

TIETEELLISEN TUTKIMUKSEN TEKIJÄNOIKEUSKYSYMYKSET

Tasapainottelua saatavuuden, suojan ja vastuun välillä

TIINA KAUTIO, SARI KARTTUNEN,
NATHALIE LEFEVER, SAKARIAS SOKKA

Cuporen verkkojulkaisuja 85

Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore

© Tekijät ja Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö 2025

ISBN: 978-952-7200-93-3 (pdf)

ISSN: 1796-9263 (pdf)

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons -lisenssillä pois lukien julkaisussa olevat kuvat.

Taitto: Salla Päckilä / Kora Collective

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	1
SAMMANFATTNING	3
SUMMARY	5
JOHDANTO	7
Tutkimuksen lähtöasetelma	7
Tutkimuskysymykset	7
TUTKIMUSAINEISTOT JA -MENETELMÄT	9
Asiantuntijahaastattelut	9
Kyselytutkimus	9
1. TIETEELLISEN TUTKIMUKSEN TEKIJÄNOIKEUDELLINEN JA TOIMINNALLINEN YMPÄRISTÖ	13
Oikeudellinen kehys: tekijänoikeuden perusteet	13
Tutkimusaineistojen ja -julkaisujen käytön mahdollistajat	15
Tutkimusrahoitus	16
Tutkimuksen kansainvälisyys	17
Digitaalisten tunnisteiden käyttö	18
2. TUTKIJOIDEN TEKIJÄNOIKEUSTIETÄMYS	20
3. TEKIJÄNOIKEUDELLA SUOJATTUJEN AINEISTOJEN TUTKIMUSKÄYTTÖ	24
Tutkimusaineistojen tekijänoikeussuoja	24
Tutkimuksessa käytettävä tekijänoikeudellinen aineisto	25
Käyttöoikeuksien hankkiminen	27
Tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston käyttöön liittyvä epävarmuus	29
Tekijänoikeudellisen aineiston sisällyttäminen tutkimusjulkaisuun	33
Tekijänoikeudellisen aineiston käyttö tekstin- ja tiedonlouhinnassa	35
Tutkimusaineiston säilyttäminen	37
4. TUTKIMUSJULKAISUJEN SAATAVUUS JA AVOIN JULKAISEMINEN	40
Ongelmat tutkimusjulkaisujen saatavuudessa	40
Suuntaus kohti avointa julkaisemista	42
Tutkimusrahoittajien avointa saatavuutta koskevat vaatimukset	46
Tiedekustantajien kanssa tehdyt kustannus- tai julkaisusopimukset	48
Julkaisujen rinnakkaistallentaminen	51

5. GENERATIIVISEN TEKÖÄLYN HYÖDYNTÄMINEN TUTKIMUSTYÖSSÄ	55
6. HYVÄÄN TIETEELLISEEN KÄYTÄNTÖÖN LIITTYVÄT TEKIJÄNOIKEUDELLISET KYSYMYKSET	59
Tekijöiden tunnistaminen	59
Plagiointi	61
JOHTOPÄÄTÖKSET JA SUOSITUKSET	63
Osa tutkijoista kokee tekijänoikeudellisten aineistojen käyttöön liittyvää epävarmuutta	63
Tutkimusjulkaisujen saatavuuteen liittyvät ongelmat ovat yleisiä	65
Tiedekustantajien perimiä kirjoittajamaksuja pidetään tutkijoiden keskuudessa kohtuuttomina	66
Rinnakkaistallentamisen ehtoihin liittyy ajoittain epäselvyyttä	67
Tekijänoikeuskoulutus ja käytännön tuki toimivat vastalääkkeinä ongelmille	68
Tekoälyn hyödyntäminen kiinnostaa tutkijoita mutta aiheuttaa kysymyksiä	70
Puutteet tekijöiden nimeämisessä ja viittauskäytännöissä eivät ole harvinaisia	71
Tieteellisen ja tekijänoikeudellisen tekijyyden määritelmät eroavat toisistaan	71
Lopuksi	72
LÄHTEET	73
LIITTEET	79
Liite 1. Kysely tutkijoille	79

KUVIOT

Kuvio 1.	Vastaajien tutkimusorganisaatiot.....	11
Kuvio 2.	Vastaajien tutkimusta parhaiten kuvaavat tieteenalat.....	11
Kuvio 3.	Vastaajien asema tutkimustyössä.....	12
Kuvio 4.	Tutkijan ja tutkimusorganisaation suhde muihin tutkimusaineistojen käyttöä ja tieteellistä julkaisemista mahdollistaviin tahoihin.....	16
Kuvio 5.	Digitaalisten tekijä- ja aineistotunnisteiden käyttöönotto	19
Kuvio 6.	Tutkijoiden näkemys omasta tekijänoikeustietämyksestään.....	22
Kuvio 7.	Tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen saadun tuen ja tiedon lähteet.....	23
Kuvio 8.	Onko tutkimuksesi viimeisten viiden vuoden aikana kohdistunut seuraavan tyyppisiin muiden tekemiin tekijänoikeudellisiin aineistoihin?.....	26
Kuvio 9.	Syyt sille, että käyttöoikeuksia tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston kopioimiseen, tallentamiseen tai edelleen jakamiseen ei hankittu suoraan oikeudenhaltijoilta.....	29
Kuvio 10.	Asiat, joista vastaajat olivat kokeneet epävarmuutta	30
Kuvio 11.	Oletko kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun?.....	33
Kuvio 12.	Minkäláisten aineistojen osalta olet kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun?.....	34
Kuvio 13.	Ovatko tutkimuksesi rahoittajat koskaan vaatineet rahoittamaltaan tutkimukselta avointa saatavuutta?.....	47
Kuvio 14.	Oletko joskus tehnyt kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa?	48
Kuvio 15.	Mitä mieltä olet seuraavista tiedejulkaisemista koskevista väittämistä?.....	50
Kuvio 16.	Jäikö sinulle viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeus rinnakkaistallentaa julkaisusi tai sen käsikirjoitusversio avoimeen julkaisuarkistoon?.....	52
Kuvio 17.	Oletko käyttänyt tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyösi tukena?.....	56
Kuvio 18.	Oletko havainnut puutteellista viittaamista tutkimukseesi?	61
Kuvio 19.	Oletko kohdannut tekstisi plagiointia?.....	61

TIIVISTELMÄ

Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore toteutti vuosina 2023–2025 hankkeen, jossa selvitetiin tieteelliseen tutkimukseen liittyviä tekijänoikeudellisia kysymyksiä. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, millaisia haasteita tutkijat kohtaavat sekä käyttäessään tekijänoikeudellisesti suojattuja aineistoja että hallinnoidessaan omia oikeuksiaan tutkimuksen ja julkaisemisen eri vaiheissa. Tarkastelu keskittyi tutkijoiden kokemuksiin ja näkemyksiin tekijänoikeudellisista kysymyksistä, jotka koskevat tutkimusaineistojen käyttöä, avointa julkaisemista, tekoälyn hyödyntämistä tutkimustyössä sekä tutkimuseettisiä ongelmia. Tarkastelu rajoittui ei-kaupalliseen tutkimukseen. Tutkimusaineisto kerättiin toteuttamalla yhdeksän asiantuntijahaastattelua sekä kysely tieteellistä tai taiteellista tutkimusta Suomessa tekeville henkilöille (n=302).

Tutkimusaineistoon voi sisältyä erityyppisiä tekijänoikeudella suojattuja teoksia, kuten tekstisisältyjä tai valokuvia. Kyselyvastaajista miltei kolmannes oli joskus hankkinut käyttöoikeudet tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston sen kopioimista, tallentamista tai edelleen jakamista varten. Käyttöoikeudet oli jätetty hankkimatta useimmin siksi, koska käyttö oli jo sallittua tai aineistoa koski Creative Commons -lisenssi tai muu avoin lisenssi.

Kun tutkija tekee kustannussopimuksen kaupallisen tieteellisen kustantajan kanssa, hän luovuttaa tyypillisesti yksinomaisen oikeuden teoksensa käyttöön. Kaksi kolmannesta kyselyn vastaajista piti tiedekustantajien perimiä kirjoittajamaksuja vähintään jossain määrin kohtuuttomina. Myös hankkeen haastatteluissa nostettiin esiin yksittäisen tutkijan heikko neuvotteluasema suhteessa kaupallisiin kustannustaloihin. Myös kirjoittajalta kustantajalle julkaisusopimuksella siirrettävien oikeuksien laajuuteen oltiin usein tyytymättömiä. Avoimen julkaisemisen vaatimukset tutkimusrahoittajien taholta sekä kustantajien perimät avoimen julkaisemisen kirjoittajamaksut synnyttävät ristiriitaisia paineita.

Ongelmat tutkimusjulkaisujen saatavuudessa ovat tulosten perusteella yleisiä. Julkaisuja ei aina ole saatavilla kirjastojen kautta, jolloin käytön maksullisuus sekä julkaisuviiveet voivat olla esteinä tutkimusjulkaisujen saatavuudelle. Myös julkaisujen rinnakkaistallentamisen ehtoihin kustannussopimuksissa liittyy tulosten perusteella ajoittain epäselvyyttä.

Kyselyllä selvitettiin myös tekoälyn käyttöä tutkimustyössä. Noin neljännes vastaajista kertoi käyttäneensä tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyönsä tukena, mutta tätä laajempaa kiinnostusta tekoälyn hyödyntämiselle on olemassa. Tekijänoikeuksien haltijat voivat suhtautua vastahakoisesti siihen, että tutkijat syöttävät heidän teoksiaan tekoälytyökaluihin tai käyttävät niitä tekoälyn kouluttamiseen, mihin osaltaan vaikuttaa myös epävarmuus tekoälykehityksen mahdollistamista tulevaisuuden käyttötavoista.

Neljännes kyselyn vastaajista oli vähintään kerran kohdannut tilanteen, jossa häntä ei ollut nimetty tutkimusjulkaisussa hyvän tavan mukaisesti, ja kolmannes oli havainnut puutteellista viittauksista omaan tutkimukseensa. Noin joka viides vastaaja oli joskus törmännyt tekstinsä plagiointiin.

Suurin osa vastaajista arvioi oman tekijänoikeusosaamisensa yleisellä tasolla varsin hyväksi, mutta moni ilmoitti kokeneensa joskus epävarmuutta siitä, onko tutkimusaineisto tekijänoikeuden alaista tai edellyttääkö sen käyttö lupaa, sekä siitä, kuka on tutkimusaineiston oikeudenhaltija. Tulosten perusteella moni tutkija kokee olevansa yksin tekijänoikeudellisia kysymyksiä selvittellessään ja saatavilla oleva tieto voidaan kokea ristiriitaiseksi. Epävarmuus aineistojen käytön luvallisuudesta saattaa johtaa siihen, että aineistoja jätetään käyttämättä tai tulosten julkaiseminen estyy.

Tutkimuksessa tunnistettiin erilaisia ratkaisumahdollisuuksia esiin tuotuihin ongelmiin. Tutkijoiden osaamista voitaisiin parantaa varmistamalla tutkijoille ajantasainen koulutus tutkimustyöhön liittyvistä tekijänoikeudellisista kysymyksistä, kehittämällä kansallisesti koordinoituja ohjeistuksia sekä organisoimalla keskitetty neuvontapalvelu tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen. Tutkimustulosten hyödynnettävyyden ja vaikuttavuuden lisäämiseksi voitaisiin selvittää ratkaisuja yksittäisen tutkijan neuvotteluaseman vahvistamiseen suhteessa kustannusalan suuriin toimijoihin sekä mahdollisuuksia toteuttaa rinnakkaistallentamista koskeva tekijänoikeuslain muutos. Tarvitaan myös uusia käytäntöjä, jotka huomioivat sekä tutkijoiden että oikeudenhaltijoiden näkökulmat esimerkiksi tekoälyn käytössä ja kehittämisessä sekä aineistojen säilytyksessä. Nämä toimet tukisivat tutkimuksen avoimuutta ja vastuullisuutta sekä kestävää tekijänoikeusjärjestelmää.

SAMMANFATTNING

Mellan 2023 och 2025 genomförde Kulturpolitiska forskningscentret Cupore ett projekt som undersökte upphovsrättsrelaterade frågor inom vetenskaplig forskning. Syftet med studien var att identifiera de utmaningar som forskare möter både vid användning av upphovsrättsligt skyddat material och vid hanteringen av sina egna rättigheter i olika skeden av forsknings- och publiceringsprocessen. Fokus låg på forskares erfarenheter och uppfattningar om upphovsrättsfrågor kopplade till användning av forskningsmaterial, öppen tillgång (open access), användning av AI i forskningen samt forskningsetiska aspekter. Analysen avgränsades till icke-kommersiell forskning. Forskningsmaterialet samlades in genom nio expertintervjuer och en enkät riktad till personer som bedriver vetenskaplig eller konstnärlig forskning i Finland (n=302).

Forskningsmaterial kan omfatta olika typer av verk som skyddas av upphovsrätt, till exempel textmaterial och fotografier. Nästan en tredjedel av enkätens respondenter hade någon gång skaffat användningsrättigheter för att kopiera, lagra eller sprida upphovsrättsligt skyddat material. När sådana rättigheter inte hade införskaffats berodde det oftast på att användningen redan var tillåten, eller att materialet var licensierat under Creative Commons eller annan öppen licens.

När forskare skriver under ett publiceringsavtal med ett kommersiellt vetenskapligt förlag överförs vanligtvis exklusiva rättigheter till förlaget. Två tredjedelar av respondenterna ansåg att förlagens författaravgifter för open access-publicering var åtminstone delvis oskäligen. Intervjuerna belyste även den svaga förhandlingsposition som enskilda forskare ofta har gentemot kommersiella förlag. Många uttryckte också missnöje med den omfattning av rättigheter som överförs från författare till förlag i samband med publiceringsavtal. Kombinationen av forskningsfinansiärers krav på öppen publicering och höga författaravgifter skapar motstridiga påtryckningar.

Resultaten visar att tillgången till vetenskapliga publikationer ofta är problematisk. Publikationer är inte alltid tillgängliga via biblioteken, och betalväggar eller publiceringsförseningar kan försvåra åtkomsten. Villkoren för parallellpublicering upplevs dessutom ibland som oklara.

Enkäten undersökte även användningen av AI i forskningen. Ungefär en fjärdedel av respondenterna uppgav att de hade använt AI-baserade metoder som stöd i sitt forskningsarbete, och en ännu större andel uttryckte intresse för att använda AI i framtiden. Upphovsrättsinnehavare kan vara ovilliga att tillåta användning av sina verk i AI-verktyg eller för AI-träning, delvis på grund av osäkerhet kring framtida användningsområden som AI-utvecklingen möjliggör.

En fjärdedel av respondenterna hade minst en gång upplevt att de inte fått korrekt erkännande i en vetenskaplig publikation, och en tredjedel hade noterat bristande referenser till sitt eget arbete. Cirka en femtedel hade någon gång blivit utsatt för plagiat.

De flesta respondenter bedömde sina kunskaper om upphovsrätt som relativt goda. Samtidigt uppgav många att de ibland känner osäkerhet kring om forskningsmaterial är upphovsrättsligt

skyddat, om användning kräver tillstånd, och vem som är rättighetsinnehavare. Enligt resultaten känner sig många forskare ensamma i hanteringen av upphovsrättsfrågor, och den information som finns tillgänglig upplevs ofta som motstridig. Osäkerhet kring vad som är laglig användning kan leda till att forskare avstår från att använda visst material eller att de hindras från att publicera sina resultat.

Studien identifierade flera möjliga lösningar på de problem som lyfts fram. Forskares kunskaper kan stärkas genom aktuell utbildning i upphovsrätt kopplad till forskning, genom utveckling av nationellt samordnade riktlinjer, samt genom att inrätta en central rådgivningstjänst för upphovsrättsfrågor. För att öka forskningsresultatens genomslag och användbarhet bör även forskarnas förhandlingsposition gentemot stora förlag stärkas. Möjligheten att införa en lagstadgad rätt till parallellpublicering genom förändringar i upphovsrättslagen bör också undersökas. Nya regelverk och praxis behöver utformas med hänsyn till både forskares och rättighetsinnehavares perspektiv – till exempel vad gäller AI-användning och datalagring. Sådana åtgärder skulle främja öppenhet och ansvar inom forskningen och bidra till ett hållbart upphovsrättssystem.

SUMMARY

From 2023 to 2025, the Center for Cultural Policy Research Cupore conducted a project investigating copyright-related issues in scientific research. The goal of the study was to identify the challenges researchers face both when using copyrighted material and when managing their own rights throughout different stages of research and publication. The study focused on researchers' experiences and views on copyright issues related to the use of research data, open access publishing, the use of AI in research, and research ethics. The analysis was limited to non-commercial research. The research data was collected through nine expert interviews and a survey directed at individuals conducting scientific or artistic research in Finland (n=302).

Research material may include various types of works protected by copyright, such as written content or photographs. Nearly one-third of survey respondents had, at some point, acquired a license to copy, store, or redistribute copyrighted research material. When usage rights were not acquired, it was most often because the use was already permitted, or the material was under a Creative Commons or other open license.

When researchers sign a publishing agreement with a commercial academic publisher, they typically transfer exclusive rights to their work. Two-thirds of survey respondents found the publication fees charged by scientific publishers at least somewhat unreasonable. The interviews also highlighted the weak negotiating position of individual researchers in relation to commercial publishers. Many were also dissatisfied with the broad scope of rights transferred from the author to the publisher in publication agreements. The open access publishing requirements set by research funders, combined with the often high author fees charged by publishers for open access, create conflicting pressures.

According to the results, problems with the accessibility of scientific publications are common. Publications are not always available through libraries, and paywalls or publishing delays may hinder access. Terms for parallel publishing in publishing agreements were also found to be occasionally unclear.

The survey also examined the use of AI in research. About one-quarter of respondents reported having used AI-based methods to support their research work, but a larger percentage expressed interest in utilizing AI in the future. Copyright holders may be reluctant to allow researchers to input their works into AI tools or use them for AI training, partly due to uncertainty about the future uses made possible by AI development.

One-quarter of respondents had experienced at least once not being credited appropriately in a scientific publication, and one-third had noticed inadequate citation of their own work. About one-fifth had encountered plagiarism of their text.

Most respondents assessed their general knowledge of copyright as quite good. However, many also reported having felt uncertain at times about whether research material was protected by copyright or whether its use required permission, as well as who holds the rights to the material. According to the results, many researchers feel they are left alone when dealing with copyright issues, and the available information can seem contradictory. Uncertainty about whether the use of materials is lawful may lead to researchers avoiding the use of certain materials or being unable to publish their findings.

The study identified potential solutions to the problems raised. Researchers' knowledge could be improved by ensuring up-to-date training on copyright issues related to research, developing nationally coordinated guidelines, and organizing a centralized advisory service for resolving copyright-related questions. To enhance the usability and impact of research findings, solutions could also be explored to strengthen the negotiating position of individual researchers in relation to large publishing companies and to introduce a legal right to parallel publishing through amendments to copyright law. New practices are needed should be developed taking into account the perspectives of both researchers and right holders, for example regarding the use and development of AI and the storage of data. These measures would support the openness and responsible conduct of research, as well as a sustainable copyright system.

JOHDANTO

Tutkimuksen lähtöasetelma

Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore toteutti vuosina 2023–2025 tutkimushankkeen tieteelliseen tutkimukseen liittyvistä tekijänoikeudellisista kysymyksistä. Hankkeessa muodostettiin tilannekuva tieteellistä tutkimusta tehtäessä kohdattavista tekijänoikeudellisista haasteista niin suomalaisissa yliopistoissa, korkeakouluissa ja muissa tutkimusorganisaatioissa kuin myös vapaiden tutkijoiden osalta. Painopisteenä olivat Suomessa toimivien tutkijoiden näkemykset.

Hankkeen teemat liittyivät laajasti erilaisiin tutkimusta tehtäessä kohdattaviin tekijänoikeudellisiin ongelmiin. Siinä painottuivat erityisesti tekijänoikeudella suojattujen aineistojen tutkimuskäyttöön ja avoimeen julkaisemiseen liittyvät ajankohtaiset kysymykset. Muita käsiteltyjä teemoja olivat tutkijoiden tekijänoikeustietämys, tekoälyn hyödyntäminen tutkimustyössä, tutkimusjulkaisujen ja aineistojen saatavuus sekä tutkimuseettiset ongelmat. Tarkastelu rajoittui ei-kaupalliseen tieteelliseen tutkimukseen.

Tutkimuksen toteuttivat Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporen projektipäällikkö Tiina Kautio, erikoistutkijat Sari Karttunen ja Sakarias Sokka sekä tutkija Nathalie Lefever. Hankkeen ohjausryhmän jäseniä olivat Johanna Tuukkanen ja Marjo Mäenpää Cuporesta, Jorma Waldén ja Anna Vuopala opetus- ja kulttuuriministeriöstä sekä tekijänoikeuspolitiikan ja -järjestelmän asiantuntijat Jukka Liedes, Olli Pitkänen, Viveca Still ja Pekka Tarkela. Tutkimuksen rahoittajana oli opetus- ja kulttuuriministeriö.

Tutkimushanke oli osa Cuporen jatkuvaa Suomen tekijänoikeusjärjestelmän arviointia, jonka tavoitteena on lisätä tekijänoikeusjärjestelmän läpinäkyvyyttä ja tietoa tekijänoikeusjärjestelmästä sekä tarjota tietoa päätöksenteon tueksi. Tässä raportissa esitetään hankkeen keskeiset tulokset ja johtopäätökset.

Tutkimuskysymykset

Tieteelliseen tutkimukseen voi liittyä monen tyyppisiä tekijänoikeudellisia kysymyksiä, ja tutkimustyössä voivat tulla sovellettavaksi niin Euroopan unionin kuin myös eri maiden lainsäädännöt. Tekijänoikeuksien siirtoa koskevia sopimuksia voidaan tehdä useiden eri tahojen kanssa tutkimuksen eri vaiheissa.

Hankkeen alkukartoitusvaiheessa muodostettiin yleiskuva tieteelliseen tutkimukseen vaikuttavasta lainsäädännöstä ja sopimuskäytänteistä. Tämän jälkeen keskityttiin tarkastelemaan ennen kaikkea seuraavia kysymyksiä:

- Mitä ongelmia liittyy tekijänoikeudella suojattujen aineistojen käyttöön tieteellisessä tutkimuksessa?
- Ilmeneekö tekijänoikeudellisten aineistojen käyttöoikeuksien hankinnassa vaikeuksia, jotka hankaloittavat tieteellisen tutkimuksen toteuttamista?
- Mitä tekijänoikeudellisia ongelmia liittyy tutkimusjulkaisujen saatavuuteen ja avoimeen julkaisemiseen?
- Kohtaavatko tutkijat tutkimusaineistojen säilyttämistä ja verifioimista koskevia tekijänoikeudellisia ongelmia?
- Missä määrin tutkijat tuntevat tekijänoikeuteen liittyvät oikeutensa ja velvollisuutensa?
- Onko tutkijoille tarjolla tukea ja tietoa tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen?
- Millä lainsäädännöllisillä tai muilla ratkaisuilla voidaan ratkaista tekijänoikeudella suojattujen aineistojen tutkimuskäyttöön liittyviä ongelmia ja samalla huomioida oikeudenhaltijoiden oikeudet?

Tutkimuksen tavoitteena on ollut myös identifoida ratkaisuja tieteelliseen tutkimukseen liittyviin tekijänoikeudellisiin ongelmiin. Päämääränä oli tarjota objektiivisesti analysoitua ja luotettavaa tietoa korkeakoulu- ja tutkimuskenttää, julkista keskustelua ja poliittista päätöksentekoa varten.

TUTKIMUSAINEISTOT JA -MENETELMÄT

Hankkeen tutkimusaineisto kerättiin haastattelemalla tutkimusorganisaatioiden edustajia, tutkijoita sekä tekijänoikeuksiin ja avoimeen tieteeseen perehtyneitä asiantuntijoita. Lisäksi toteutettiin kyselytutkimus, jonka kohderyhmänä olivat Suomessa tieteellistä tutkimusta tekevät tutkijat. Kirjallisiin lähteisiin ja verkkoaineistoon perehdyttiin myös osana aineistonkeruuta.

Sekä tutkimushaastattelujen että kyselyn teemat koskivat tutkijoiden tekijänoikeustietämystä, tutkimuksessa käytettävää tekijänoikeudellista aineistoa, tekoälyn hyödyntämistä tutkimustyössä, tutkimusjulkaisujen ja -aineistojen saatavuutta ja avointa julkaisemista sekä hyvään tieteelliseen käytäntöön liittyviä ongelmia. Aineistonkeruu rajattiin käsittelemään ainoastaan tekijänoikeutta tai siihen läheisesti liittyviä teemoja ja muut aineettomat oikeudet, kuten patenttioikeus, oli rajattu sen ulkopuolelle.

Eri tieteenaloilla on erityyppisiä haasteita tekijänoikeudella suojattujen aineistojen käytössä sekä erilaisia julkaisukäytäntöjä, mikä on pyritty huomioimaan aineistonkeruussa. Tutkimuksessa keskityttiin tutkijoiden näkemyksiin ja kokemuksiin, joten tutkimusaineistona käytettyjen teosten oikeudenhaltijoiden ja tieteellisten kustantajien näkökulmat jäivät tarkastelun ulkopuolelle.

Asiantuntijahaastattelut

Tutkimushaastattelut toteutettiin kahdessa vaiheessa. Hankkeen alkuvaiheen haastatteluissa marras-joulukuussa 2023 sekä tammikuussa 2024 kartoitettiin laajasti erityyppisiä tieteellistä tutkimusta tehtäessä esiin nousevia tekijänoikeudellisia kysymyksiä. Toisen vaiheen haastattelut tehtiin joulukuussa 2024 sekä tammikuussa 2025, jolloin keskityttiin ennen kaikkea hankkeen aiemmissa vaiheissa esiin nousseiden havaintojen täydentämiseen ja validointiin.

Puolistrukturoidut haastattelut toteutettiin etäyhteyksin. Haastateltavina oli tutkimusorganisaatioiden edustajia, tutkijoita sekä muita keskeisiä tieteelliseen tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten ja avoimen tieteen asiantuntijoita. Julkaisun lähdeluettelossa on luettelo haastatelluista.

Kyselytutkimus

Hankkeen helmi-maaliskuussa 2024 toteutetun kyselyn avulla kartoitettiin Suomessa toimivien tutkijoiden kokemuksia tieteelliseen tutkimukseen liittyvistä tekijänoikeudellisista haasteista. Kysely oli avoinna kaikille tieteellistä tai taiteellista tutkimusta Suomessa tekeville henkilöille riippumatta siitä, työskentelivätkö he kokoaikaisesti vai osa-aikaisesti, tai siitä, tekivätkö he tutkimusta työsuhteessa, toimeksiannosta, apurahalla tai itsenäisenä tutkijana. Kysely sisälsi sekä strukturoitua että avoimia kysymyksiä. Kyselylomake on raportin liitteenä.

Kysely oli sähköinen, ja kutsua siihen levitettiin laajasti korkeakouluihin ja tutkimuslaitoksiin, tieteellisiin seuroihin sekä tutkijoiden ammatillisiin järjestöihin. Kutsua sai levittää vapaasti edelleen, joten ei ole mahdollista arvioida, kuinka monia kohdejoukkoon kuuluvia henkilöitä tietotavoitti. Perusjoukon eli tieteellisen tutkimuksen tekijöiden lukumäärä on myös vaikeasti selvitetävissä, sillä saatavilla olevissa tilastoissa tutkimus- ja kehittämistoiminta käsitellään usein yhtenä kokonaisuutena, joka kattaa sekä uuden tiedon tuottamisen että sen soveltamisen käytännön innovaatioihin.¹

Tilastokeskuksen (n.d.) mukaan Suomessa työskenteli tutkimus- ja kehittämistoiminnassa vuonna 2023 runsaat 90 600 henkilöä, joista oli yrityssektorilla noin puolet (51 %), korkeakoulusektorilla kaksi viidesosaa (41 %) ja julkisella sektorilla noin kymmenesosa (9 %).² Näihin lukuihin nojaa myös Suomen Akatemia (2024) Tieteen tila -raportissaan. Tilastokeskus (n.d.) jakaa tutkimus- ja kehittämistoiminnan henkilöstön kahteen ryhmään: tutkijoihin ja tuotekehityssinööreihin sekä muuhun T&K-henkilöstöön. Korkeakoulusektorilla vuonna 2023 työskennelleistä noin 36 900 henkilöstä tutkijoiden ja tuotekehityssinöörien osuus oli noin 28 300. Korkeakoulusektoriin lasketaan yliopistot (runsaat 23 300 henkilöä), yliopistolliset keskussairaalat (noin 800) ja ammattikorkeakoulut (noin 4 200).

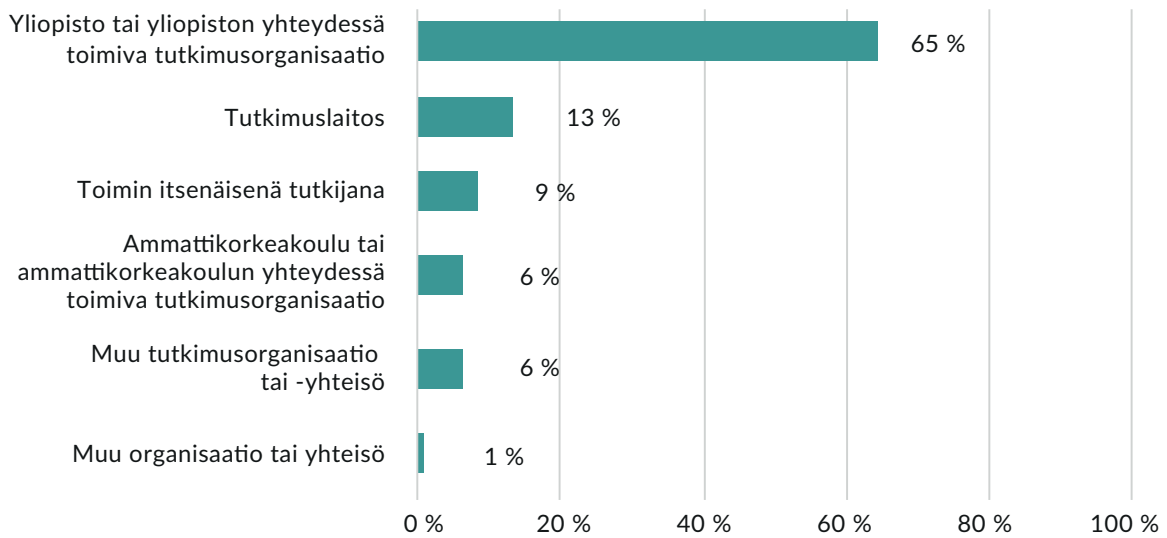
Kyselyyn saatiin 302 vastausta, mikä vastaa vain murto-osaa Suomen koko tutkimus- ja kehittämistoiminnan henkilöstöstä. Korkeakoulusektorilla työskenteleisiin tutkijoihin ja kehityssinööreihin suhteutettuna vastausosuus olisi runsas prosentti. Vastausajankohtana Suomessa oli 14 yliopistoa, 24 ammattikorkeakoulua ja 12 valtion tutkimuslaitosta (Suomen Akatemia, 2024). Vastauksia saatiin 13 yliopistosta, 9 ammattikorkeakoulusta ja 6 tutkimuslaitoksesta.

Kyselyvastaajista liki kaksi kolmasosaa (64 %) työskenteli yliopistoissa tai yliopistojen yhteydessä toimivissa tutkimusorganisaatioissa (Kuvio 1).³ Seuraavaksi eniten joukossa oli valtion tutkimuslaitosten palveluksessa olevia tutkijoita (13 %) ja itsenäisesti toimivia tutkijoita (9 %).

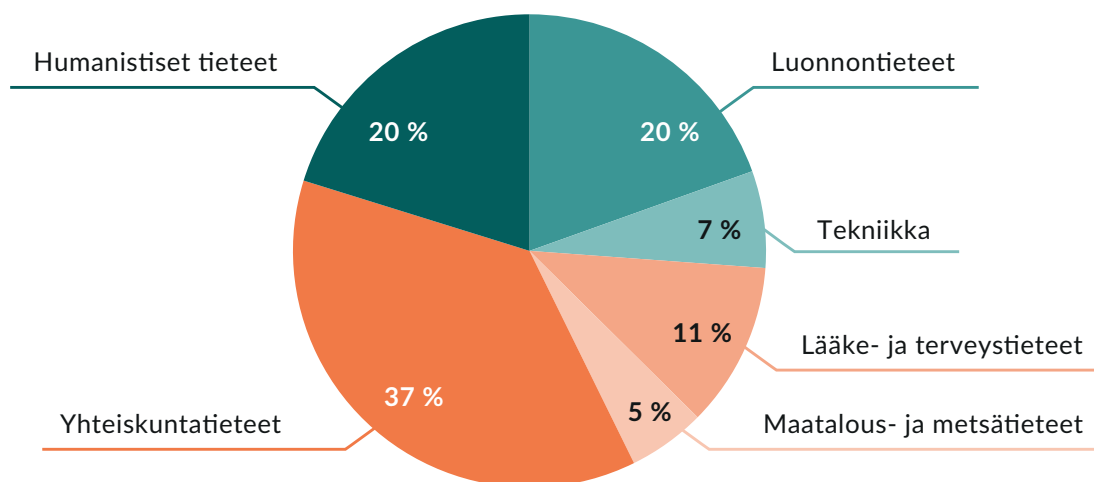
1 Tilastokeskuksen tutkimus- ja kehittämistoiminnan tilastoissa noudatetaan OECD:n ja EU:n ohjeita.

2 Näissä tilastoissa korkeakoulusektoriin on laskettu yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen ohella yliopistolliset sairaalat, julkisen sektorin tietoihin puolestaan sisältyy myös yksityinen voitto tavoittelematon toiminta.

3 Kysymys 1. *Tutkimusorganisaatio. Mikäli toimit useammassa organisaatiossa, valitse yksi, parhaiten tutkimustasi kuvaava vaihtoehto.*

Kuvio 1. Vastaajien tutkimusorganisaatiot (N=302)

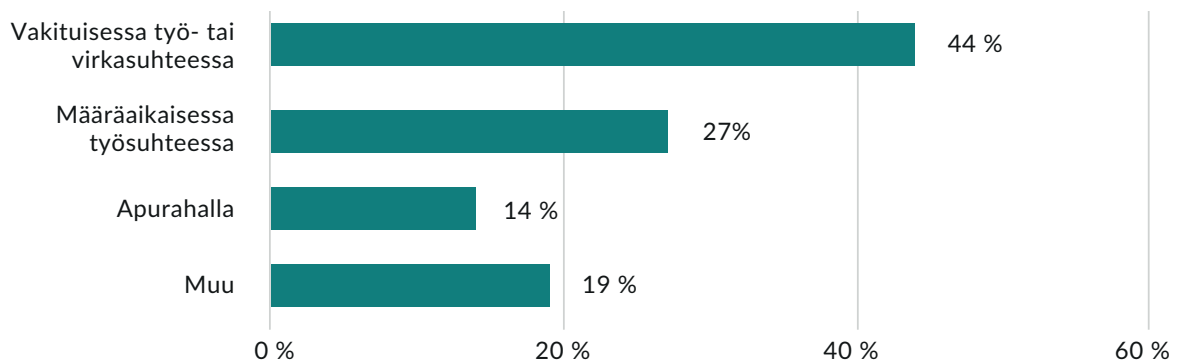
Vastaajista runsas kolmasosa nimesi tutkimustaan parhaiten kuvaavaksi tieteenalaksi jonkin yhteiskuntatieteellisen ja joka viides humanistisen alan (Kuvio 2).⁴ Luonnontieteilijöitä oli yhtä suuri osuus kuin humanisteja. Lääke- ja terveystieteiden, tekniikan ja maatalous- ja metsätieteiden osuudet jäivät selkeästi muita pienemmiksi. Alat luokiteltiin Tilastokeskuksen Tieteenalat 2010 -julkaisun mukaisesti (Tilastokeskus, 2010).

Kuvio 2. Vastaajien tutkimusta parhaiten kuvaavat tieteenalat (N=302)

4 Kysymys 2. Tieteenalat. Valitse yksi tai useampi tutkimustasi kuvaava vaihtoehto. Merkitse lisäksi parhaiten tutkimustasi kuvaava vaihtoehto.

Neljällä viidestä (80 %) vastaajasta oli vähintään viiden vuoden kokemus tutkimustyöstä, ja lopuilla vastaajilla kokemusta oli alle viisi vuotta.⁵ Enemmistö vastaajista teki kyselyhetkellä tutkimustyötään vakituudessa tai määräaikaisessa työ- tai virkasuhteessa (Kuvio 3).⁶ Apurahalla tutkimusta teki runsas kymmenys vastaajista, ja jonkin muun vaihtoehdon ilmoitti joka viides. Vain pieni osuus vastaajista (13 henkilöä) rasti useamman kuin yhden vaihtoehdon; yhdistelmistä yleisin oli määräaikainen työsuhde ja apuraha (10 henkilöä). Muu-vaihtoehdon valinneiden joukossa oli parikymmentä täysin palvelutta professoria tai muuta eläkkeelle siirtynyttä. Osapuilleen yhtä moni ilmaisi tekevänsä tutkimustyötä ilman apurahaa, palkkaa tai muuta korvausta (kuten ”muun työn ohessa”, ”omalla ajalla” tai ”omarahoitteisesti”). Muutamat vastaajat käyttivät termejä ”vapaa tutkija” tai ”freelancetutkija”.

Kuvio 3. Vastaajien asema tutkimustyössä (N=302)

⁵ Kysymys 3. Kokemus tutkimustyöstä.

⁶ Kysymys 4. Mitkä seuraavista vaihtoehdoista kuvaavat tämänhetkistä tilannettasi? Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

1. TIETEELLISEN TUTKIMUKSEN TEKIJÄNOIKEUDELLINEN JA TOIMINNALLINEN YMPÄRISTÖ

Tieteelliseen tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten arvioimiseksi on tärkeää hahmottaa tutkimustyön oikeudellisen ja toiminnallisen ympäristön pääpiirteet. Tässä luvussa esitellään ensin tieteellisen tutkimuksen kannalta keskeisimmät tekijänoikeussäännöt. Tämän jälkeen käsitellään tutkimuksen tekijän suhdetta tutkimusta eri tavoin mahdollistaviin toimijoihin. Luku sisältää myös tarkastelua tutkimuksen rahoituslähteistä sekä kansainvälisestä ulottuvuudesta. Koska digitaalisessa ja kansainvälisessä ympäristössä tekijänoikeuksien hyödyntäminen edellyttää yhä enemmän teosten ja tekijöiden asianmukaista yksilöimistä, luvun lopussa tarkastellaan vielä digitaalisten tunnisteiden käyttöä.

Oikeudellinen kehys: tekijänoikeuden perusteet

Koska tekijänoikeuksia sovelletaan pitkälti kansainvälisessä ympäristössä, keskeiset tekijänoikeussäännökset säädetään Euroopan unionin tasolla. Suomessa tekijänoikeuslaissa (1961/404) säädetään suojatut oikeudet (tekijänoikeus ja lähioikeudet, moraaliset ja taloudelliset oikeudet), tekijänoikeuden rajoitukset ja tekijänoikeuden siirtymiseen liittyvät säännöt. Lisäksi laki orpoteosten käyttämisestä (2013/764) säätelee sellaisten teosten käyttöä, joiden tekijöitä ei voida tunnistaa tai tavoittaa. Tekijänoikeuslainsäädännön kehittämistä ja tekijänoikeusjärjestelmän toimivuudesta vastaa opetus- ja kulttuuriministeriö.

Tekijänoikeus suojaa tekijöiden oikeuksia teoksiin, jotka kuuluvat kirjallisuuden, tieteen ja taiteen aloille. Jotta luovan työn teokset olisivat tekijänoikeuden suojaamia, niiden on täytettävä tietyt kansallisessa ja kansainvälisessä oikeuskäytännössä määritellyt ehdot:

- Teos täyttää tietyn omaperäisyyskynnyksen: sen on oltava tekijän henkinen luomus. Laatu- tai menetelmävaatimuksia ei ole, ja teos voi olla faktaa, fiktiota tai näiden yhdistelmä. Teoksen on kuitenkin heijastettava tekijänsä persoonallisuutta. Esimerkiksi pelkkä tosiasioiden luettelointi ei ole suojattua.⁷ Sen sijaan faktoihin pohjautuva artikkeli, jossa on mukana edes jonkin verran luovia kielellisiä valintoja, tulkintaa tai kirjoittajan omaa tyyliä, voi saada suojaa.
- Teos on ilmaistu tekijänoikeuden suojaamassa muodossa: ideat itsessään eivät ole suojattuja vaan niiden ilmaisu, esimerkiksi kirjoitettuna, kuuluu tekijänoikeuden piiriin. Tämä voi poiketa tutkimuseettisistä näkemyksistä tai yleisestä käsityksestä tekijyydestä. Koska ideat eivät kuulu tekijänoikeussuojan piiriin, ei tekijänoikeus ole esteenä menetelmien, teorioiden ja tutkimustulosten uudelleen julkaisemiselle, kunhan ne muotoillaan uudella, omaperäisellä

7 Kuitenkin tekijänoikeuden lähioikeudet voivat tässä tapauksessa tulla sovellettaviksi.

tavalla. Esimerkiksi lääketieteellinen toimenpide ei olisi tekijänoikeuden suojaama, mutta sen esitys tieteellisessä julkaisussa ainutlaatuisin sanamuodoin tai kuvituksin voi saada suojan.

- Tekijänoikeuden syntyminen ei toisaalta edellytä erityisiä muodollisuuksia: se syntyy automaattisesti siinä hetkessä, kun luomus saa ilmaisullisen muodon.

Taloudelliset oikeudet mahdollistavat tekijälle yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekotapaa käyttäen (TekijäL 2 §). Lisäksi tekijälle syntyy moraalisia oikeuksia (TekijäL 3 §), kuten oikeus tulla tunnustetuksi teoksen tekijänä. Tekijänoikeudet ovat voimassa 70 vuotta tekijän kuolemasta (TekijäL 43 §), minkä jälkeen teosta voidaan hyödyntää vapaasti. Jos teoksella on useita tekijöitä, kuuluu tekijänoikeus heille yhteisesti. On tärkeää huomata, että tekijyys ymmärretään eri tavoin tekijänoikeudellisesta ja tutkimuseettisestä näkökulmasta (ks. Jukka, 2018, 2023): tekijänoikeus ei synny tutkijalle, joka on ollut mukana tutkimustulosten tuottamisessa mutta ei ole osallistunut tekijänoikeuslain tarkoittaman kirjallisen tai taiteellisen teoksen luomiseen tutkimustulosten pohjalta (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2019).

Taloudelliset oikeudet voidaan siirtää kokonaan tai osittain (TekijäL 27 §) asianmukaista ja oikeasuhteista korvausta vastaan (TekijäL 28a §). Tekijät voivat myös myöntää teokselleen käyttöoikeuden (lisenssi) tai asettaa teoksensa vapaasti saataville tietyin ehdoin eli tarjota niihin avointa saatavuutta. Moraalisista oikeuksista voidaan luopua vain rajoitetuissa yksittäistapauksissa.

Oikeuksien siirto voi tapahtua myös työsuhteessa. Suomessa pääsääntönä on, että mahdollisesta oikeuksien siirrosta työnantajalle on sovittava työsopimuksella tai muulla sopimuksella. Jos tällaista sopimusta ei ole, työntekijälle syntyy tekijänoikeus työsuhteessansa luomaan teokseen. Työnantajalla on oikeus käyttää teosta siinä laajuudessa, kuin se on tarpeen työnantajan toiminnan kannalta, mutta kaikki muut oikeudet säilyvät työntekijällä. Tietokoneohjelmat ja tietokannat ovat tähän sääntöön poikkeus.⁸

Myös tekijänoikeusjärjestö voi myöntää käyttöoikeuksia oikeudenhaltijoiden puolesta sekä kerätä ja jakaa korvauksia. Tekijänoikeuslaissa säädettyissä tietyissä tapauksissa tekijänoikeusjärjestö voi myöntää käyttölupia muidenkin kuin edustamiensa tekijöiden puolesta (TekijäL 26 §). Tällaisena niin kutsuttuna sopimuslissenssijärjestönä toimimiseen tarvitaan opetus- ja kulttuuriministeriön hyväksyntä. Tarkoituksena on helpottaa teosten lissensiointia tietyissä massakäyttötilanteissa (Opetus- ja kulttuuriministeriö, n.d.).

8 TekijäL 40 b § mukaisesti tietokoneohjelman ja siihen välittömästi liittyvän teoksen tai tietokannan, joka on luotu täytettäessä työsuhteesta johtuvia työtehtäviä, tekijänoikeus siirtyy työnantajalle. Säännöksiä ei kuitenkaan sovelleta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaan tietokoneohjelmaan eikä siihen välittömästi liittyvään teokseen, tai vastaavasti työ- ja virkasuhteesta johtuvia tehtäviä täytettäessä luotuun tietokantaan.

Lähioikeudet ovat tekijänoikeutta muistuttavia suojamuotoja. Niiden kohteet eivät ylitä teoskynnystä, mutta ne katsotaan suojaa ansaitseviksi. Lähioikeudet koskevat esittävien taiteilijoiden oikeuksia (TekijäL 45 § ja 47 §), äänitallenteiden tuottajien oikeuksia (TekijäL 46 §), kuvatallenteiden ja kuvallisten musiikkitalenteiden tuottajien oikeuksia (TekijäL 46a § ja 47 §), radio- ja televisioyriytysten oikeuksia (TekijäL 48 §), luetteloiden tai tietokantojen valmistajien oikeuksia (TekijäL 49 §), valokuvaajien oikeuksia (TekijäL 49a §) sekä lehtijulkaisujen kustantajien oikeuksia (TekijäL 50 §). Niiden suoja-aika on tekijänoikeuden suoja-aikaa lyhyempi. (Ks. myös luku 3.)

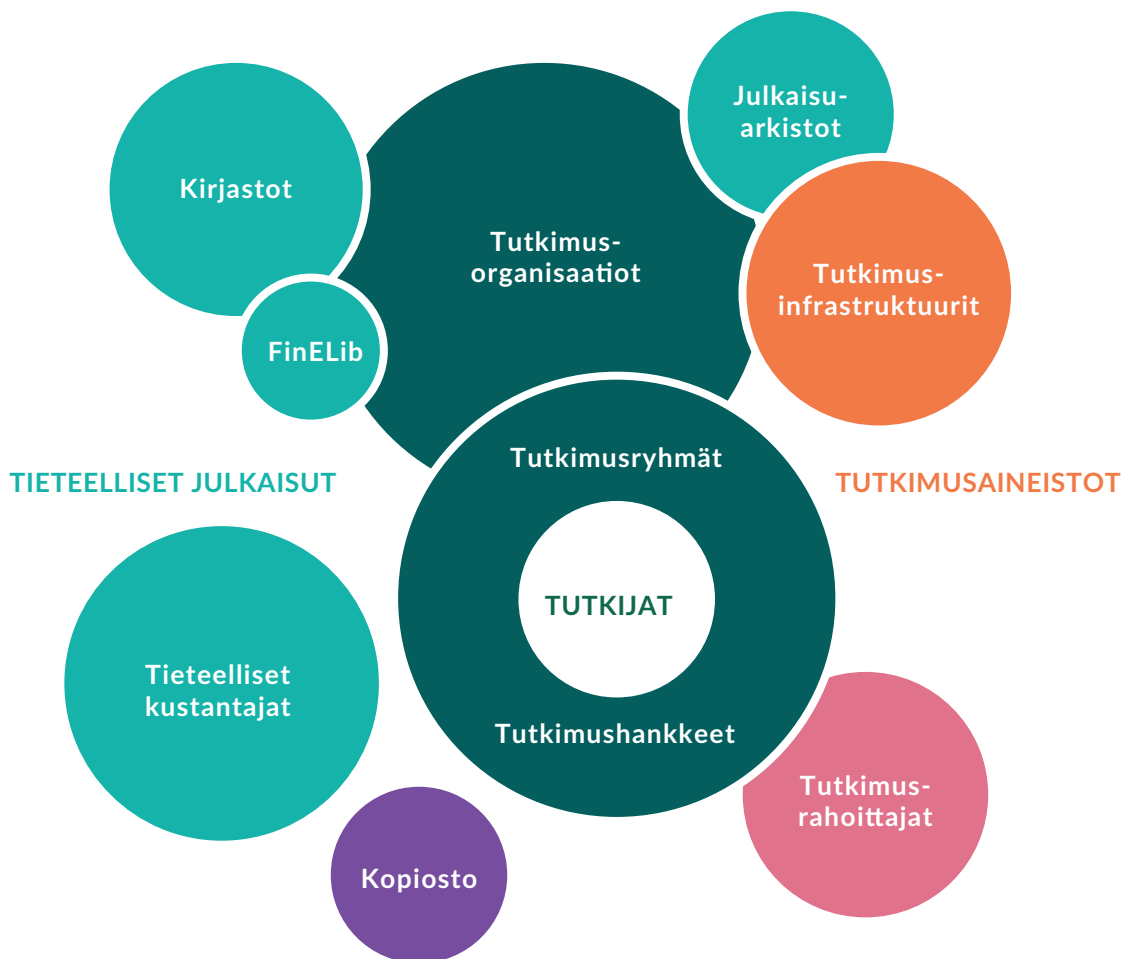
On myös tärkeää erottaa tekijänoikeudet tiedonhallintaa ja -käsittelyä koskevasta, kuten henkilötietoja suojaavasta lainsäädännöstä ja muista aineettomista oikeuksista, esimerkiksi patenteista. Muu lainsäädäntö voi myös rajoittaa tutkimuksen toteuttamista: vaikka data olisi avoimesti saatavilla tekijänoikeuden näkökulmasta, voivat esimerkiksi yksityisyyden suoja tai yksityisoikeudellisiin sopimuksiin perustuvat ehdot muodostaa esteen sen käytölle (Simperl & O'Hara, 2020).

Tutkimusaineistojen ja -julkaisujen käytön mahdollistajat

Tekijänoikeudella suojatun teoksen tekijä voi olla vain luonnollinen henkilö (TekijäL 1 §), joten esimerkiksi tutkimusjulkaisun tekijä on aina itse tutkija eikä koskaan hänet työllistävä organisaatio. Tutkija voi kuitenkin suostua siirtämään taloudelliset oikeutensa työnantajalleen tai muille osapuolille joko sopimuksella tai työsopimuksella (ks. yllä). Tutkimusorganisaatio voi saada äänitallenteen (TekijäL 46 §) tai kuvatallenteen tuottajana (TekijäL 46a §) lähioikeussuojan tai luettelon tai tietokannan valmistajana lähioikeussuojan (TekijäL 49 §) (ks. luku 3).

Kuvio 4 esittää, miten tutkija ja tutkimusorganisaatio liittyvät muihin toimijoihin, jotka mahdollistavat tutkimusaineistojen käytön ja tieteellisen julkaisemisen. Kuvio ei kuvaa toimijoiden suhteellista merkitystä vaan heidän välisiä suhteitaan. Kuvatut toimijat ovat vahvasti kytköksissä toisiinsa: esimerkiksi yliopistot ja muut tutkimuslaitokset ylläpitävät kirjastoja, jotka taas neuvottelevat konsortiopohjaisesti tieteellisten julkaisujen lisensioinnista kustantajien kanssa (FinELib). Tutkimusorganisaatiot puolestaan rahoittavat tutkimusinfrastruktuureja, kuten data-arkistoja ja tietopankkeja, ja ylläpitävät omaa julkaisutoimintaa ja -arkistoja. Tekijänoikeusjärjestö Kopios-to neuvottelee oikeudenhaltijoiden puolesta lupia teosten käyttöön (ks. luku 3). Kaikki toimijat ovat myös yhteydessä alansa kansainvälisiin verkostoihin. Vastaavasti suomalaisessa avoimen tieteen julistuksessa tieteellisen tutkimusyhteisön osapuolina tunnistetaan suomalaiset tutkimusorganisaatiot, tutkimusrahoittajat, avoimen tieteen infrastruktuuria ylläpitävät tahot, tieteelliset akatemit ja neuvottelukunnat, kirjastot ja arkistot, tieteelliset kustantajat sekä yksittäiset tutkijat ja tohtorikoulutettavat riippumatta siitä, toimivatko he suhteessa johonkin tutkimusorganisaatioon vai apurahoitettuna (Avoimen tieteen koordinaatio & Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2020).

Kuvio 4. Tutkijan ja tutkimusorganisaation suhde muihin tutkimusaineistojen käyttöä ja tieteellistä julkaisemista mahdollistaviin tahoihin

Kuvattujen toimijoiden väliset sopimukset liittyvät pääasiassa tutkimusaineistojen ja -tiedon saatavuuteen. Tieteellisiin aineistoihin pääsyä helpottavia tutkimusinfrastruktuureja käsitellään tarkemmin luvussa 3. Tieteellisten julkaisujen saatavuutta sekä tieteellisten kirjastojen ja kaupallisten ja ei-kaupallisten tieteellisten kustantajien rooleja käsitellään luvussa 4.

Tutkimusrahoitus

Tieteellistä tutkimusta rahoitetaan Suomessa useista lähteistä. Keskeisen perustan muodostavat valtion budjettirahoitus sekä Suomen Akatemian ja Business Finlandin kilpailtu tutkimusrahoitus. Tärkeitä rahoituskanavia ovat myös Euroopan unionin puiteohjelmat, säätiöt, muut yksityiset rahoittajat sekä yritykset, joiden panos kohdistuu erityisesti soveltavaan tutkimukseen ja tuotekehitykseen (Suomen Akatemia, 2024).

Rahoituslähteillä on vaikutusta tutkimushankkeiden aineistohallintaan. Julkiset rahoittajat edellyttävät muita useammin, että tutkimusaineistot ja -julkaisut saatetaan avoimesti saataville (ks. luku 4). Toisaalta tutkimusta rahoittavat yrityskumppanit voivat rajoittaa tulosten julkaisemista esimerkiksi liikesalaisuuksien suojaamiseksi. Yritysyhteistyössä tehtävä tutkimus on viime vuosina saanut Suomessa lisää julkista rahoitusta.⁹

Kyselyn vastaajista kaksi kolmannesta (65 %) ilmoitti saaneensa viimeisten viiden vuoden aikana tutkimustyölleen rahoitusta julkiselta sektorilta ja useampi kuin joka toinen (55 %) yksityisiltä säätiöiltä ja rahastoilta.¹⁰ Kolmanneksi yleisimmäksi rahoittajatahoksi nousi ”tutkija itse” (28 %).¹¹ Kansainvälisiltä organisaatioilta rahoitusta oli saanut noin joka neljäs vastaaja (26 %) ja elinkeinoelämältä useampi kuin joka kymmenes (14 %). Alle kymmenen vastaajaa mainitsi avoimessa kohdassa jonkin muun rahoittajatahon, kuten ”kolmas sektori” ja ”tutkimusten kohdeorganisaatiot”. Vastaajat rastivat lomakkeelta keskimäärin 1,9 rahoittajatahoa.¹²

Vastaajien joukossa oli varsin vähän kaupallisessa tarkoituksessa tutkimustyötä tekeviä¹³. Viisi kuudesta vastaajasta (84 %) ei ollut tehnyt viimeisten viiden vuoden aikana lainkaan kaupallista tutkimusta. Jonkin verran mutta alle puolet tutkimuksesta oli ollut kaupallista runsaalla kymmenesosalla vastaajista. Vain seitsemän vastaajaa ilmoitti, että vähintään puolet heidän tutkimuksestaan oli ollut kaupallista.

Tutkimuksen kansainvälisyys

Tieteellinen tieto rakentuu aiemman tutkimuksen pohjalle. Kansainvälisessä tiedeyhteisössä käytävä keskustelu on olennaista tutkimuksen laadun ja vaikuttavuuden kannalta. Kansainväliset tutkimusinfrastruktuurit sekä eurooppalaiset infrastruktuurihankkeet¹⁴ vahvistavat tieteellisen tutkimuksen yhdentymistä. Tieteellinen julkaiseminen on myös pitkälti kansainvälisten toimijoiden harteilla. Vuosina 2018–2020 suomalaisten tutkimusorganisaatioiden vertaisarvioituista julkaisuista vain 11 prosenttia oli ilmestynyt kotimaisten julkaisukanavien kautta (Avoin tiede,

9 Valtion tutkimus- ja kehittämisrahoituksen suunnitelma vuosiksi 2024–2030 painottaa yritysten ja muiden T&K-toimijoiden yhteistyön vahvistamista ja yritysten kannustamista lisäämään tutkimus- ja kehittämistoimintaa (Valtioneuvosto, 2024).

10 Kysymys 5. *Mikä seuraavista tahoista ovat viimeisten viiden vuoden aikana rahoittaneet tutkimustyötäsi?*

11 Tutkija itse -vaihtoehdon osuutta saattoi hieman kasvattaa se, että kysymys oli pakollinen eikä tarjolla ollut vaihtoehtoa ”ei mikään”. Tutkija itse -vaihtoehdon valinneista 80 henkilöstä 35 ei rastinut mitään muuta rahoittajakohtaa; lisäksi yksi ilmoitti muu-kohdassa ”ei mikään”.

12 Lomakkeella tarjottiin kolmannen sektorin osalta valmiina vaihtoehtona ainoastaan säätiöitä. Julkista sektoria täsmennettiin maininnalla ”valtio, kunta, hyvinvointialue”. Avovastauksista ilmeni, että osa vastaajista ymmärsi yliopiston budjetistaan maksaman palkan kuuluvan tähän kohtaan (”yliopisto työsuhteella”). Vastaaminen ei ollut yksiselitteistä myöskään tilanteissa, joissa yliopisto maksoi palkan mutta rahoitus oli peräisin ulkopuoliselta taholta, esimerkiksi EU:lta.

13 Kysymys 6. *Mikä osuus viimeisten viiden vuoden aikana tekemästäsi tutkimuksesta on toteutettu kaupallisessa tarkoituksessa?* Sen tulkinta, mikä luetaan kaupalliseksi tutkimukseksi, jätettiin vastaajan arvioitavaksi.

14 Ks. European Strategy Forum on Research Infrastructures, www.esfri.eu

2022). Tieteellistä tutkimustyötä tehdään usein kansainvälisten yhteistyöprojektien muodossa, jolloin erot kansallisissa lainsäädännöissä voivat vaikeuttaa tutkimusta.

Kansainvälisissä tutkimushankkeissa suojan taso ja ehdot määräytyvät sen perusteella, minkä maan tekijänoikeuslakia sovelletaan.¹⁵ Voi kuitenkin olla vaikeaa määrittää se, minkä maan lakeja eri tilanteissa lopulta noudatetaan (Kuschel & Dolling, 2022).

Hankkeen asiantuntijahaastatteluissa keskusteltiin tutkimuksen kansainväliseen luonteeseen liittyvistä tekijänoikeudellisista kysymyksistä. Ongelmat liittyivät pääasiassa eroihin kansallisissa lainsäädännöissä. Esimerkiksi tekstin- ja tiedonlouhintaa koskevien DSM-direktiivin (Directive on Copyright in the Digital Single Market) artiklojen 3 ja 4 tulkintaerot eri Euroopan maissa voivat aiheuttaa haasteita (ks. luku Tekijänoikeudellisen aineiston käyttö tekstin- ja tiedonlouhinnassa), ja Yhdysvalloissa ”fair use” -käytännön¹⁶ perusteella kerättyä tutkimusaineistoa ei välttämättä voida vapaasti jakaa Euroopassa, jossa tekijänoikeuden rajoitus- ja poikkeussäännökset on määritetty laissa. Haastateltavien näkemyksen mukaan kansainvälisissä tutkimushankkeissa henkilötietoja koskeva lainsäädäntö aiheuttaa kuitenkin tekijänoikeuslainsäädäntöä enemmän vaikeuksia.

Digitaalisten tunnisteiden käyttö

Yksilöivien digitaalisten tunnisteiden käyttö on yleistynyt voimakkaasti viimeisen vuosikymmenen aikana. Tutkija- ja tekijätunnisteiden avulla tutkijat voivat yksilöidä itsensä, erottua muista samannimisistä tutkijoista sekä parantaa tutkimuksensa näkyvyyttä ja löydettävyyttä. Tutkimusaineiston tunnisteet helpottavat digitaalsiin tutkimusaineistoihin ja -julkaisuihin viittaamista ja uudelleenkäyttöä sekä mahdollistavat niiden käytön seurannan. Suomen Kansallisessa aineettomien oikeuksien strategiassa (Valtioneuvosto, 2022) kannustetaan digitaalisten tunnisteiden käyttöön sekä laadukkaan teoksia ja tekijöitä koskevan metatiedon jakamiseen eri osapuolten kesken koneluettavalla tavalla.

Kolme neljästä vastaajasta oli ottanut käyttöön tutkija- tai tekijätunnisteen, kuten Orcid- tai ISNI-tunnisteen (Kuvio 5).¹⁷ Tutkimusaineiston tunnisteen, kuten DOI- tai URN-tunnisteen, oli hankkinut liki kaksi viidestä. Vajaa viidesosa vastaajista ei ollut hankkinut tutkija- eikä aineistotunnistetta, ja muutama prosentti ei osannut sanoa, oliko heillä niitä vai ei. Tutkija- ja tekijätunnis-

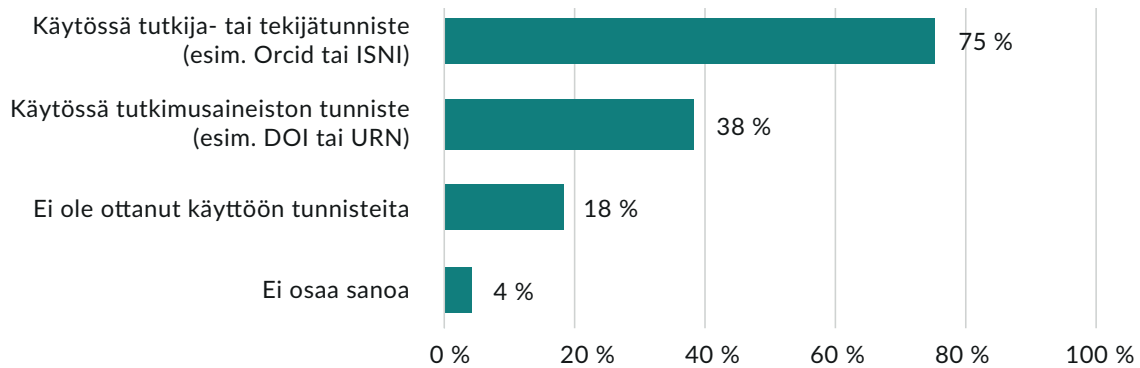
15 Euroopan unionin tasolla sovellettavaa lakia koskevat lainvalintasäännöt sisältyvät Rooma I -asetukseen sopimusvelvoitteiden osalta (Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 593/2008, annettu 17. kesäkuuta 2008, sopimusvelvoitteisiin sovellettavasta laista) ja Rooma II -asetukseen (Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 864/2007, annettu 11. heinäkuuta 2007, sopimukseen perustumattomiin velvoitteisiin sovellettavasta laista) sopimukseen perustumattomien velvoitteiden osalta. Asetuksia sovelletaan lainvalintaa koskeviin tapauksiin kansallisissa tuomioistuimissa.

16 Fair use -käytäntö sallii suojatun aineiston rajoitetun käytön ilman lupaa tietyissä tilanteissa, kuten tutkimuksessa tai opetuksessa. Käytön hyväksyttävyyttä arvioidaan käyttötarkoituksen, käyttömäärän, teoksen luonteen ja markkinavaikutusten perusteella. Ks. esim. Toikkanen, 2025.

17 Kysymys 7. Oletko ottanut käyttöösi pysyviä digitaalisia tunnisteita itsesi tai julkaisemasi aineiston yksilöimiseksi?

teen käyttäjien osuus oli pienin humanistisissa tieteissä (67 %) ja suurin lääke- ja terveystieteissä (88 %). Tutkimusaineistotunnisteen käyttö oli harvinaisinta niin ikään humanistisissa tieteissä (29 %) ja yleisintä tekniikassa (50 %). Vailla sekä tutkija- että aineistotunnistetta olevien osuus oli pienin lääke- ja terveystieteissä (6 %) ja suurin humanistisissa (25 %) ja maatalous- ja metsätieteissä (25 %).

Kuvio 5. Digitaalisten tekijä- ja aineistotunnisteiden käyttöönotto (N=302)

Digitaaliset tekijä- ja aineistotunnisteet

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) on erityisesti tutkijoille ja akateemisille kirjoittajille tarkoitettu yksilöllinen tunniste, joka yhdistää tekijän hänen julkaisuihinsa, tutkimustietoihinsa ja muuhun akateemiseen tuotantoonsa. ORCIDia käytetään laajasti esimerkiksi tutkimusrahoitushakemuksissa, julkaisuissa ja tiedejulkaisuissa. orcid.org

ISNI (International Standard Name Identifier) on tarkoitettu kaikille luoville tekijöille, kuten kirjailijoille, säveltäjille ja muille taiteilijoille ja kulttuurintuottajille. ISNI yhdistää eri identiteetit yhdeksi tunnisteeksi ja auttaa välttämään sekaannuksia samannimisten tai aliaksia käyttävien tekijöiden välillä. Tunniste tukee teosten seuranta ja hallintaa esimerkiksi tieteellisissä ja kulttuurisissa arkistoissa. isni.org

DOI (Digital Object Identifier) on kansainvälinen yksilöllinen ja pysyvä tunniste, joka liitetään digitaalisiin aineistoihin, kuten tieteellisiin artikkeleihin, tutkimusjulkaisuihin, raportteihin tai tutkimusdataan. DOI:n tarkoitus on helpottaa digitaalisen sisällön löytämistä, tunnistamista ja pysyvää linkittämistä. DOI:n avulla sisältö säilyy löydettävänä, vaikka sen verkko-osoite muuttuisi. Tunniste viittaa julkaisun metatietoihin, kuten tekijöihin, otsikoon ja julkaisuvuoteen. www.doi.org

URN (Uniform Resource Name) on digitaalisten sisältöjen pysyvä ja yksilöllinen tunniste, jota käytetään erityisesti kansallisesti hallituissa järjestelmissä. Suomessa URN-tunnisteita hallinnoi Kansalliskirjasto, ja niitä myönnetään esimerkiksi yliopistojen ja tutkimuslaitosten julkaisuarkistoihin tallennettaville aineistoille. URN ei ole sidottu verkko-osoitteeseen, vaan se viittaa aineiston sijaintiin rekisteröidyn tunnisteen avulla. [kansalliskirjasto.fi › URN-tunnukset](https://kansalliskirjasto.fi/URN-tunnukset)

2. TUTKIJOIDEN TEKIJÄNOIKEUSTIETÄMYS

Tutkimustyössä tulee vastaan erityyppisiä tekijänoikeudellisia kysymyksiä, joiden tunnistaminen ja selvittäminen vaativat tutkijalta tekijänoikeusosaamista. Korkeakoulut ja tutkimusorganisaatiot tarjoavat henkilöstölleen ja opiskelijoilleen tukea kysymysten selvittämiseen.

Myös esimerkiksi Kopiosto järjestää kohdennettua tekijänoikeuskoulutusta korkeakoulujen henkilökunnalle. Koulutuksissa käydään läpi tutkimukseen liittyviä tekijänoikeudellisia kysymyksiä, mutta niiden pääpaino on opetukseen liittyvissä kysymyksissä. Tekijänoikeuskoulutusta, jossa keskityttäisiin puhtaasti tutkimustoiminnan kysymyksiin, on vähemmän, mutta sitäkin on järjestetty. Tieteelliset kirjastot ja tutkimusinfrastruktuurit tarjoavat tietoa ja ohjeistusta niiden materiaalien käytöstä, joihin ne tarjoavat pääsyn, vaikka tarkemmat kysymykset ohjataan yliopistojen juristeille.

Hankkeen tutkimushaastatteluissa tuotiin esiin tutkimusaineistojen käyttöä koskevaan epävarmuuteen ja tiedon puutteeseen liittyvät haasteet. Esiin nostettiin ajantasaisen tekijänoikeuskysymyksiä koskevan ohjeistuksen sekä kohdennetun tekijänoikeuskoulutuksen puutteet tutkimusorganisaatioissa. Tuen ja koulutuksen saatavuus vaihtelee organisaatioittain, ja esimerkiksi Aalto-yliopisto on avoimesti julkaissut verkkosivuillaan tietoa tutkimuksessa huomioitavista tekijänoikeudellisista kysymyksistä. Vaikka nimenomaan tutkimuksen tekijänoikeuskysymyksistä ei järjestettäisi koulutusta, saatetaan tekijänoikeudellisia kysymyksiä käsitellä esimerkiksi aineistonhallintakoulutuksen yhteydessä. Etenkin suuremmissa organisaatioissa voi apua pyytää tarvittaessa organisaation juristeilta, ja korkeakoulukirjastot tarjoavat tukea ainakin avointa julkaisemista koskevissa kysymyksissä.

Eri tilanteissa nouseviin käytännön kysymyksiin liittyvän koulutuksen ja tuen merkitystä korostettiin vastalääkkeenä epävarmuudelle. Tekijänoikeustietämys ja tiedon saaminen tulivat esiin keskeisinä ongelmina jo vuonna 2014 tehdyssä selvityksessä tekijänoikeuden vaikutuksista yliopistoissa tehtävään tutkimustyöhön (Aalto-yliopiston, Helsingin yliopiston, IPR University Centerin, Taideyliopiston & Kopiosto ry:n edustajat, 2014).

Myös Salokannel (2013) tuo esiin aineistojen tutkimuskäyttöön liittyvän oikeudellisen epävarmuuden sekä ennakkoimattomuuden sen suhteen, mitä materiaalia voidaan hyödyntää tutkimuksessa ja millä edellytyksin. Epävarmuutta liittyy erityisesti internetissä vapaasti saatavilla oleviin aineistoihin, joita ei ole selvästi lisensoitu tutkimus- ja opetuskäyttöön tai muuten jaettu avoimella lisenssillä. Niin ikään Muikku ym. (2018) toteavat, että tutkijoiden tekijänoikeustietämyksen ja sopimusoikeuden puutteellisuus vaikeuttaa tekijänoikeudella suojatun aineiston tutkimuskäyttöä. Tutkijat kohtaavat heidän tulostensa perusteella epävarmuutta erityisesti tekstin- ja tiedonlouhintaan liittyvistä kysymyksistä sekä audiovisuaalisen aineiston käytön luvallisuudesta. Pääsyyiksi tutkijoiden osaamisvajeeseen he arvioivat aihepiirien monimutkaisuuden sekä koulutuksen ja tietopalveluiden riittämättömyyden. Euroopan komissio (2023) suosittaa investoimaan koulutuk-

seen ja tietoisuuden lisäämiseen yliopistoissa ja muissa julkisissa tutkimusorganisaatioissa, jotta tekijänoikeuksia noudatetaan ja vältetään kolmansien osapuolten tekijänoikeuksien loukkaaminen ja jotta aineetonta omaisuutta osataan hallinnoida.

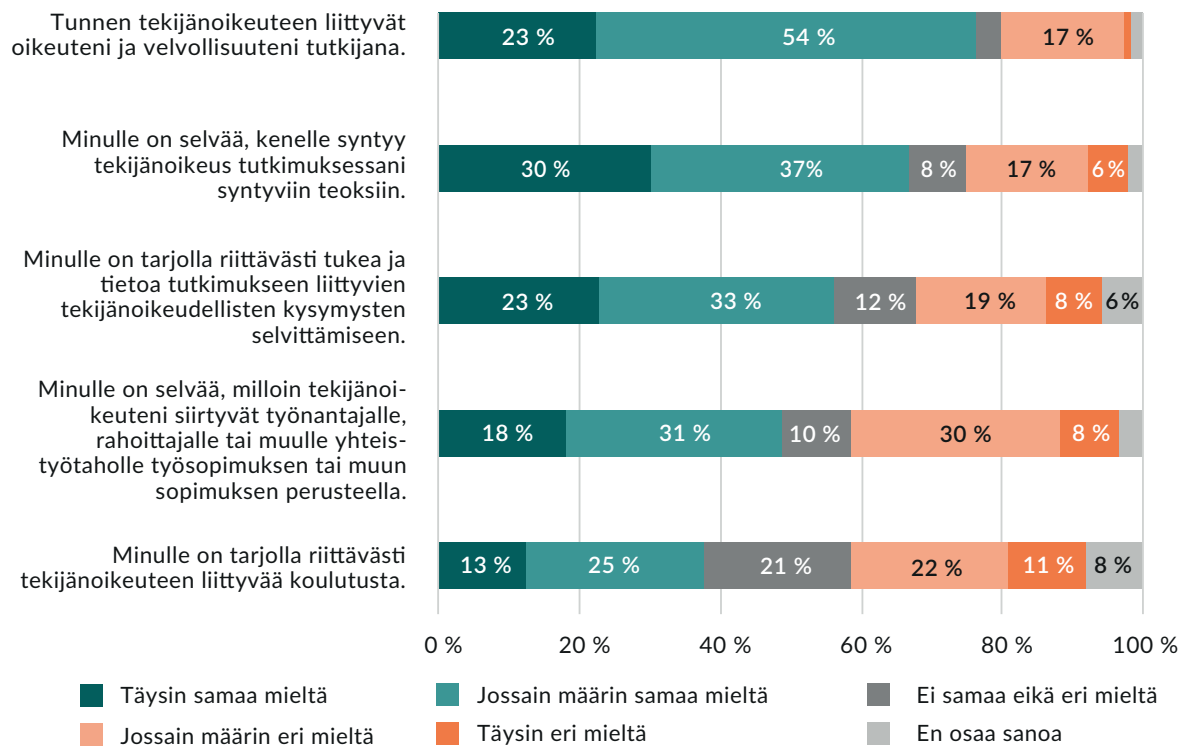
Tutkijoilta tiedusteltiin kyselyssä, millaiseksi he arvioivat oman tekijänoikeustietämyksensä ja millaisena he kokivat tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen saamansa tuen. Kolme neljästä vastaajasta (77 %) oli täysin tai jossain määrin samaa mieltä väittämästä ”Tunnen tekijänoikeuteen liittyvät oikeuteni ja velvollisuuteni tutkijana” (Kuvio 6).¹⁸ Liki joka viides (18 %) oli väittämästä täysin tai jossain määrin eri mieltä. Enemmistö vastaajista (67 %) oli niin ikään joko täysin samaa tai jossain määrin samaa mieltä väittämästä ”Minulle on selvää, kenelle syntyy tekijänoikeus tutkimuksessani syntyviin teoksiin”. Liki joka neljäs vastaaja oli tästä kuitenkin eri mieltä, joten asiassa ilmeni myös epätietoisuutta tai epävarmuutta. Näiden kahden väittämän kohdalla vain muutama vastaaja valitsi vaihtoehdon ”en osaa sanoa”.

Kyselyn avovastauksissa nousi esiin myös se, että useilla tieteenaloilla tekijänoikeudellisia kysymyksiä tulee käsiteltäväksi ainoastaan julkaistaessa tutkimusartikkeleita ja muita kirjallisia tekstejä. Yksi esimerkki tästä on matematiikka:

Matematiikassa ei ole ihan samanlaista tekijänoikeuden alaista sisältöä. Esimerkiksi alalla ei koeta, että matemaattiset ideat, todistukset, tulokset tai määritelmät olisivat mitkään tekijänoikeuden alaisia. Oikeustapaukset esimerkiksi algoritmien tekijänoikeudellisuudesta vahvistavat, ettei myöskään juridisessa mielessä näin ole. Toki niistä kirjoitettu teksti on, mutta itse ideat ovat avoimia, ja kukaan ei niitä voi omistaa. (...)

Runsaat puolet (56 %) vastaajista oli täysin tai jossain määrin samaa mieltä väittämästä, että heille on tarjolla riittävästi tukea ja tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen. Runsas neljäsosa (27 %) oli asiasta vähintäänkin jossain määrin eri mieltä. Vastaajat olivat kriittisempiä tarjolla olevan koulutuksen kuin tuen ja tiedon riittävyydestä. Vastaajista 38 prosenttia oli täysin tai jossain määrin samaa mieltä väittämästä, että heille oli tarjolla riittävästi koulutusta. Joka kolmas oli asiasta eri mieltä. Tässä kohdassa liki kolmannes (29 %) rasti joko vaihtoehdon ”ei samaa eikä eri mieltä” tai ”en osaa sanoa”. Kannanotosta pidättäytyminen voi kertoa siitä, että ei tiedetä, millaista koulutusta olisi tarjolla. Kyselyn avovastauksissa useat tutkijat kaipaavat lisää koulutusta tekijänoikeuksista.

18 Kysymys 8. Mitä mieltä olet seuraavista väittämistä. Esitetyt väittämät näkyvät kuviosta 6.

Kuvio 6. Tutkijoiden näkemys omasta tekijänoikeustietämyksestään (N=302)

Vastaajien epävarmuus tuli esiin myös, kun kysyttiin, onko heille selvää, milloin heidän tekijänoikeutensa siirtyivät sopimusten perusteella työnantajalle, rahoittajalle tai muulle yhteistyötaholle. Vastaukset jakautuivat kahtia: joka toinen vastaaja oli väittämän kanssa täysin (18 %) tai jossain määrin (31 %) samaa mieltä, mutta kaksi viidestä oli täysin (8 %) tai jossain määrin (30 %) eri mieltä. Tieteenalojen välillä oli tässä kohtaa isoja eroja. Keskimääräistä selvempänä näitä kysymyksiä pitivät humanististen ja lääke- ja terveystieteiden edustajat.

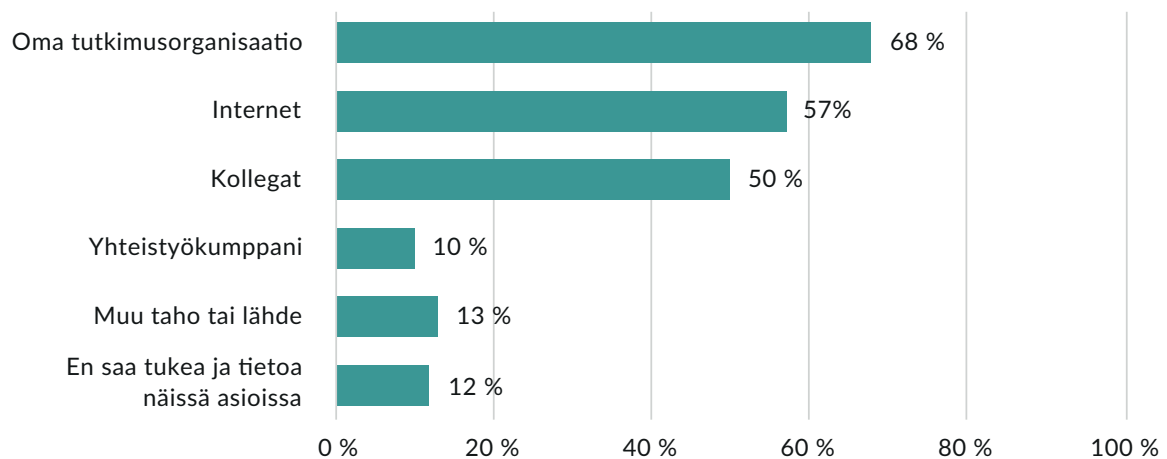
Valtaosa (82 %) vastaajista ilmoitti saavansa tukea tai tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen yhdeltä tai useammalta taholta (Kuvio 7).¹⁹ Keskimäärin lomakkeelta oli rastittu 2,2 vaihtoehtoa. Noin joka kymmenes vastasi, että ei saanut miltään taholta tukea tai tietoa. Kahta kolmesta vastaajasta tuki oma tutkimusorganisaatio ja joka toista kollegat. Internetin tiedon lähteeksi ilmoitti 57 prosenttia vastaajista; osa heistä on saattanut sisällyttää siihen esimerkiksi korkeakoulujen verkkosivuilla olevia tekijänoikeusoppaita ja koulutuspaketteja. Yhteistyökumppaneilta tukea tekijänoikeuskysymyksissä kertoi saaneensa joka kymmenes vastaaja. Joltain muulta taholta tukea oli saanut 13 prosenttia vastaajista. Avovastauksissa tässä kohdassa

19 Kysymys 9. Mistä saat tukea ja tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen? Esitetyt vastausvaihtoehdot näkyvät kuvioista 7. Vastaaja sai valita niistä vain yhden.

mainittiin muun muassa eri ammatti- ja tekijänoikeusjärjestöjä sekä Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Muutama vastaaja kertoi olevansa itse työssään erikoistunut tekijänoikeuteen.

Tieteenaloittain erilaisista lähteistä tukea ja tietoa tekijänoikeuskysymyksissä saavien osuus vaihteli luonnontieteiden 78 prosentista lääke- ja terveystieteiden 97 prosenttiin.

Kuvio 7. Tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen saadun tuen ja tiedon lähteet (N=302)

3. TEKIJÄNOIKEUDELLA SUOJATTUJEN AINEISTOJEN TUTKIMUSKÄYTTÖ

Tutkimusaineistoon voi sisältyä tekijänoikeudella suojattuja teoksia, kuten valokuvia, sanomalehtiartikkeleita tai audiovisuaalisia teoksia. Aineiston käyttöoikeuksien hankintaan liittyvät ongelmat voivat hankaloittaa tutkimusta eri tavoin.

Tässä luvussa esitellään aluksi tekijänoikeuden suojaamat tutkimusaineistotyypit sekä tieteelliseen tutkimukseen sovellettavat tekijänoikeuden rajoitukset, eli tilanteet, joissa tekijänoikeuden alaista materiaalia voidaan käyttää tutkimuksessa ilman tekijän lupaa. Tämän jälkeen tarkastellaan kyse- lyn ja haastattelujen tuloksia käyttöoikeuksien saamisen vaikeuksista, tutkijoiden kohtaamasta oikeudellisesta epävarmuudesta, tutkimusaineiston säilyttämiseen liittyvistä ongelmista sekä teki- jänoikeudella suojatun aineiston käytöstä tekstin- ja tiedonlouhinnassa.

Tutkimusaineistojen tekijänoikeussuoja

Tutkimusaineistoon voi sisältyä laajasti erityyppisiä tekijänoikeudellisia teoksia. Tekijänoikeu- della suojattua tutkimusaineistoa ovat esimerkiksi tutkittavan kirjoittamat aineistot (päiväkirjat, temaattiset tekstit jne.), tutkijan tai tutkittavan ottamat kuvat, sanomalehtien/lehtien artikkelit ja kuvat, sosiaalisen median verkkosivut, Yleisradion arkistot, museovalokuvat, kuvitukset tai sarja- kuvat. Jopa hyvin lyhyet tekstit esimerkiksi sosiaalisen median sisällöissä tai tutkijan muistiinpa- not voivat olla suojattuja, jos niiden tekijä on ilmaissut itseään luovasti. Tekijänoikeudellisen tut- kimusaineiston käyttö on tehtävä lain mukaisesti: mikäli tekijänoikeuden rajoitus ei mahdollista käyttöä, on siihen hankittava lupa.

Menetelmät, teorit ja tulokset eivät itsessään ole tekijänoikeussuojan alaisia, ja metatiedot eivät todennäköisesti ole tekijänoikeudellisesti suojattavia. Aineistokokoelmat voivat kuitenkin saada tekijänoikeussuojan, jos niiden valinta tai järjestely osoittaa omaperäisyyttä: kattava raakadata- kokoelma, joka on järjestetty systemaattisesti, ei ole tekijänoikeussuojan alainen, mutta huolelli- sesti valikoitu aineisto, joka muodostaa kuratoidun tutkimusaineistokokoelman, voi olla suojattu (Kuschel & Dolling, 2022).

Tekijänoikeuslaissa säädetään erilaisia rajoituksia tekijän yksinomaiseen oikeuteen määrätä teos- tensa käytöstä. Niiden nojalla teosta voidaan käyttää ilman tekijän lupaa. Erityisesti seuraavat teki- jänoikeuden rajoitukset soveltuvat tieteelliseen tutkimukseen:

- Julkistetusta taideteoksesta tekstiin liittyvän kuvan ottaminen tieteelliseen esitykseen (TekijäL 25 §)
- Lainausten ottaminen julkistetusta teoksesta tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa (TekijäL 22 §)
- Teosten kappaleiden valmistaminen tekstin- ja tiedonlouhintaa varten (ks. alla).

Lisäksi tekijänoikeuslain 14 §:ssä säädetään teosten käyttämisestä opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa sopimuslisenssin nojalla. Tutkijat voivat sen nojalla valmistaa kappaleita julkistetuista teoksista ja saattaa teokset yleisön saataviin muulla tavoin kuin radiossa tai televisiossa lähettämällä.²⁰ Tämä ei kuitenkaan koske kappaleen valmistamista valokopioimalla tai vastaavin menetelmin.

Tutkimuksen tuotoksiin voi tekijänoikeuden lisäksi tai sijaan syntyä lähioikeuksia (ks. luku 1). Lähioikeudet koskevat tieteellisen tutkimuksen näkökulmasta erityisesti:

- Valokuvia ja samankaltaisella tavalla valmistettuja kuvia, kuten infrapunasäteilykuvat, lääketieteelliset röntgen- tai ultraäänikuvat, ilmakuvat ja satelliittikuvat (TekijäL 49a §)
- Äänitallenteiden (TekijäL 46 §) ja elokuvien (TekijäL 46a §) tuottajien oikeuksia
- Luettelon tai tietokannan valmistajia (TekijäL 49 §).²¹

Tutkimuksessa käytettävä tekijänoikeudellinen aineisto

Hankkeen kyselyssä selvitettiin, oliko vastaajien tutkimus kohdistunut erityyppisiin tekijänoikeudellisiin aineistoihin.²² Tarkoituksena oli kartoittaa aineistoja, jotka olivat tutkimuksen varsinaisena kohteena tai jotka sisältyivät tutkittaviin data-aineistoihin. Vastaajat saivat valita yhden tai useamman vaihtoehdon. Vastaajille korostettiin, että kysymys ei koskenut taustana ja viitekehyyksenä käytettävää aiempaa tutkimuskirjallisuutta vaan pelkästään tutkimuksen kohteena olevia aineistoja. Joissakin tapauksissa voi olla haastavaa määritellä, onko kyse tekijänoikeudellisesta vai muunlaisesta aineistosta. Tämän vuoksi on mahdollista, että osa vastauksista koskee muita aineistoja, joten tuloksia on syytä tulkita varauksella.

Vastaajien yleisimmin ilmoittamat tekijänoikeudelliset aineistot olivat kirjalliset teokset ja muut tekstisisällöt. Heistä 37 prosenttia ilmoitti tutkineensa viimeisen viiden vuoden aikana kirjallisia teoksia ja 35 prosenttia muuta tekstisisältöä, kuten verkkosivustoilla olevia tekstejä (Kuvio 8). Osa vastaajista on voinut sisällyttää tähän tutkimuksen taustana tai viitekehyyksenä käytetyn tutkimuskirjallisuuden siitä huolimatta, että se oli rajattu kysymyksen ulkopuolelle.

20 Tällä hetkellä tähän tarkoitukseen hyväksytyt tekijänoikeusjärjestöt ovat Kopiosto, APFI ja Gramex (Opetus- ja kulttuuriministeriö, n.d.).

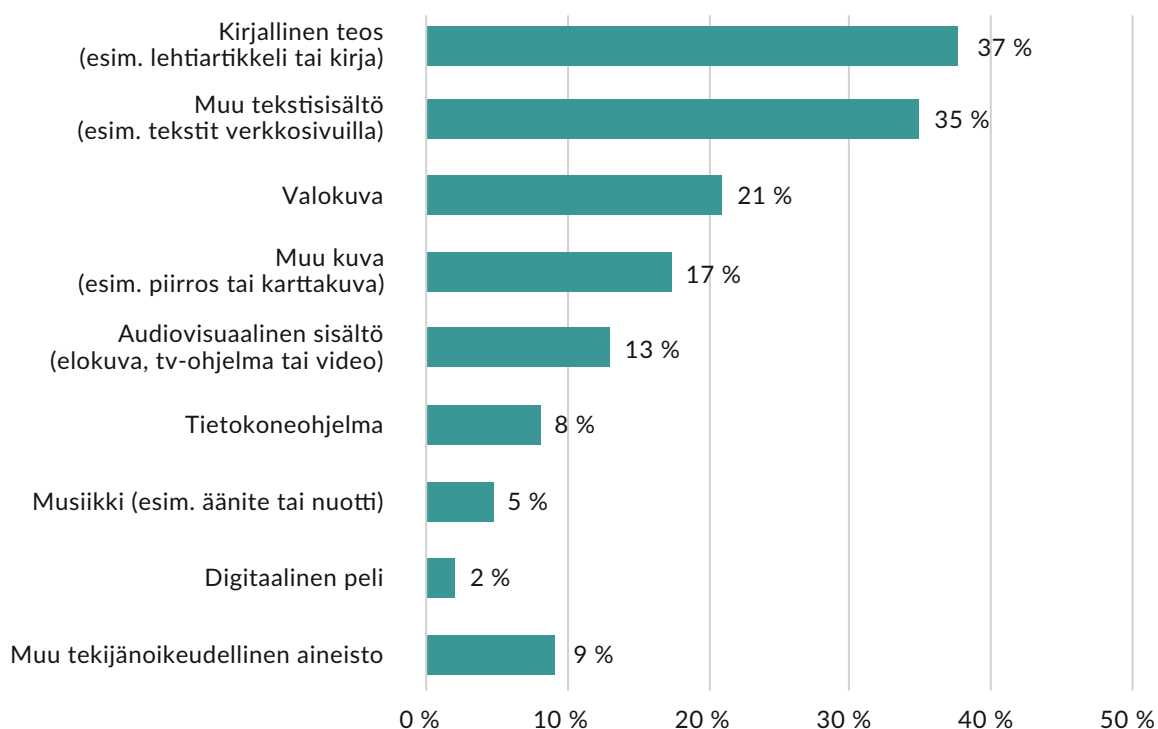
21 TekijäL 49 §:n mukaisesti heitä, jotka ovat valmistaneet 1) luettelon, taulukon, ohjelman tai muun sellaisen työn, jossa on yhdisteltynä suuri määrä tietoja, taikka 2) tietokannan, jonka sisällön kerääminen, varmistaminen tai esittäminen on edellyttänyt huomattavaa panostusta. Raakadata, joka ei täytä tekijänoikeuden vaatimuksia, voi muodostaa luettelon tai tietokannan, jos tietosisältö on suuri tai tietokannan luominen on vaatinut merkittäviä investointeja. Kuitenkin tekijänoikeuslain 40b §:n mukaan, jos tietokoneohjelma ja siihen välittömästi liittyvä teos on luotu täytettäessä työsuhteesta johtuvia työtehtäviä, tekijänoikeus niihin siirtyy työnantajalle. Tämä ei koske sotilasopetuslaitoksia lukuun ottamatta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomia tietokoneohjelmia eikä niihin välittömästi liittyviä teoksia.

22 Kysymys 10. *Onko tutkimuksesi viimeisten viiden vuoden aikana kohdistunut seuraavan tyyppisiin muiden tekemiin tekijänoikeudellisiin aineistoihin? Kysymys koskee aineistoja, jotka ovat tutkimuksen kohteina sellaisenaan tai osana suuria tutkittavia datamassoja. Kysymys ei koske lähteenä käytettävää aiempaa tutkimuskirjallisuutta.*

Noin viidennes vastaajista ilmoitti kohdistaneensa tutkimustaan valokuvaan ja lähes viidennes muuhun kuvaan, kuten piirroksen tai karttakuvaan. Vastauksista ei selviä, mikä osa vastauksista koski tekijänoikeudellista kuva- ja valokuva-aineistoa ja mikä taas esimerkiksi tutkimushankkeessa syntynyttä kuvadokumentaatiota.²³ Vastaajista 13 prosenttia ilmoitti tutkineensa viimeisen viiden vuoden aikana audiovisuaalista sisältöä, 8 prosenttia tietokoneohjelmia, 5 prosenttia musiikkia ja 2 prosenttia digitaalisia pelejä.

Muuta tekijänoikeudellista aineistoa kertoi käyttäneensä 9 prosenttia vastaajista. Heistä miltei puolet kuvaili aineiston olevan erilaisia empiirisiä tutkimusaineistoja, kuten kysely- tai haastatteluaineistoja tai mittauksia. On kuitenkin huomioitavaa, että tutkimusaineistoon ei synny tekijänoikeutta, joskin aineiston pohjalta luotuun tietokantaan voi syntyä erityinen lähioikeus (ks. Tutkimusaineistojen tekijänoikeussuoja). Muissa avoimissa vastauksissa kuvailtu tekijänoikeudellinen aineisto oli esimerkiksi nykytaidetta tai taideteoksia ilman täsmällisempää määritelmää. Kaiken kaikkiaan 40 prosenttia vastaajista ilmoitti, ettei ollut tutkinut kysymyksessä lueteltuja tutkimusaineistoja viimeisten viiden vuoden aikana.

Kuvio 8. Onko tutkimuksesi viimeisten viiden vuoden aikana kohdistunut seuraavan tyyppisiin muiden tekemiin tekijänoikeudellisiin aineistoihin? (N=302)

²³ Vastauksista ei myöskään ole pääteltävissä, tarkoitettiinko niissä kuvien käyttöä tutkimustulosten tai -julkaisujen visualisoinnissa varsinaisen tutkimuskäytön sijaan siitä huolimatta, että kysymyksen sanamuoto oli "onko tutkimuksesi kohdistunut".

Käyttöoikeuksien hankkiminen

Tekijänoikeudellisen aineiston tutkimuskäyttö edellyttää luvan hankkimista oikeudenhaltijoilta. Lupia voidaan hankkia joko suoraan oikeudenhaltijoilta tai heitä edustavan tahon kautta.

Tekijänoikeuden suojaamien teosten tutkimuskäyttöä on pyritty mahdollistamaan sopimuslissensijärjestelyin (ks. luku Oikeudellinen kehys: tekijänoikeuden perusteet). Kopioston kopiointilupa, joka on hankittu kaikille Suomen korkeakouluille, koskee teosten opetus- ja tutkimuskäyttöä (Kopiosto, 2025a). Luvan nojalla saa korkeakouluissa tehdä kopioita tutkimuskäyttöön kaikista luvan piiriin kuuluvista aineistotyypeistä ja jakaa kopioituja aineistoja. Kopioitavien sivujen määrää ei ole rajoitettu.

Kopiosto on tehnyt myös muutamien tahojen kanssa erillisiä sopimuksia aineistojen tutkimuskäytöstä tai tutkimusaineistojen säilyttämisestä. Suurimmat sopimukset koskevat teosten käyttöä FIN-CLARIN (Finnish Language Resource and Technology Infrastructure) -hankkeessa ja sen puitteissa käyttäjille suunnatuissa palveluissa²⁴ sekä tutkimusta varten valmistettujen digitaalisten kopioiden säilyttämistä tutkimuksen verifointia ja myöhempää tutkimusta varten Tampereen yliopiston yhteydessä toimivassa Tietoarkistossa (Kopiosto, 2025b). Lisäksi Kopioston ja Kansalliskirjaston Tutkain-sopimus mahdollistaa Kansalliskirjaston digitoimien sanoma- ja aikakauslehtien tutkimuskäytön sopimukseen liittyneissä yliopistoissa ja korkeakouluissa (Kopiosto, 2022). Kopiosto on myös tehnyt yksittäisten arkistojen kanssa Kansalliskirjaston digitoimien sanoma- ja aikakauslehtiaineistojen tutkimuskäyttöä koskevia sopimuksia sekä eräitä muita kokeiluluonteisia sopimuksia.

Edellä mainitut Kopioston tekemät sopimukset perustuvat joko kappaleen valmistamista ja yleisön saataviin saattamista opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa koskevaan sopimuslissenssiin (TekijäL 14 §) tai Kansalliskirjastoa ja arkistoja koskevien sopimusten kohdalla kappaleen valmistamista ja yleisölle välittämistä arkistoissa, kirjastoissa ja museoissa koskevaan sopimuslissenssiin (TekijäL 16d §; Opetus- ja kulttuuriministeriö, n.d.). Sopimuksista lähdetään tyypillisesti neuvottelemaan käyttäjien aloitteesta, mutta aloite voi tulla myös aineiston digitoineelta taholta, joka haluaa avata aineistonsa tutkimuskäyttöön. Käyttölupa rakennetaan usein tiettyyn käyttötarkpeeseen.

Sopimuslissenssiykalät määrittävät lopulta reunaehdot sille, mistä sopimuslissenssijärjestöt voivat sopia. Tekijänoikeuslain 14 §:n tieteellistä tutkimusta koskevaa sopimuslissenssisäännöstä voidaan jo nykyisellään pitää kattavana, ja sitä pystytään soveltamaan tieteellisessä tutkimustoiminnassa nykyistä laajemmillekin käyttöalueille. Kuitenkin uusien sopimuslissenssisäännösten säätäminen voi olla hidasta sellaisille käyttöalueille, joille nykyiset sopimuslissenssisäännökset eivät sovelu. Eräät tutkimuksessa haastatellut asiantuntijat totesivat, että nykyinen lissensiointijärjestelmä ei kaikissa tapauksissa anna tarvittavaa joustavuutta tutkimuskäyttöön materiaalia tarjoaville

24 Sopimus on tehty Helsingin yliopiston, CSC – Tieteen tietotekniikan keskus Oy:n ja Kansalliskirjaston kanssa.

tutkimusinfrastruktuureille. Kopioston käyttöluvat koetaan liian kalliiksi, jotta tutkimusinfrastruktuureja ylläpitävät tahot voisivat hankkia etukäteen suuria määriä dataa, jota ei ehkä koskaan käytetä. Toisaalta yksittäisten tietoaaineistojen hankkiminen tapauskohtaisesti vie liian kauan. Tämän seurauksena tutkimusinfrastruktuureja ylläpitävät tahot voivat tarjota pääsyn vain niihin aineistoihin, joiden uskotaan olevan kysytyimpiä. Ehdotuksena esitettiin, että Kopiosto voisi tarjota tieteelliseen käyttöön tarkoitettuja käyttöluvia nykyistä alempaan hintaan.

Kopioston edustaja toi haastattelussaan esille muissa Pohjoismaissa käytössä olevan yleisen sopimuslisenssin.²⁵ Yleinen sopimuslisenssi voisi mahdollistaa pistemäisemmän käyttöluvaratkaisun tilanteisiin, joita rajoitussäännökset tai nykyiset sektorikohtaiset sopimuslisenssit eivät koske. Yleinen sopimuslisenssi voisi tarjota joustavuutta myös tutkimustoimintaan liittyvistä käyttöluvista sopimiseen niissä tilanteissa, joissa nykyinen TekijäL 14 §:n sopimuslisenssi tai tekijänoikeuden rajoitussäännökset eivät sovellu.

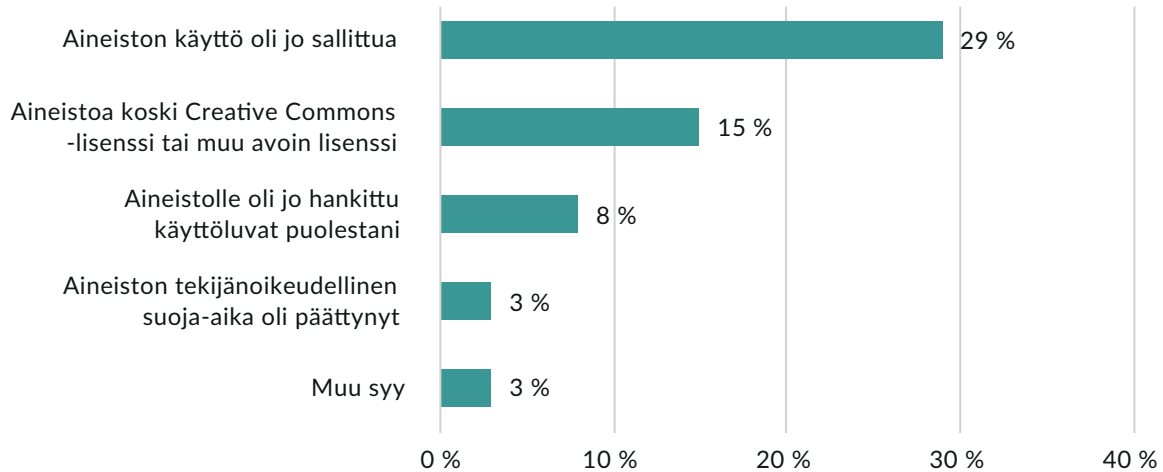
Tekijänoikeusjärjestöt voivat joka tapauksessa tehdä myös sopimuksia, jotka perustuvat edustamiensa oikeudenhaltijoiden suoriin valtuutuksiin. Vaihtoehtoisena ratkaisuna yleiselle sopimuslisenssille voisi olla tekijänoikeusjärjestöjen lisensiointiehtojen laajentaminen siten, että tutkimuskäyttö mahdollistuu nykyistä paremmin laajemman tutkimusinfrastruktuurin piirissä.

Kyselyvastaajista miltei kolmannes (31 %) oli joskus hankkinut käyttöoikeudet tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston kopioimista, tallentamista tai edelleen jakamista varten suoraan oikeudenhaltijoilta.²⁶ Vastaajista 29 prosenttia ilmoitti, ettei ollut hankkinut oikeuksia, koska käyttö oli jo sallittua. Lisäksi 15 prosenttia kertoi, että aineistoa koski Creative Commons -lisenssi tai muu avoin lisenssi. Harvemmin mainittuja syitä olivat valmiiksi hankitut käyttöluvat sekä aineiston suoja-ajan päättymisen. (Kuvio 9.) Viidennes (21 %) vastaajista ilmoitti, ettei kysymys koskenut heitä. Ilmeisin syy tähän lienee se, että he eivät koskaan olleet käyttäneet tutkimustyössään tekijänoikeudellisia aineistoja.

25 Yleinen sopimuslisenssi voi mahdollistaa tietyn alan tekijät laajasti kattavat sopimukset siten, että osapuolet määrittelevät sopimuslisenssin soveltamisalan, kattaen myös muut kuin laissa määritetyt tapaukset. Ks. esim. Guibault, 2020.

26 Kysymys 11. Oletko joskus hankkinut käyttöoikeudet tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston kopioimiseen, tallentamiseen tai edelleen jakamiseen suoraan oikeudenhaltijoilta?

Kuvio 9. Syyt sille, että käyttöoikeuksia tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston kopioimiseen, tallentamiseen tai edelleen jakamiseen ei hankittu suoraan oikeudenhaltijoilta (n=302)

Tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston käyttöön liittyvä epävarmuus

Eräät tutkimusta varten haastatellut asiantuntijat kokivat, että tekijänoikeuslain säännöksiä ei tunneta riittävästi. Tämä korostuu erityisesti silloin, kun tutkijat ovat kotoisin muista maista, joissa on erilaiset lainsäädännöt. Toiset haastateltavat taas olivat sitä mieltä, että useimpien tutkijoiden tekijänoikeusosaaminen on riittävä tutkimustoiminnan toteuttamiseksi, mutta tällöinkin tukea saatetaan tarvita monimutkaisempien kysymysten käsittelyssä.

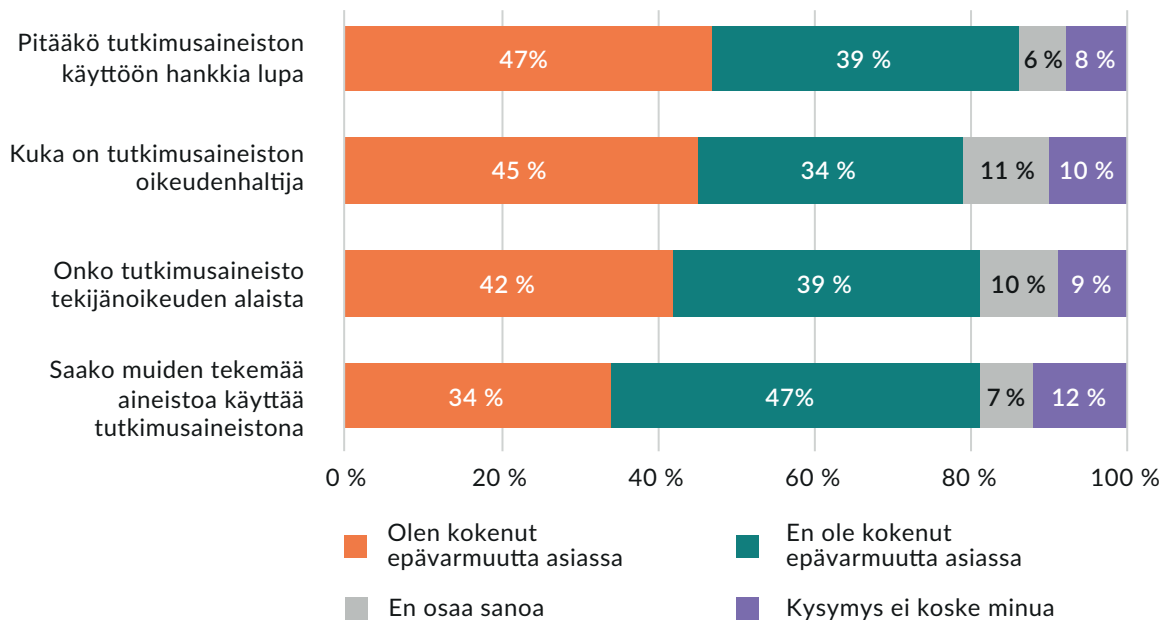
Tutkijoiden voi haastateltavien mukaan olla vaikeaa hahmottaa tutkimustyössä huomioitavaa lainsäädännön kokonaisuutta, johon kuuluvat tekijän- ja lähioikeuksien sekä sopimusoikeudellisten kysymysten lisäksi esimerkiksi tietosuojaa, yksityisyyden suojaa ja tekoälyä koskeva sääntely. Sen määrittäminen, onko aineisto suojattua ja miten lainsäädäntö säätelee aineiston käyttöä, voidaan kokea vaativaksi. Tutkijan voi myös olla hankalaa löytää tai tavoittaa tekijänoikeudellisen aineiston oikeudenhaltijat erityisesti vanhemman aineiston osalta. Ongelmaksi voi nousta se, että kenelläkään ei ole tietoa aineistoon liittyvistä oikeuksista tai siitä, mistä niitä voisi hankkia.

Käyttölupien hankintaan liittyvä hallinnollinen työ voidaan kokea liian työlääksi, ja jotkut tutkijat saattavat varmuuden vuoksi jättää aineiston kokonaan käyttämättä oikeudellisten seuraamusten pelossa. Toiset taas kieltäytyvät käsittelemästä näitä kysymyksiä tutkimuksen alkuvaiheessa, mikä voi aiheuttaa myöhemmin vaikeuksia. Haastateltavat toivat esiin myös kansainvälisissä tutkimushankkeissa esiintyvät ongelmat, jotka liittyvät eroihin kansallisissa tekijänoikeuslainsäädännöissä (ks. luku 1). Usein haastatteluissa mainittiin kuitenkin, että tutkimusaineiston saatavuudessa tai uudelleenkäytössä enemmän vaikeuksia aiheuttavat henkilötietojen suojaan liittyvät kysymykset kuin tekijänoikeuskysymykset.

Hankkeen kyselyssä vastaajilta tiedusteltiin, millaisissa tutkimusaineiston käyttöön liittyvissä asioissa he olivat kokeneet epävarmuutta.²⁷ Noin kolmannes ilmoitti kokeneensa epävarmuutta siitä, saako muiden tekemää aineistoa käyttää tutkimusaineistona, kun taas lähes puolet ei ollut kokenut tätä epäselväksi. Liki joka toinen oli kokenut epävarmuutta siitä, edellyttääkö tutkimusaineiston käyttö lupaa, ja lähes yhtä moni siitä, kuka on aineiston oikeudenhaltija. Kaksi viidestä oli kokenut epävarmuutta siitä, onko tutkimusaineisto tekijänoikeuden alaista. (Kuvio 10.)

Ne vastaajat, jotka olivat tutkineet muiden tekemiä tekijänoikeudellisia aineistoja²⁸, ilmoittivat muita vastaajia useammin myös kohdanneensa epävarmuutta.

Kuvio 10. Asiat, joista vastaajat olivat kokeneet epävarmuutta (n=302)

Vastaajia pyydettiin sanallisesti kertomaan epävarmuuden vaikutuksista tutkimukseen.²⁹ Tyypillisimmin mainittiin, että epävarmuus oli hidastanut tutkimusta tai julkaisuprosessia tai aiheuttanut lisätyötä.

(...) CC on selkeä, kaikki muu hankalaa.

²⁷ Kysymys 12. Oletko kokenut epävarmuutta seuraavista asioista. Annetut vaihtoehdot näkyvät kuviosta 10.

²⁸ Vastaukset kysymykseen 10.

²⁹ Tarkentava kysymys kysymykseen 12. Millä tavoin epävarmuus vaikutti tutkimukseesi? Kysymys oli vapaaehtoinen.

*Teki oman olon hankalaksi, koska ei tuntunut löytyvän ketään, joka olisi osannut vastata.
(...) Epävarmuus stressaa ja rajaa tutkimusaiheiden valintaa.*

*Teetti turhan paljon selvitystyötä. Itse asiassa lakihenkilö jossain vaiheessa selvitti asiaa
puoli vuotta.*

Tutkijan vastuisiin ja vastuunjakoon liittyvät teemat nostettiin esiin muutamissa vastauksissa. Usein tutkijat kokivat olevansa yksin asioita selvitellessään. Apua ei aina ollut saatavilla, ja saatu tieto koettiin ristiriitaiseksi.

Kyselyvastausten perusteella tutkijan oma osaaminen esimerkiksi sopimusten tulkinnessa tai sen varmistamisessa, että aineistoa käsitellään vastuullisesti ja tekijänoikeudet huomioiden, on korostuneen tärkeää.³⁰ Tukea ei aina koeta saatavan tieteellisen julkaisun kustantajilta tai tutkimuslaitoksen hallinnolta.

Meni todella paljon aikaa selvittää asiaa itse. (...) Lopulta hankkeemme rahoitus oli ehtinyt loppua, eikä meillä ollut varaa maksaa tekijänoikeuksia, joten emme lopulta käyttäneet kuvia. (...)

(...) kehitys tiedon saamiseksi on ollut hidasta. Asiat tuntuvat myös elävän nopeasti, keväällä saatu ohjeistus onkin syksyllä jo ehkä muuttunut. (...)

Eräissä tilanteissa epävarmuus oli estänyt halutun aineiston käytön julkaisussa. Se oli muutamassa tapauksessa vaikuttanut siihen, mitä materiaalia käytettiin julkaisuissa – mukaan oli esimerkiksi valittu ainoastaan tekijänoikeuksista vapaata materiaalia.

Möjlighet att återpublicera konstnärliga illustrationer/uppslag ur bilderböcker påverkar hur forskningsresultatet framställs.

Selvitimme, voisimmeko käyttää tekijänoikeuksista vapaata materiaalia. Joissakin tilanteissa osa aineistosta on myös päätetty jättää pois, koska tekijänoikeuskysymyksien selvittely olisi ollut kohtuuttoman työlästä tai aineistojen käyttö olisi vaatinut huomattavia taloudellisia resursseja.

Joissakin vastauksissa kerrottiin, että käyttöön liittyvien epäselvyyksien takia tietyt aineistot oli jätetty kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle. Erityisesti sosiaalisen median aineistot nousivat esiin esimerkkeinä, joissa käyttöön liittyvät epäselvyydet, kuten kysymys siitä, keneltä lupa tulisi pyytää, olivat johtaneet siihen, että aineisto jätettiin lopulta kokonaan pois tutkimuksesta. Useissa vastauksissa myös kuvattiin, kuinka tekijänoikeuksiin liittyvä epävarmuus oli estänyt tutkimushankkeen etenemisen – joissain tapauksissa tutkimus oli jäänyt kokonaan toteuttamatta.

30 Vastaukset kysymykseen 16. Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät tekijänoikeudella suojattujen aineistojen käyttöön tieteellisessä tutkimuksessa. Kysymys oli vapaaehtoinen.

(...) Epävarmuuden kohteena ollut aineisto jäi hyödyntämättä.

Olen pitäytynyt tutkimusalan perinteen mukaisissa tutkimusasetelmissa ja -aineistoissa ja hylännyt vähemmän käytetyt tekijänoikeuksiltaan epäselvät aineistot, koska tekijänoikeuskysymyksiin ei ole ollut saatavana tukea ja ohjeistusta. (...)

Omissa tutkimuksissani aineistoja ei ole saatu käyttöön tai uskallettu edes pyytää käyttöön, koska tekijänoikeusnäkökulmat on koettu kohtuuttoman vaikeina.

Sosiaalisen median keskustelut, mietittiin otetaanko aineistoksi ollenkaan, kun oli epäselvää tämä. Ei otettu loppujen lopuksi.

Kuitenkin muutama vastaaja kertoi, että epävarmuus ei ollut juurikaan vaikuttanut heidän tutkimukseensa tai että epäselvyyksien ratkaiseminen oli vaatinut vain vähäisesti selvitystyötä. Pari vastaajaa mainitsi saaneensa apua juristilta.

Piti vähän tarkistaa asioita ja siihen meni hiukan aikaa.

Osa vastaajista nosti esiin tutkimuseettiset kysymykset laajemmin. Vastausten perusteella tutkijoille ei ole kaikissa tilanteissa selvää, milloin painiskellaan tekijänoikeuskysymysten ja milloin taas tekijänoikeuteen liittymättömien, esimerkiksi tietosuojakysymysten kanssa. Kansainvälisesti toimittaessa ilmeni epätietoisuutta siitä, minkä maan tekijänoikeuslakia sovelletaan eri tilanteissa.

Tutkimusten julkaiseminen angloamerikkalaisessa maailmassa on aina haastavaa, mikäli siihen liittyy esimerkiksi kuvia, sillä sitaattioikeus toimii toisella tavalla. Ei riitä, että tuntee suomalaisen tai eurooppalaisen tekijänoikeuslainsäädännön, on lisäksi tunnettava amerikkalaista lainsäädäntöä (...) ja siihen liittyvää käytäntöä. (...)

Kyselyvastausten perusteella tutkimustyöhön liittyy usein epätietoisuutta tekijänoikeudellisista kysymyksistä. Epäselvyyttä voi esiintyä esimerkiksi siinä, mitä tekijänoikeus ylipäättään suojaa, tai se voi liittyä lain tulkintaan tietyssä kontekstissa, kuten ohjelmien tai palvelujen käyttöehtoihin. Tilanteet voivat vaikeutua, mikäli oikeudenhaltijoiden tavoittaminen on työlästä. Haasteita voi aiheuttaa myös rajanveto tekijänoikeudellisten kysymysten ja muiden oikeudellisten alueiden, kuten tietosuoja- tai patenttiasioiden, välillä.

Noh, en edes ymmärrä näistä asioista riittävästi, että tunnistaisin ongelmia. On vain epävarmuutta ja sitten se rajaa toimintaa.

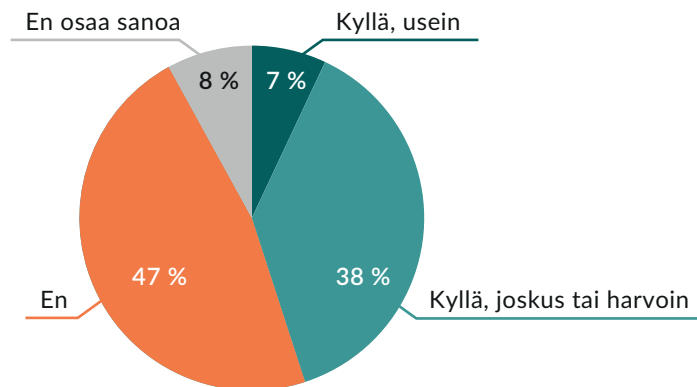
Alla förlag svarar inte på en ansökan. Upphovsmannen till bildmaterial kan inte nås.

Tekijänoikeudellisen aineiston sisällyttäminen tutkimusjulkaisuun

Kyselyssä selvitettiin myös erikseen sitä, kohtaavatko tutkijat epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa sisällyttää tutkimusjulkaisuihin.³¹ Seitsemän prosenttia vastaajista kertoi kokeneensa tähän liittyvää epävarmuutta usein. Selkeästi suurempi osa (38 %) oli kokenut epävarmuutta joskus tai harvoin. Miltei puolet vastaajista ei ollut kokenut epävarmuutta tekijänoikeudellisen aineiston sisällyttämisestä tutkimusjulkaisuun. (Kuvio 11.)

Humanistisia tieteitä edustavat vastaajat kertoivat muita useammin kohdanneensa epävarmuutta. Heistä epävarmuutta oli kokenut miltei kaksi kolmesta (64 %).

Kuvio 11. Oletko kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun? (n=302)

Jos vastaaja ilmoitti kohdanneensa epävarmuutta tekijänoikeudellisen aineiston sisällyttämisestä tutkimusjulkaisuun, häneltä kysyttiin lisäksi, minkälaisista aineistoista oli ollut kyse.³² Vastaajalla oli mahdollisuus valita yksi tai useampi vastausvaihtoehto.

Tyypillisimmin epävarmuutta oli kohdattu kuva-aineistojen tapauksessa. Valokuvan ilmoitti 43 prosenttia ja muun kuvan 54 prosenttia kysymykseen vastanneista. Miltei yhtä usein epävarmuutta raportoitiin kirjallisten aineistojen kohdalla. Vajaa kolmannes kysymyksen vastaajista oli kokenut epävarmuutta kirjallisen teoksen sisällyttämisestä julkaisuun, ja niin ikään vajaa kolmannes liitti epävarmuuden kokemuksen muuhun tekstisisältöön, kuten verkkosivuilla esiintyviin teksteihin. Tietokoneohjelman valitsi 11 prosenttia, musiikkiäänitteen tai -nuotin 8 prosenttia ja audiovisuaalisen sisällön 7 prosenttia epävarmuutta kokeneista. Digitaalisen pelin valitsi 2 prosenttia vastaa-

31 Kysymys 13. Oletko kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun?

32 Kysymyksen 13 tarkentava kysymys. Minkälaisista aineistoista olet kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun? Kysymys oli vapaaehtoinen.

jista. (Kuvio 12.) Muuna epävarmuutta aiheuttaneena tekijänoikeudellisena aineistona mainittiin muun muassa kuvakaappaukset, sosiaalisen median sisällöt, laulun sanoitukset ja geenikonstruktit.

Kuvio 12. Minkälaisen aineistojen osalta olet kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun? (n=134)

Sitaattioikeuteen liittyvät kysymykset nousivat esiin kyselyn avovastauksissa.³³ Useat vastaajat kokivat, ettei tutkijan ole aina helppoa hahmottaa, milloin lainaus kuuluu sitaattioikeuden piiriin. Epäselvyyttä aiheutti erityisesti kuvasitaattia koskevan tekijänoikeuslain säännöksen tulkinta. Tulkinnanvaraisuutta mainittiin myös tapauksissa, joissa siteerattiin laulujen sanoja tai runoja. Lisää haasteita nousi esiin toimittaessa kansainvälisten kustantajien kanssa, esimerkiksi raportoitaessa tutkimuksista, joissa analysoitiin kuvia tai sanoituksia. Vastauksista välittyi sitaattioikeuden tärkeys tutkimuksen vapauden sekä sen kannalta, että tutkija pystyy perustelemaan ja havainnollistamaan tutkimuksessa tehtyjä päätelmiä.

Sitaattioikeutta ei tunneta eikä kunnioiteta.

(...) visuaalisen materiaalin hyödyntäminen tuntuu menevän helposti harmaalle alueelle, jos kyseessä ei ole täysin selkeä kuvasitaatti (...)

33 Vastaukset kysymyksen 12 jatkokysymykseen *Millä tavoin epävarmuus vaikutti tutkimukseesi?* sekä kysymykseen 16 *Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät tekijänoikeudella suojattujen aineistojen käyttöön tieteellisessä tutkimuksessa.* Kysymykset olivat vapaaehtoisia.

Usein tulee pähkäiltyä sitaattioikeuden rajaa. Kotimaisissa julkaisuissa ongelmia ei ole pääsääntöisesti aiheutunut, mutta kansainvälisissä kyllä säännöllisesti.

(...) englanniksi kirjoitettaessa eli etenkin suurissa kustantamoissa saatetaan vaatia kohtuuttomia summia esim. laulujen sanojen julkaisusta osana analyysia.

Myös asiantuntijat toivat haastatteluissa esiin tutkijoiden epävarmuuden siitä, minkälainen teosten käyttö on luvallista ja saako esimerkiksi tutkimuksessa kerättyä aineistoa julkaista. Sitaattioikeuden perusteella tekijänoikeudellista teosta voi lainata tekstissä tai esityksessä tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa (TekijäL 22 §). Sitaattioikeuden tulkintaan voi kuitenkin liittyä epäselvyyttä: sitaatin pituudelle ei ole asetettu selkeää rajaa ja se, onko kyseessä tekijänoikeuslain 22 §:n mukainen sitaatti, arvioidaan tapauskohtaisesti. Jos sitaattioikeuden edellytykset eivät täyty, on teoksen käyttöön oltava lupa oikeudenhaltijoilta. Esimerkiksi Kopiostoon tulee haastatellun asiantuntijan mukaan toistuvasti kysymyksiä siitä, saako tutkimusjulkaisuun tai opinnäytetyöhön liittää kuvia ilman erillistä lupaa. Kopioston asiantuntijan mukaan toisinaan haluttaisiin liittää tutkimusjulkaisuun kokonaisuudessaan muitakin toisten tekemiä tekijänoikeudellisia sisältöjä, esimerkiksi nuotteja. Tekijänoikeuden suojaaman teoksen julkaiseminen osana tutkimusjulkaisua ei kuitenkaan kuulu tyypillisesti sitaattioikeuden piiriin.

Kuvasitaatteja käyttävät tutkijat kohtaavat asiantuntijahaastattelujen mukaan usein niin monimutkaisia kysymyksiä, että he tarvitsevat henkilökohtaista neuvontaa korkeakoulunsa tai tutkimusinstituuttionsa tekijänoikeusasiantuntijoilta. Erityisesti kansainvälisessä ympäristössä toimivat tutkijat joutuvat navigoimaan kustantajakohtaisten ohjeistusten välillä, sillä kuvien käyttöä koskevat säännöt voivat vaihdella merkittävästi. Osa kustantajista kuuluu The International Association of Scientific, Technical & Medical Publishers [STM] -yhdistykseen ja noudattaa sen ohjeistuksia (STM, n.d.), jotka ovat Suomen lainsäädännön vaatimuksia tiukempia. Aalto-yliopisto on laatinut kuvasitaattien käyttöön tarkoitetun ImagOA-oppaan, joka on vapaasti kaikkien tutkijoiden saatavilla verkossa (Aalto-yliopiston oppimiskeskus, 2025).

Tekijänoikeudellisen aineiston käyttö tekstin- ja tiedonlouhinnassa

Tekstin- ja tiedonlouhinnalla tarkoitetaan suurten tekstimassojen tai datakokonaisuuksien automaattista käsittelyä ja analysointia, jotta saadaan esiin merkityksellisiä kaavoja, trendejä tai tietoa tutkimuksen tueksi. DSM-direktiivi sallii tutkimuslaitoksille tekijänoikeudellisesti suojattujen aineistojen käytön tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaan tiedonlouhintaan ilman erillistä lupaa.

Huhtikuussa 2023 voimaan tulleilla tekijänoikeuslain muutoksilla sisällytettiin Euroopan unionin tekijänoikeusdirektiivin ja verkkolähetysdirektiivin säännökset Suomen lainsäädäntöön. Unionin tekijänoikeusdirektiivin artiklojen 3 ja 4 mukaiset tekstin- ja tiedonlouhintaa koskevat muutokset saatettiin voimaan uudella tekijänoikeuslain 13b §:llä. Siinä säädetyllä tekijänoikeuden rajoituksella sallitaan kappaleiden valmistaminen teoksista tekstin- ja tiedonlouhintaa varten: jos

teokseen on laillinen pääsy, saa siitä valmistaa kappaleita ja säilyttää ne yksinomaan tekstin- ja tiedonloughintaa varten, ellei oikeudenhaltija ole pidättänyt tätä oikeutta sopimuksin tai teknisesti. Kuitenkaan tieteellistä tutkimusta varten tapahtuvaa tiedonloughintaa tutkimusorganisaatioissa ja kulttuuriperintölaitoksissa eivät oikeudenhaltijat voi estää tai rajoittaa teknisin keinoin (TekijäL 13b §).

Tutkijoille suunnattuun kyselyyn vastanneista 14 prosenttia ilmoitti käyttävänsä tutkimuksessaan tekstin- ja tiedonloughinnan menetelmiä.³⁴ Nämä vastaajat edustivat useimmiten luonnontieteitä tai yhteiskuntatieteitä, mutta myös muita tieteenaloja. Tulosten perusteella vaikuttaakin siltä, että tekstin- ja tiedonloughinnan menetelmiä käytetään laajasti eri tieteenalojen tutkimuksessa.

Tekstin- ja tiedonloughinnan menetelmiä tutkimuksessaan käyttäviltä kysyttiin, ovatko he kohdanneet työssään tekstin- ja tiedonloughintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia.³⁵ Valtaosa (70 %) ilmoitti välttyneensä ongelmilta. Ongelmia kohdanneita oli noin neljännes (23 %) vastaajista, ja heistä useimmilla ongelmat olivat nousseet esiin viimeisen vuoden aikana. On huomioitavaa, että kysymyksen vastaajamäärä on suppea ja tulokset tulee nähdä vain suuntaa antavina.

Vastaajilla oli mahdollisuus myös kuvailla tarkemmin kohtaamiensa tekstin- ja tiedonloughintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia.³⁶ Kysymykseen saatiin muutamia vastauksia, joista pääosa ei kuitenkaan suoraan koskenut tekstin- tai tiedonloughintaa. Kuvailuissa tuotiin esiin epäselvyyksiä siitä, milloin tekijänoikeudellisten aineistojen käyttö on sallittua tutkimustarkoituksessa tehtävässä tekstin- ja tiedonloughinnassa ja mihin käyttöön tarvitaan oikeudenhaltijan suostumus.

Kysely sisälsi lisäksi kysymyksen keväällä 2023 voimaan tulleesta tekijänoikeuden rajoitussäännöksestä (TekijäL 13 b §).³⁷ Rajoitussäännös mahdollistaa teoskappaleiden valmistamisen tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaa tekstin- ja tiedonloughintaa varten tutkimusorganisaatioissa sekä niiden säilyttämisen tutkimusta ja tutkimustulosten todentamista varten. Vastaajia pyydettiin arvioimaan lain muutoksen vaikutuksia omaan tutkimukseensa.³⁸

Osa vastaajista koki rajoitussäännöksen tutkimuksen mahdollistajana. Tutkimusdatan keruuprosessien uskottiin helpottuvan sen myötä.

Aineistoa tällaisissa tutkimuksissa on kuitenkin tuhansittain, jolloin suostumus esim. jokaisen kuvan käyttämiseen on mahdotonta.

34 Kysymys 15. Käytetäänkö tutkimuksessasi tekstin- ja tiedonloughinnan menetelmiä?

35 Tarkentava kysymys kysymykseen 15. Oletko kohdannut tekstin- ja tiedonloughintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia tutkimuksessasi? (n=43)

36 Tarkentava kysymys kysymykseen 15. Voit tässä halutessasi kuvailla tarkemmin kohtaamiasi tekstin- ja tiedonloughintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia. (n=7)

37 Tarkentava kysymys kysymykseen 15. Keväällä 2023 voimaan tullut tekijänoikeuden rajoitussäännös (Tekijänoikeuslain 13 b §) mahdollistaa teoskappaleiden valmistamisen tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaa tekstin- ja tiedonloughintaa varten tutkimusorganisaatioissa sekä niiden säilyttämisen tutkimusta ja tutkimustulosten todentamista varten. Miten arvioit lain muutoksen vaikuttavan tutkimukseesi? (n=20)

38 Kysymys esitettiin vain niille vastaajille, jotka kertoivat käyttävänsä tekstin- ja tiedonloughinnan menetelmiä (vastaukset kysymykseen 15).

Osa vastaajista taas koki, että uudella rajoitussäännöksellä ei ole vaikutusta heidän omaan tutkimukseensa. Moni ilmoitti, että ei tunne lain muutosta tai sen sisältöä. Muutama vastaaja piti lain muutosta hämmäntävänä tai epäselvänä. Vastauksia tulkittaessa on huomioitava, että kysymyksen vastausmäärä oli suppea. Kysymys oli vapaaehtoinen, ja se osoitettiin vain niille vastaajille, jotka ilmoittivat käyttävänsä tekstin- ja tiedonlouhinnan menetelmiä tutkimuksessaan.

Myös hankkeen asiantuntijahaastatteluissa kysyttiin tekstin- ja tiedonlouhintaa koskevan uuden rajoitussäännöksen vaikutuksista tutkimukseen. Usea haastateltava uskoi rajoitussäännöksen parantaneen tutkimusaineiston saatavuutta. Erityisen hyödyllisenä pidettiin sitä, että sääntely on tältä osin harmonisoitu Euroopan unionissa. Eräissä haastatteluissa tuotiin kuitenkin myös esiin rajoitussäännöksen sovellettavuuteen liittyvä epävarmuus: aina ei ole selvää, minkälaisen tutkimuksen rajoitussäännös mahdollistaa, kuinka kauan aineistoa voidaan säilyttää, kuka voi käyttää aineistoa tutkimuksen verifiointiin ja koskeeko rajoitussäännös myös analogisen aineiston digitoitua. Jos tekijänoikeuslakia tulkitaan suppeasti, se ei erään haastateltavan mukaan mahdollista tekstin- ja tiedonlouhintaa varten kerätyn aineiston pitkäaikaissäilyttämistä tutkimusorganisaation ulkopuolelle esimerkiksi kansallisiin tai yleiseurooppalaisiin tutkimusinfrastruktuureihin; tämä on ongelmallista tutkimusinfrastruktuurien toiminnan ja tutkimustulosten todentamisen näkökulmista.

Eräissä haastatteluissa nostettiin esiin myös riski siitä, että lain tulkinta määräytyy käytännössä kustantajien ja käyttäjien välillä tehtyjen yksityisten sopimusten eikä oikeusjärjestelmän perusteella. Joissain tilanteissa kustantajat ovat vaatineet luvan hankkimista tekoälyn käyttämiseen tekstin- ja tiedonlouhinnassa. Toisissa tapauksissa kustantajat ovat vaatineet heidän aineistojaan käyttäviä tutkijoita allekirjoittamaan erillisen sopimuksen, jossa sanellaan, millä tavoin artikkeleita voidaan käyttää, kuinka kauan aineistoa voidaan säilyttää ja mitä tutkijat voivat tehdä tekstin- ja tiedonlouhinnan lopputuloksilla.

Tutkimusaineiston säilyttäminen

Tutkimusaineistoja pyritään yhä lisääntyvässä määrin keskittämään pitkäaikaissäilyttämistä ja aineistojen hajautettua käyttöä varten tutkimusorganisaatioiden tasoa laajempiin kokonaisuuksiin, kuten valtakunnallisiin arkistoihin. Euroopassa suuntaus kohti yleiseurooppalaisia tutkimusinfrastruktuureja on ollut nähtävissä etenkin viimeisen vuosikymmenen aikana,³⁹ ja Suomi on jäsenenä useissa kansainvälisissä tutkimusinfrastruktuureissa⁴⁰. Valtiot ovat rahoittaneet toimintaa, ja Suomi on liittynyt infrastruktuureihin valtiosopimuksin tai muunlaisten sopimusten kautta.

39 Eurooppalaisen tutkimusalueen kehittämiseksi, tutkimustoiminnan toteuttamiseksi ja tutkijoiden liikkuvuuden ja tietämyksen jakamisen edistämiseksi on perustettu useita tutkimusinfrastruktuuri-konsortioita (ERIC). ERICin erityinen oikeudellinen muoto täysin oikeuskelpoisina kansainvälisinä organisaatioina, jotka tunnustetaan kaikissa jäsenvaltioissa, helpottaa niiden toimintaa koko Euroopan etua palvelevina tutkimusinfrastruktuureina. Ks. research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/european-research-infrastructures/eric_en

40 Suomen jäsenyydet kansainvälisissä tutkimusinfrastruktuureissa. Suomen Akatemian verkkosivut. www.aka.fi/tutkimusrahoitus/ohjelmat-ja-muut-rahoitusmuodot/tutkimusinfrastruktuurit/eurooppalainen-tutkimusinfrastruktuurien-strategiafoorumi

Kyselyvastaajista enemmistö (61 %) ei ollut kohdannut tekijänoikeudellisia ongelmia tutkimusaineiston säilyttämisessä.⁴¹ Noin joka neljäs (23 %) oli törmännyt ongelmiin joskus tai harvoin, ja usein ongelmia oli kohdannut vain pieni osa vastaajista (4 %). Joka kymmenes (12 %) ei osannut vastata kysymykseen. Aineiston säilyttämiseen liittyviä ongelmia oli eniten kohdattu humanistisilla (38 %) sekä lääke- ja terveystieteiden aloilla (38 %). Vähiten ongelmia raportoitiin tekniikan alalla (10 %).

Tutkimusaineiston säilyttäminen tekijänoikeuden näkökulmasta

Tutkimusaineiston säilyttäminen voi nostaa esiin tekijänoikeudellisia kysymyksiä erityisesti silloin, kun aineistossa on mukana muiden tuottamaa sisältöä, kuten valokuvia, kirjallisia teoksia, visualisointeja tai valmiita kyselylomakkeita. Tällaiset sisällöt voivat olla tekijänoikeuden alaisia, jolloin niiden säilyttäminen tai avaaminen tutkimusarkistossa edellyttää oikeudenhaltijan lupaa tai avoimen lisenssin käyttöä (esimerkiksi Creative Commons -lisenssiä).

Säilyttämistä voi rajoittaa myös se, että aineisto on hankittu käyttöön lisenssillä, jonka ehdot eivät salli arkistointia tai jatkokäyttöä. Lisäksi tekijänoikeuden alaisen materiaalin muokkaaminen ei ole sallittua ilman lupaa, mikä voi käytännössä nousta säilyttämisen esteeksi.

Tekijänoikeus ei koske faktoja tai raakadataa, mutta aineiston esitystapa voi silti olla suojattu. Haastetta aiheuttaa usein se, että tutkimusaineistot koostuvat monimuotoisista osista, joiden oikeudellinen status voi vaihdella.

Kyselyvastaajilla oli mahdollisuus kertoa sanallisesti tarkemmin tutkimusaineistojen säilyttämiseen liittyvistä ongelmista.⁴² Kysymyksessä ongelmia ei tarkennettu tekijänoikeudellisiksi, ja vastauksissa painottuivatkin yleisen tietosuojasetuksen vaatimukset, kuten tutkimusaineiston anonymisointi ja säilytysajat.

Aineistojen säilyttämiseen liittyvä ohjeisto on välillä megalomaanisen vaikeaselkoisesti ilmaistua.

Yksi tutkijoiden mainitsemista ongelmista oli, että paikan löytäminen tutkimusaineiston säilyttämiseksi ei aina ollut yksinkertaista. Osalla vastaajista kyse oli fyysisestä aineistosta. Vapailla tutkijoilla taas oli ongelmia digitaalistenkin aineistojen kanssa, sillä heiltä puuttuivat sen kaltaiset data-arkistot, joita korkeakoulut tarjoavat henkilökunnalleen.

Vastaajat raportoivat myös tutkimusaineistojen omistajuuteen ja käyttöoikeuteen liittyvistä epäselvyyksistä ja kiistoista, joita saattoi syntyä toimeksiannosta tai usean instituution yhteistyönä

41 Kysymys 14. Oletko kohdannut tutkimusaineiston säilyttämiseen liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia? (n=302) Annetut vastausvaihtoehdot ilmenevät raportin liitteestä.

42 Jatkokysymys kysymykseen 14 "kyllä" vastanneille: Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät tutkimusaineistojen säilyttämiseen.

tehdyssä tutkimuksessa tai tutkijan projektipohjaisen työsuhteen päättyessä. Tässä yhteydessä nousivat esiin aineettomat oikeudet. Vain harvat vastaajat viittasivat suoraan tekijänoikeuteen. Audiovisuaalisia sisältöjä tutkiva vastaaja kuitenkin kuvasi ongelmakseen ”säilytyksen teknisen ja juridisen toteutuksen niin, etteivät tekijänoikeudet vaarannu”.

Riitatilanteiden välttämiseksi on tutkimusorganisaatioissa käytäntöjä esimerkiksi tutkimusaineistojen käyttöoikeuksien siirtymiseen työ sopimuksissa tai tutkijasopimuksissa. Työntekijöiden kanssa tehtävillä sopimuksilla pyritään vähentämään tutkimusaineistojen käyttöoikeuksiin liittyvää oikeudellista epävarmuutta.

Myös hankkeen asiantuntijahaastattelujen perusteella vaikuttaa siltä, että yksityisyyteen ja tietosuojaan liittyvät ongelmat ovat tutkimusaineistojen säilyttämisen yhteydessä tekijänoikeudellisia ongelmia yleisempiä. Anonyymi tai henkilötietoja sisältämätön data aiheuttaa harvoin ongelmia. Digitaaliset tutkimusinfrastruktuurit, jotka tallentavat tutkimusaineistoa toissijaista käyttöä varten, kohtaavat joitakin haasteita johtuen DSM-direktiivin tekstin- ja tiedonlouhintaa koskevien artiklojen tulkintaeroista eri Euroopan maissa. Kansainvälisesti toimivat tutkimusinfrastruktuurit kuitenkin myös edistävät tutkimusaineiston avointa saatavuutta, mikä helpottaa aineiston kansainvälistä jakamista. Yhtenäiset viittaustyyli- ja pysyvät tunnisteet (PID) arkistoituihin aineistoon ja aineiston luojiin metatiedoissa auttavat myös ehkäisemään tekijänoikeusongelmia.

4. TUTKIMUSJULKAISUJEN SAATAVUUS JA AVOIN JULKAISEMINEN

Tieteelliset julkaisut ovat kirjallisia teoksia, joita suojaa tekijänoikeus. Myös tieteelliset tai tekniset kuvitukset voivat olla suojattuja teoksia. Siten tutkijat ovat tyypillisesti tekijänoikeuksien haltijoita sen lisäksi, että he käyttävät muiden tekemää tekijänoikeudellista aineistoa.

Kun tutkija tekee kustannussopimuksen, luovuttaa hän tyypillisesti tieteelliselle kustantajalle yksinomaisten oikeuden teoksensa käyttöön. Tieteellinen julkaisuprosessi käy usein läpi eri vaiheita, joissa syntyy erilaisia versioita, kuten preprint (luonnos), postprint (vertaisarvioitu versio) ja lopullinen julkaistu versio. On tavanomaista, että tekijät siirtävät julkaisu-oikeuden kustantajalle julkaistun version osalta, ja he voivat jakaa tai levittää tätä versiota vain kustantajan suostumuksella ainakin siihen asti, kunnes kustantajan käyttöoikeus on päättynyt.⁴³

Rinnakkaistallentaminen on käytäntö, jossa artikkeli julkaistaan samanaikaisesti sekä tieteellisen kustantajan julkaisussa että avoimesti saatavilla olevassa tietokannassa tai avoimessa arkistossa. Tällaisesta mahdollisuudesta on sovittava kustantajan kanssa; jotkut kustantajat sallivat rinnakkaistallentamisen tietyn julkaisuviiveen (embargo) jälkeen.

Tutkijoille suunnatulla kyselyllä selvitettiin tutkimusjulkaisujen saatavuuteen liittyviä ongelmia, avoimeen tiedejulkaisemiseen liittyviä kysymyksiä sekä tiedekustantajien kanssa tehtyihin kustannus- tai julkaisusopimuksiin, mukaan lukien rinnakkaistallentamiseen, liittyviä kysymyksiä.

Ongelmat tutkimusjulkaisujen saatavuudessa

Tutkijat voivat saada käyttöluvan tieteelliseen artikkeliin joko suoraan kustantajalta tai tutkimusorganisaation tai -kirjaston kautta, joka hankkii lisenssit käyttäjilleen. Laajempia avointa julkaisemista koskevia sopimuksia tekee suomalaisten korkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja yleisten kirjastojen konsortio FinELib. Neuvottelujen pääpaino on tieteellisissä lehdissä, joista useimmat ovat ulkomaisia. Tieteelliset kirjastot neuvottelevat lisensseistä myös suoraan kustantajien kanssa. Esimerkiksi Helsingin yliopiston kirjaston käyttämistä lisenssisopimuksista noin 65 prosenttia hankitaan FinELibin kautta. Loput hankinnoista koskevat usein pienempiä kustantajia.

Erään haastatellun asiantuntijan mukaan käyttölupaneuvotteluissa eniten vaikeuksia aiheuttavat tällä hetkellä ehdot, jotka liittyvät tekstin- ja tiedonlouhintaan (ks. luku 3) ja aineiston käyttöön tekoälytyökaluilla (ks. luku 5). Haastatteluissa mainittiin, että monet nykyiset sopimukset eivät salli julkaisujen käyttöä tekoälyn kouluttamiseen tai kieltävät tutkijoita syöttämästä lisensioitua aineistoa kolmannen osapuolen tarjoamaan tekoälytyökaluun. Joissakin sopimuksissa kielletään

43 Tekijänoikeuslain 37 §:n mukaisesti tekijä voi sisällyttää kirjallisen teoksensa koottujen tai valittujen teostensa painokseen 15 vuoden kuluttua teoksen julkaisemisen aloitusvuodesta. Tekijöiden ja kustantajien välistä suhdetta käsitellään tekijänoikeuslain pykälissä 31–37.

myös tutkijoita luomasta aineistoon perustuvia tekoälytyökaluja, jotka jaettaisiin tai saatettaisiin yleisön saataville, edes ei-kaupallisiin tarkoituksiin.

Tieteelliset kirjastot jättävät tutkimuskäyttöön toivottuja julkaisuja hankkimatta tyypillisimmin taloudellisista syistä. Haastateltujen asiantuntijoiden mukaan sopimusten ehdoista ei aina päästä yhteisymmärrykseen, jolloin sopimus jää syntymättä.

Kyselyyn vastanneista tutkijoista peräti 68 prosenttia kertoi kohdanneensa viimeisten viiden vuoden aikana ongelmia tutkimusjulkaisujen saatavuudessa.⁴⁴ Heistä yli 90 prosenttia oli kohdannut ongelmia useammin kuin kerran. Vain alle kolmannes (32 %) kyselyn vastaajista oli onnistunut saamaan tutkimusjulkaisut käyttöönsä ilman ongelmia.

Tutkimusaineiston saatavuuden ongelmat tulevat useammin vastaan työskenneltäessä tutkimuslaitoksissa kuin yliopistoissa tai ammattikorkeakouluissa, mutta ongelma on niin yleinen, että se koskee laajasti tutkijoita riippumatta heidän kotiorganisaatiostaan.

Tutkimusjulkaisujen saatavuutta koskevaan kysymykseen antoi täydentäviä vastauksia 117 vastaajaa. Niissä ongelmien syinä korostuvat kirjastojen kautta saatavilla olevien julkaisujen rajallisuus, maksumuurit ja julkaisujen korkea hinta. Lisäksi vanhojen julkaisujen kohdalla nousee esiin niiden digitoimattomuus.

Oman alan tutkimusta ei aina ole saatavissa oman organisaation kautta. Käyttömaksut ovat kalliita itse maksettaviksi.

Minulla on aivan jatkuvasti ongelmia saada tiettyjä journaaliartikkeleita käyttöni, koska oppilaitokseni ei tilaa kyseisiä journaaleita/journaalipaketteja.

Tidskriftsprenumerationerna har blivit vansinnigt dyra och fjärrlåningen av enskilda artiklar har blivit komplicerad.

Att få tillgång till utländska forskningspublikationer om man inte är knuten till en forskningsorganisation är väldigt svårt, och även om man är det är man beroende av organisationens prenumerationer.

Jotkin julkaisut (yleensä vanhemmat) ovat kirjastoista vaikeasti löydettävissä, eikä sähköisiä vaihtoehtoja ole.

Julkaisujen käyttäminen on usein niin kallista, että yksittäinen tutkija ei halua ottaa maksuja kontolleen tilanteissa, joissa organisaation kautta pääsyä julkaisuun ei ole eikä saatavilla ole maksutonta rinnakkaistallennettua versiota. Rinnakkaisjulkaisujen saatavuutta rajoittaa usein myös

44 Kysymys 19. Kuinka usein olet viimeisten viiden vuoden aikana kohdannut ongelmia tutkimusjulkaisujen saatavuudessa (esim. ongelmat artikkelin tai muun julkaisun saamisessa tutkimuskäyttöön)? (n=302)

lopullisen version julkaisijan asettama julkaisuviive. Kansainvälisten julkaisijoiden hinnoittelu sekä sen vastustaminen näyttävät joskus johtavan myös julkaisujen jakamiseen tekijänoikeuksien kannalta kyseenalaisin keinoin (esimerkiksi sci-hubin⁴⁵ käyttö).

Ilman yliopiston tunnuksia tämä on usein vaikeaa.

Omalla organisaatiolla on onnettoman huono pääsy artikkelien tietokantoihin (esim. scopus, WOS). Ilman yliopistoaffiliaatiota olisin pulassa, sillä yliopiston jatko-opiskelijana minulla on paljon laajempi tieto artikkeleihin yms. Käytän paljon scihubia, vaikka tiedän että se ei ole kannatettavaa.

Onneksi on olemassa sci-hub ja muita kanavia, jotka mahdollistavat tieteen harjoittamisen. Kaikki tuntemani tutkijat jakavat tutkimusartikkeleja (omiaan ja muiden) erittäin vapaasti. Haastavaa pääsy harvinaisiin artikkeleihin on lähinnä nuorille tutkijoille, joilla ei vielä ole kunnollista verkostoa.

Myös haastatteluissa nostettiin esiin rinnakkaistallentamisen julkaisuviiveiden pituus. Kustantajan määrittelemät embargot voivat vaihdella tieteenaloittain ja olla jopa puolen vuoden tai vuoden pituisia, mikä voi olla tulosten avoimen saatavuuden kannalta pitkä aika.

Suuntaus kohti avointa julkaisemista

Avoimen tieteen kehitys on viime vuosikymmeninä kytkeytynyt internetin tuomiin uusiin ja aiempaa kustannustehokkaampiin tiedonvälityksen muotoihin, jotka ovat tehneet tutkimustiedon levittämisestä helpompaa ja avoimempaa.⁴⁶ Käytännössä tieteen ja tutkimuksen avoimuus viittaa tutkimuksen tuotosten, saatavuuden, jakamisen ja uudelleenkäytön esteiden poistamiseen. (Tennant ym., 2016.)

Suomessa julkaistiin ensimmäinen Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus vuonna 2019, ja se päivitettiin vuonna 2025.⁴⁷ Julistuksen mukaan läpinäkyvät tutkimusprosessit ja avoimesti saatavilla olevat tuotokset vahvistavat tutkimuksen laatua ja yhdenvertaisuutta sekä tutkimusyhteisössä että laajemmin yhteiskunnassa. Avoimuuden katsotaan laajentavan tutkimustulosten ja -aineistojen hyödyntämistä ja uudelleenkäyttöä, ja avoimuutta ohjaavien selkeiden periaatteiden ja käytäntöjen nähdään tukevan vastuullista ja luotettavaa tutkimusta. (Avoimen tieteen koordinaatio &

45 sci-hub.se

46 Euroopan komission suosituksessa (1.3.2023) "avoimella tieteellä" tarkoitetaan tieteelliseen prosessiin sovellettavaa lähestymistapaa, joka perustuu avoimeen yhteistyöhön, välineistöön ja tiedon levittämiseen Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (EU) 2021/695 14 artiklan 1 kohdan mukaisesti.

47 Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus on päivitetty viimeksi vuonna 2025. Julistuksen puitteissa on tuotettu useita linjauksia ja suosituksia. Tämän tutkimuksen viitekehyksessä olennaisimpia ovat tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden linjaus sekä tutkimusaineistojen ja menetelmien avoimuuden linjaus. Ks. avointiede.fi/fi/linjaukset-ja-aineistot/kotimaiset-linjaukset

Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2025.) Kansainvälisessä tutkimuksessa on kuitenkin muistutettu, että avoimen tieteen vaikutuksista eri toimijoihin ei ole yksimielisyyttä (Tennant ym., 2016). Kansainvälisesti liikehdintä tutkimuksen avoimen saatavuuden lisäämiseksi alkoi jo 1990-luvulla. Avoimesti julkaistujen tutkimustulosten määrä lähti kasvuun 2000-luvulla ja Suomessakin viimeistään 2010-luvulla. Avoimen tieteen ja tutkimuksen seurannan mukaan avoimesti saatavilla olevien julkaisujen osuus kaikista julkaisuista kasvoi Suomessa vuosien 2011 ja 2024 välillä 12 prosentista 77 prosenttiin. Vuonna 2024 tieteellisistä julkaisuista 43 prosenttia julkaistiin Open Access -lehdissä, 53 prosenttia rinnakkaistallennettiin ja 23 prosenttia oli avoimesti saatavilla muulla tavoin. (Tiedejatutkimus.fi, n.d.-a.)

Avoin julkaisutoiminta on nostanut esiin myös erilaisten rahoitusmekanismien ja toimintamallien tarpeen. Esimerkiksi Tieteellisten seurain valtuuskunnan muodostama työryhmä laati vuonna 2023 ehdotuksen kotimaisten tiedelehtien rahoituksen turvaamisesta (Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2023). Samalla on noussut esiin eroja siinä, miten tutkimusrahoittajat, tutkijat ja kustannustalot näkevät avoimen tieteen hyödyt (Tennant ym., 2016).

Kansallisessa tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden linjauksessa määritetään koko Suomen tutkimusyhteisölle periaatteet, tavoitteet ja toimenpiteet julkaisujen avoimen saatavuuden tavoittamiseksi. Linjauksessa korostetaan tutkijan vapautta tehdä työtään ympäristössä, jossa tutkimusyhteisö takaa kannustimet ja rakenteet avoimen julkaisemisen mahdollistamiseksi (Avoimen tieteen koordinaatio & Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2019). Riskinä linjauksessa nähdään suurten tiedekustantajien ”haluttomuus neuvotella kohtuuhintaisia sopimuksia” (s. 4). Myös riski kustannusten kaatumisesta yksittäisten tutkijoiden harteille nostetaan esiin. Avoimen tieteen ja tutkimuksen seurannan mukaan suomalaisten tutkimusorganisaatioiden tieteellisen julkaisemisen kokonaiskustannukset olivat vuonna 2023 yhteensä 45,2 miljoonaa euroa. Yli puolet tästä muodostui transformatiivisista sopimuksista⁴⁸ (25,1 miljoonaa euroa). Lisenssi- ja tilausmaksuja maksettiin 12,2 miljoonaa euroa ja avoimen julkaisemisen kirjoittajamaksut (APC ja BPC – Article / Book Processing Charge) olivat 4,6 miljoonan euron suuruiset. (Tiedejatutkimus.fi, n.d.-b.)

48 Transformatiiviset sopimukset mahdollistavat kirjoittajamaksuttoman avoimen julkaisemisen ja samalla takaavat laajat käyttöoikeudet lehtiin. Siten päämääränä on hillitä tiedejulkaisemisen kokonaiskustannuksia. Ks. esac-initiative.org/about/transformative-agreements

Avoim julkaiseminen

Avoimen julkaisemisen malleissa vaihtelee, kuka vastaa kustannuksista ja milloin julkaisu tulee avoimesti saataville (välittömästi vai embargon jälkeen). Avoin saatavuus tarkoittaa kultaisen, timanttisen ja hybridin mallin kohdalla sitä, että julkaisulla on avoin lisenssi, joka sallii jakamisen ja jatkokäytön.

Kultainen open access (Gold OA): Julkaisu on heti avoimesti saatavilla. Kirjoittaja, tutkimushanke tai tutkimusorganisaatio maksaa kirjoittajamaksun (APC/BPC).

Hybridi open access: Maksullinen lehti tarjoaa mahdollisuuden julkaista yksittäisiä artikkeleita avoimesti kirjoittajamaksua vastaan.

Vihreä open access (Green OA): Artikkel, monografia tai sen osa julkaistaan tilauslehdessä, mutta siitä rinnakkaistallennetaan kopio (usein käsikirjoitusversio) avoimeen arkistoon. Rinnakkaistallennus tapahtuu usein embargon jälkeen ja on tutkijalle maksutonta.

Timanttinen open access (Diamond OA): Julkaisu on avoin ilman maksuja kirjoittajalle tai lukijalle. Malli on yleinen erityisesti humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä (Becerril ym., 2021), ja julkaisut ovat usein yhteisöjen tai instituutioiden ylläpitämiä.

Pronssinen open access: Artikkel on luettavissa ilmaiseksi, mutta sitä ei ole lisensoitu avoimella lisenssillä. Tämän vuoksi sen jakaminen ja uudelleenkäyttö on rajoitettua.

Freemium-malli: Julkaisu on luettavissa ilmaiseksi verkossa, mutta esimerkiksi PDF-lataus tai muu lisäsisältö on maksullista.

Suomen Akatemian (2023) laatimasta Tieteen tila 2023 -raportista näkyy, kuinka merkittävästi julkaisumuodon avoimuus heijastuu julkaisujen kansainväliseen viittausvaikuttavuuteen. Hybridijulkaisut ovat olleet viitatuimpia omilla tieteenaloillaan.⁴⁹

Diamond open access -julkaisujen arvioitiin vuonna 2021 kattavan globaalisti 8–9 prosenttia tieteellisistä artikkeleista, kun taas arvio kirjoittajamaksullisten artikkelien osuudesta oli 10–11 prosenttia (Becerril ym., 2021). Kansainvälisesti diamond open access -julkaisujen tavoitettavuutta on pyritty lisäämään yhteisten infrastruktuurien kehittämällä (esim. Action Plan for Diamond Open Access⁵⁰, DIAMAS⁵¹, OpenAIRE Service Catalogue⁵², OPERAS⁵³). Kotimaisia julkaisualustoja ovat esimerkiksi Tieteellisten seurain valtuuskunnan ylläpitämät suomalaisille tiedelehdille tarkoitettu Journal.fi ja myös suomalaisille monografioille ja kokoomateoksille tarkoitettu Edition.fi.

Lehti- ja konferenssiartikkelien avointa saatavuutta koskevassa kotimaisessa osalinjauksessa tuodaan esiin kansainvälisten toimenpiteiden ja linjausten merkitys, etenkin Open Science Platform,⁵⁴

49 Tieteen tila -raportin luvut viittaavat kansainväliseen julkaisutoimintaan aineistonaan Web of Science -tietokanta.

50 www.scienceeurope.org/our-resources/action-plan-for-diamond-open-access

51 diamasproject.eu

52 catalogue.openaire.eu/home

53 operas-eu.org

54 osf.io

DORA-julistus,⁵⁵ Euroopan unionin neuvoston muodostaman kilpailukykyneuvoston toimet,⁵⁶ OA2020-aloite⁵⁷ sekä Euroopan komission avoimen saatavuuden tavoitteet. Myös tutkimusrahoittajien Plan S (2019) mainitaan tärkeänä suomalaisen kehitykseen vaikuttaneena julkilausmana. (Avoimen tieteen koordinaatio & Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2019.) Monografioiden avoimeen julkaisemiseen on niitä erityisesti koskevia kehitystoimia (esim. EU-rahoitteinen hanke Palomera⁵⁸ ja sen tuloksena syntynyt ”työkalupakki” OAPEN⁵⁹) ja yhteisöjä (esim. Open Book Collective⁶⁰).

Plan S on keskeisten eurooppalaisten tiedeorganisaatioiden ja -rahoittajien muodostaman ryhmitymän (cOAlition S) aloite, jonka tavoitteena on edistää tutkimustulosten avointa julkaisemista. Plan S:n toteuttamiseen sitoutuneet rahoittajat edellyttävät rahoitusta saaneilta hankkeilta useita asioita: hankkeiden tutkimusjulkaisut tulee julkaista avoimen saatavuuden mahdollistavissa julkaisukanavissa tai välittömästi avoimena rinnakkaistallenteena, julkaisun tekijänoikeuksien tulee pysyä kirjoittajalla tai hänen organisaatiollaan ja julkaisut tulee lisensoida avoimella lisenssillä.⁶¹ Plan S:ään ovat sitoutuneet muun muassa Suomen Akatemia ja Euroopan unionin Horisontti-rahoitusohjelma. Linjaukset astuivat voimaan vuonna 2021. (Linna ym., 2020; ks. myös Wise & Estelle, 2019.)

Suomessa on julkaistu myös tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden suositukset sekä tutkimusorganisaatioille (Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio ym., 2020) että tutkimusrahoittajille (Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio ym., 2021). Rahoittajille suunnatuissa suosituksissa todetaan ykskantaan, että avoimen julkaisemisen edistäminen on myös rahoittajien etu. Niissä tuodaan esiin, että avoin julkaiseminen ei välttämättä alenna julkaisutoiminnan kustannuksia, mutta muuttaa rahavirtojen kulkua, kun esimerkiksi tilausmaksujen sijaan toimintaa rahoitetaan artikkelien (APC) ja kirjojen (BPC) kirjoittajamaksuilla⁶². (Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio ym., 2021.) Tutkimusorganisaatioille suunnatuissa suosituksissa puolestaan todetaan, että kustannukset eivät saisi kohota avoimen julkaisemisen myötä ja kehoitetaan vaatimaan kustantajia tarvittaessa selvittämään hinnoitteluperusteitaan (Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio ym., 2020).

55 Ks. esim. www.helsinki.fi/fi/uutiset/korkeakoulupolitiikka/helsingin-yliopisto-liittynyt-dora-julistukseen

56 www.consilium.europa.eu/fi/council-eu/configurations/compet

57 oa2020.org

58 operas-eu.org/projects/palomera

59 www.oapen.org/researchers/15152035-oa-books-toolkit

60 openbookcollective.org

61 Lisäksi julkaisukanavien tulee täyttää vertaisarviointiprosessia, maksujen läpinäkyvyyttä ja pitkäaikaissäilytystä koskevat kriteerit ja niiden on käytettävä DOI-tunnisteita. Plan S ei tue hybridilehdissä julkaisemista, paitsi jos kyse on kustantajan kanssa sovitusta niin sanotusta transformatiivisesta sopimuksesta tai lehdestä, joka on jo sitoutunut muuttumaan kokonaan avoimeksi. Plan S -aloitteessa määritetyt periaatteet: www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation

62 Maksujen kieltämistä kokonaan ei suositella, mutta todetaan, että rahoittaja voi asettaa rajat sille, kuinka paljon myönnettyjä varoja voi käyttää maksuihin. Jatkokäytön selkeyden vuoksi suositetaan avointen lisenssien käyttöä. Linjaukset ovat siis varsin samansuuntaisia Plan S -periaatteiden kanssa. (Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio ym., 2021.)

Tutkimusrahoittajat saattavat edellyttää tiettyjen avointen lisenssien käyttöä julkaisujen avoimuuden takaamiseksi.⁶³ Esimerkiksi Suomen Akatemia ja Horisontti Eurooppa -ohjelma edellyttävät, että niiden rahoittama tutkimus julkaistaan lähtökohtaisesti Creative Commons Nimeä (CC BY) -lisenssillä, jonka mukaisesti teosta saa kopioida, levittää, esittää ja muuttaa vapaasti ja myös kaupallisiin tarkoituksiin, kunhan tekijän nimi mainitaan (Suomen Akatemia, n.d.). Kuitenkin monografioiden osalta esimerkiksi Horisontti Eurooppa -ohjelma sallii kaupallista käyttöä ja muokkaamista rajoittavien CC BY-NC tai CC BY-ND lisenssien käytön.⁶⁴ Avointen lisenssien käytön perusteena ovat esimerkiksi odotukset julkisin varoin toteutetussa tutkimuksessa syntyvän tiedon avoimesta saatavuudesta.

Haastatteluissa nousi esiin myös se, että suuret kustantajat ovat kehittäneet avoimuusvaatimuksiin vastaavia julkaisumuotoja, jotka kuitenkin samalla vahvistavat heidän asemaansa markkinoilla. Ensimmäisen Plan S -julistuksen jälkeen on kustantajien huomio siirtynyt täysin avoimen saatavuuden lehdistä hybridilehtiin. Lisäksi Plan S:n vaatimus avointen lisenssien käytöstä julkaisuissa on vähentänyt huomattavasti rinnakkaistallentamisen houkuttavuutta.

Haastateltavat totesivat kuitenkin myös, että suuntaus kohti open access -julkaisemista on pysynyt vahvana. Tutkijat ovat nyt entistä tietoisempia avoimista julkaisukanavista ja niiden suosimisen hyödyistä. He ovat ymmärtäneet, että avoin julkaiseminen on helppoa, ei lisää riskiä tulosten hallinnan menettämisestä ja lisää julkaisujen julkisuutta. Avoimen julkaisemisen kanavilla on nyt ollut aikaa rakentaa mainetta ja varmistaa asemansa vakavasti otettavina tieteellisinä julkaisukanavina, vaikka niin kutsutuista harmaan alueen lehdistä on käyty viime aikoina keskustelua (Julkaisufoorumi, 2024).

Rahoitusmallien toimivuus on ratkaiseva näkökohta avoimen saatavuuden tulevaisuuden kannalta. Kustantajat tyypillisesti kompensoivat laskevista tilauksista menetettyjä tuloja artikkelien kirjoittajamaksujen (article processing charges, APC) avulla. Siksi on tärkeää, että tutkijoita tuetaan taloudellisesti näiden kustannusten kattamiseksi. Esimerkiksi Helsingin yliopistolla on haastateltavan mukaan miljoona euroa vuodessa käytettävissään tutkijoidensa artikkelien kirjoittajamaksujen kattamiseen. Olisi varmistettava, että kirjoittajamaksujen kattamiseen on tarjolla tukimekanismeja kaikille tutkijoille – myös niille, jotka toimivat instituutioiden ulkopuolella.

Tutkimusrahoittajien avointa saatavuutta koskevat vaatimukset

Vastaajat raportoivat yleisesti rahoittajien vaatineen tekemältään tutkimukselta avointa saatavuutta.⁶⁵ Useimmin rahoittaja oli vaatinut ainoastaan avointa julkaisemista (31 % vastaajista), mutta liki yhtä yleistä on ollut vaatia sekä julkaisujen että aineistojen saattamista avoimesti saataville

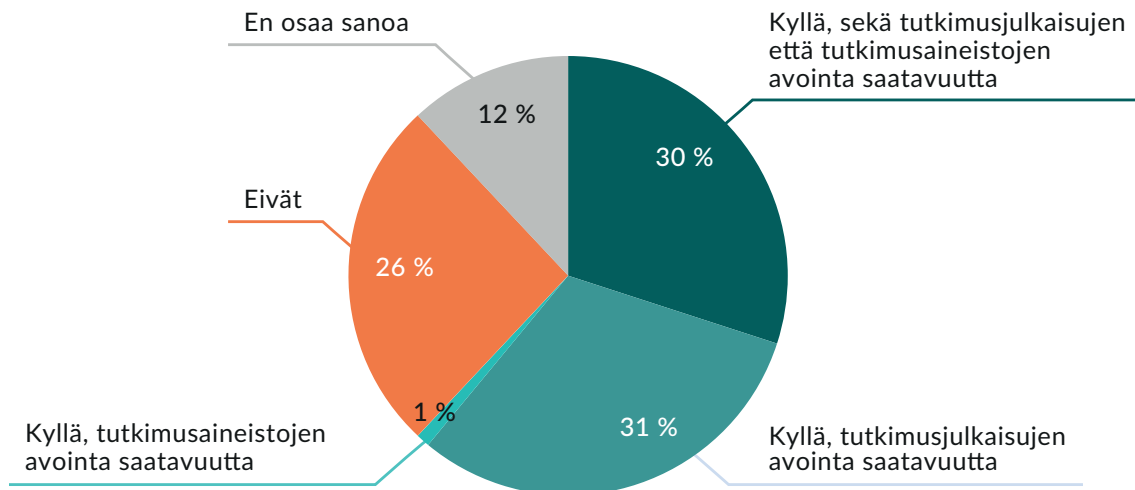
63 Avoin lisenssi on käyttö lupa, joka mahdollistaa teoksen käytön ennalta määritettyjen ehtojen mukaisesti.

64 Jisc Open Policy Finder, v2.sherpa.ac.uk/id/funder/1355.

65 Kysymys 20. Ovatko tutkimuksesi rahoittajat koskaan vaatineet rahoittamaltaan tutkimukselta avointa saatavuutta?

(30 %). Pelkän tutkimusaineiston avoimuuden vaatiminen sen sijaan oli vastaajakunnassa hyvin harvinaista. (Kuvio 13.) Edelleen tutkimusta myös näytetään rahoitettavan usein ilman erityisiä julkaisujen tai aineistojen avoimuuden vaateita.

Kuvio 13. Ovatko tutkimuksesi rahoittajat koskaan vaatineet rahoittamaltaan tutkimukselta avointa saatavuutta? (n=302)

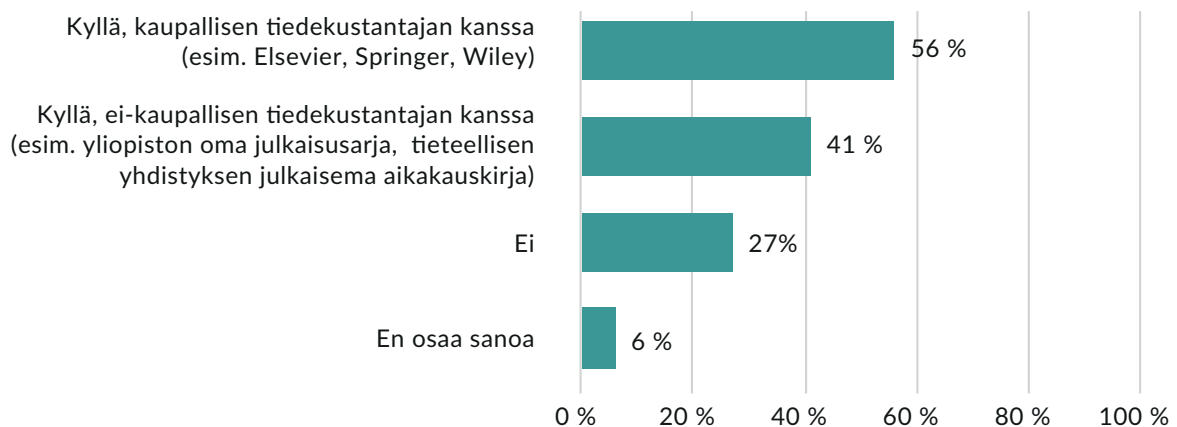
Vastausten perusteella etenkin suurimmissa yliopistoissa tehtävän tutkimuksen rahoittajat näyttävät edellyttävän usein sekä julkaisujen että aineistojen avoimuutta. Itsenäisten tutkijoiden ja ”muissa tutkimusorganisaatioissa” työskentelevien tutkijoiden rahoituslähteet näyttävät olevan sellaisia, ettei avointa julkaisua tai aineistoja useinkaan vaadita. Vastaajamäärät eri organisaatioista ovat kuitenkin sen verran pieniä, että havaintoja ei voida yleistää, mutta näyttää selvältä, että käytössä ei ole koko suomalaisen tutkimuskentän läpäiseviä yhdenmukaisia käytäntöjä.

Kyselyaineistossa muista poikkeavina aloina nousevat esiin tekniikan ja luonnontieteiden alat, joilla rahoittajat vaativat vastausten perusteella sekä julkaisujen että aineistojen avoimuutta yleisesti. Humanistiset tieteet, yhteiskuntatieteet ja lisäksi lääketieteet korostuvat sen sijaan aloina, joilla on edelleen varsin yleistä, että rahoittaja ei vaadi aineistojen tai julkaisujen avoimuutta. Tieteenalakohtaiseen tarkasteluun on kuitenkin syytä suhtautua varauksella, sillä alakohtaiset vastaajamäärät jäivät pieniksi.

Tiedekustantajien kanssa tehdyt kustannus- tai julkaisusopimukset

Kyselyn vastaajat olivat siinä määrin kokeneita tutkijoita, että kaksi kolmannesta (68 %) heistä oli tehnyt joskus kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa (Kuvio 14).⁶⁶ Vastaajista 56 prosentilla oli kokemusta julkaisusopimuksen tekemisestä kaupallisen tiedekustantajan kanssa ja 41 prosentilla ei-kaupallisen tiedekustantajan kanssa. Reilu neljännes (27 %) vastaajista ei kuitenkaan ollut tehnyt tällaisia sopimuksia, mikä voi selittyä esimerkiksi tieteenalalla tai vastaajan uravaiheella – aloittelevat tutkijat eivät vielä ole ehtineet tuottaa kustannusopimusta edellyttäviä julkaisuja.

Kuvio 14. Oletko joskus tehnyt kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa? (n=302, valittujen vastausten lukumäärä 389)

Sopimuksen joskus tehneiltä kysyttiin myös heidän viimeksi tekemänsä kustannus- tai julkaisusopimuksen sisältämistä jatkokäyttöoikeuksista.⁶⁷ Selvästi yleisintä (61 %) oli, että sopimuksessa oli määritetty oikeudet julkaisun jatkokäyttöön. Kymmenesosa vastaajista kertoi, että oikeuksia jatkokäyttöön ei ollut määritetty. Kohtalaisen suuri osa vastanneista (29 %) ei osannut lainkaan sanoa, sisälsikö tehty sopimus tällaisia oikeuksia vai ei. Eräs vastaaja kuvasi kokemuksestaan sopimusprosessista näin:

Artikkelin sopimuspohjat ovat pitkiä ja sekavia. Klikkaan aina 'ok' ja 'agree', vaikka en ymmärrä mitä kaikkia oikeuksiani luovutan julkaisijalle kun haluan heidän journalissa käsikirjoitukseni julkaista. Hyväksyn vaan kaikki kun oletan että kaikki tekevät niin ja siitä ei koidu minulle harmia. Oikeasti en tiedä mitä hyväksyn. (...)

66 Kysymys 21. Oletko joskus tehnyt kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa? Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

67 Jatkokysymys kysymykseen 21. Määritettiinkö viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeutesi julkaisun jatkokäyttöön (esimerkiksi käyttöön muussa tieteellisessä toiminnassa ja jakamiseen tieteelliselle yhteisölle)? (n=204)

Tiedejulkaisemisen käytänteisiin ja ehtoihin liittyviä kokemuksia ja näkemyksiä selvitettiin lisäksi tiedejulkaisemista koskevien väittämien avulla.⁶⁸ Tuloksista on nähtävissä, että tutkijat eivät useinkaan pidä julkaisusopimusten ehtoja selkeinä tai kohtuullisina. Noin puolet (49 %) vastaajista piti julkaisusopimusten ehtoja vähintään jossain määrin selkeinä. Toisaalta reilu kolmannes (35 %) oli vähintään jossain määrin eri mieltä ehtojen selkeydestä. (Kuvio 15.)

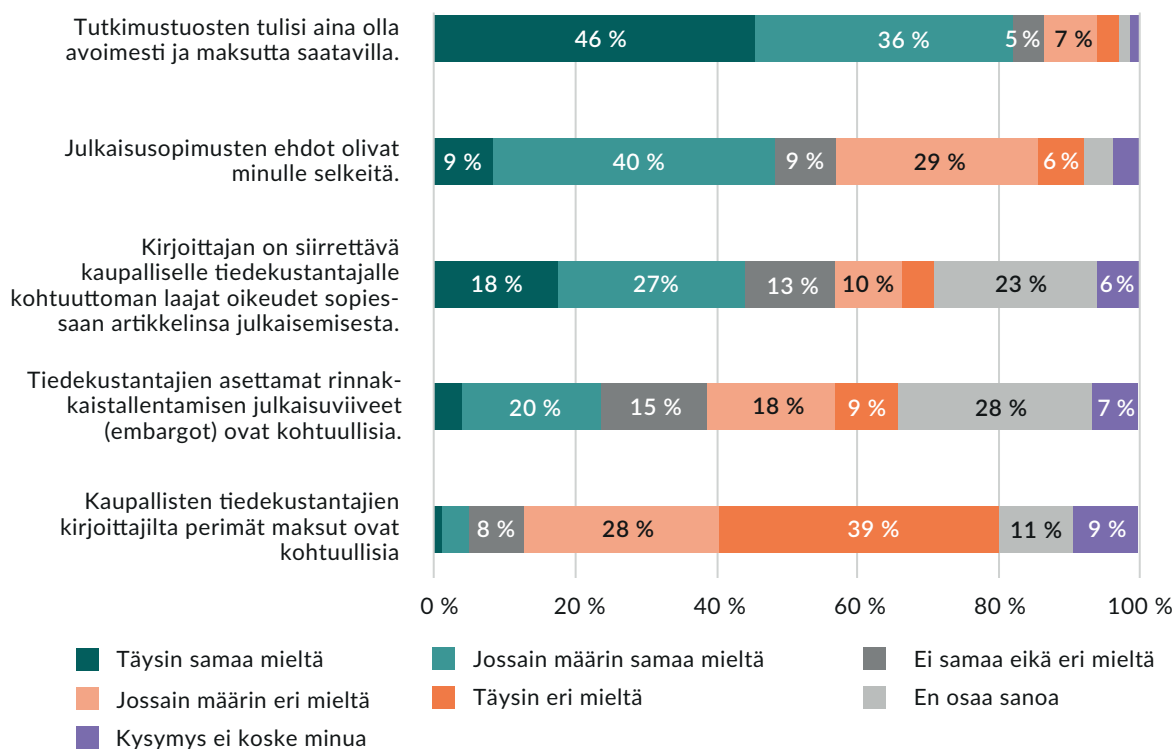
Kyselyvastaajat tukevat varsin laajasti toivetta tutkimustulosten avoimesta saatavuudesta. Neljä viidestä (82 %) oli vähintään jossain määrin sitä mieltä, että tutkimustulosten tulisi aina olla avoimesti ja maksutta saatavilla.

Vastaajat pitivät tiedekustantajien perimiä kirjoittajamaksuja yleisesti kohtuuttomina. Kaksi kolmannesta (67 %) koki vähintään jossain määrin, että kaupallisten tiedekustantajien kirjoittajilta perimät maksut eivät ole kohtuullisia. Vastaava näkemys korostui myös asiantuntijahaastatteluissa, joissa yksittäisen tutkijan neuvotteluasema suhteessa kustannustaloihin nähtiin heikoksi. Erityisen haavoittuvassa asemassa ovat ilman affiliaatiota toimivat tutkijat, joilla ei ole turvanaan taustayhteisön tarjoamaa taloudellista tai juridista tukea.

Myös kirjoittajalta kustantajalle julkaisusopimuksella siirrettävien oikeuksien laajuuteen ollaan yleisesti tyytymättömiä. Lähes puolet (45 %) vastaajista oli vähintään jossain määrin samaa mieltä siitä, että kaupallisille tiedekustantajille julkaisusopimuksilla siirrettävät oikeudet ovat kohtuuttoman laajat. Vain 14 prosenttia oli tästä eri mieltä. Miltei neljännes (23 %) vastaajista ei osannut vastata väittämään.

Neljännes (24 %) vastaajista piti tiedekustantajien asettamia julkaisuviiveitä (embargo) vähintään jossain määrin kohtuullisina. Miltei vastaava osuus (27 %) koki ne joko täysin tai jossain määrin kohtuuttomiksi. Rinnakkaistallentamisen käytännöt näyttävät olevan kuitenkin siinä määrin vieraista, että niihin otetaan varovasti kantaa: 28 prosenttia vastaajista ei osannut ottaa julkaisuviiveitä koskevaan väittämään.

68 Kysymys 22. Mitä mieltä olet seuraavista tiedejulkaisemista koskevista väittämistä?

Kuvio 15. Mitä mieltä olet seuraavista tiedejulkaisemista koskevista väittämistä? (n=302)

Kyselyvastaajista 44 prosenttia raportoi, että heidän tutkimuksensa tulosten avoimesta julkaisemisesta oli joskus maksettu julkaisu- tai kirjoittajamaksu (APC/BPC) tiedekustantajalle.⁶⁹ Tyypillisimmin maksusta oli huolehtinut tutkijan oma tai yhteistyökumppanin tutkimusorganisaatio (81 % vastaajista valitsi tämän vastausvaihtoehdon).⁷⁰ Noin kolmannes vastaajista ilmoitti tutkimushankkeen (37 %) ja samoin noin kolmannes tutkimusrahoittajan (36 %) huolehtineen julkaisu- tai kirjoittajamaksuista. Tutkijat itse vastasivat maksuista henkilökohtaisista varoistaan kohtalaisen harvoin (6 % vastaajista). Niin ikään 6 prosenttia vastaajista ilmoitti maksajaksi jonkin muun tahon.

Viidennes vastaajista käytti tilaisuuden kuvata kohtaamiaan avoimeen julkaisemiseen liittyviä ongelmia sanallisesti.⁷¹ Vastauksissa toistuvat etenkin julkaisumaksuihin liittyvät kysymykset, mutta myös lisensseihin liittyvät ongelmat, niin sanotut saalistajajulkaisut, epäselvät sopimukset ja suurten kustantamoiden valta-asema.

69 Kysymys 23. Onko tutkimuksesi tulosten avoimesta julkaisemisesta joskus maksettu julkaisu- tai kirjoittajamaksu (APC/BPC) tiedekustantajalle?

70 Kysymyksen 23 jatkokysymys: Mitkä seuraavista tahoista ovat maksaneet tutkimuksesi avoimesta julkaisemisesta aiheutuvan julkaisu- tai kirjoittajamaksun tiedekustantajalle? Valitse yksi tai useampi vaihtoehto. (n=132, valittujen vastausten lukumäärä: 220)

71 Kysymys 27. Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät avoimeen julkaisemiseen.

Hemmetin kallista tutkijalle, jos yliopisto ei niitä maksa hänen puolestaan. Tai apurahan myöntäjä ei maksa niitä.

Selkeästi suurin ongelma on julkaisumaksujen suuruus. Esim. Naturen lehdissä summa on tällä hetkellä 10 290 € (...).

Tällä alalla olisi parempi, että arxiv:n sääntelyä ja ohjeistusta tarkennettaisiin kuin että kehitettäisiin lisää kalliita ja kömpelöitä päällekkäisiä järjestelmiä (yliopiston omat julkaisuarkistot, jornaalien avoimet julkaisut, jne.).

Joskus on vaikea löytää tietoa, minkä version julkaistavasta artikkelista saa itse julkaista avoimesti.

En ymmärrä niitä sopimuksia, ja sitten sitä vain allekirjoittaa mitä vain, koska on pakko saada julkaista.

Lähinnä ongelmat liittyvät siihen, että tutkijan on toisinaan hankalaa löytää tietoa esimerkiksi alennetuista artikkelimaksuista sekä tulkita julkaisusopimuksia ja kustantajien ehtoja. Kustantajat eivät aina määrittele julkaisujen avoimuutta kovin selkeästi, kaikki eivät esim. käytä CC-lisenssejä.

Koko kaupallisten tiedekustantajien lähestulkoon monopoli tieteellisestä julkaisutoiminnasta on aivan käsittämätön farssi.

Hankkeen haastatteluissa tuotiin esiin avoimen julkaisemisen kirjoittajamaksuihin liittyvät taloudelliset haasteet tutkijoille. On tyypillistä, että yliopisto ei ole osapuolena julkaisutoiminnassa, vaan sen hoitavat yksittäiset tutkijat ja tutkimusryhmät. Tutkijan on jo hankkeen alussa, rahoitusta hankkiessaan huomioitava avoimen julkaisemisen kustannukset.

Julkaisujen rinnakkaistallentaminen

Kansallisessa tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden linjauksessa asetetaan päämääräksi, että kaikki uudet tutkimusjulkaisut olisivat välittömästi avoimesti saatavilla (Avoimen tieteen koordinaatio & Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2019). Linjaus määrittelee välittömän avoimuuden tarkoittamaan artikkelin vertaisarvioitun version julkaisemiseksi avoimena julkaisijatahon kanavassa tai sen rinnakkaistallentamista tutkijan tai tutkimusorganisaation kanavassa ilman kustantajan asettamia embargoja.⁷²

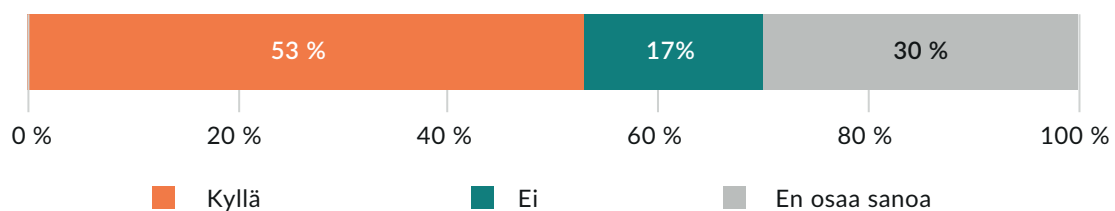
72 Toisaalta voidaan erottaa eri tasoja sen suhteen, millainen versio käsikirjoituksesta rinnakkaistallennetaan: julkaistu (published), arvioitu ja hyväksytty (accepted) tai arvioitavaksi vasta toimitettu (submitted). Ks. Clarivate, 2023.

Välittömän avoimen julkaisemisen tavoitteen edistämiseksi on Suomessa toistaiseksi olemassa vain suosituksia. Euroopan unionin maista julkisesti rahoitetun tutkimuksen rinnakkaistallennusoikeudesta on säädetty Alankomaiden, Belgian, Bulgarian, Espanjan, Italian, Itävallan, Ranskan ja Saksan sekä Slovenian lainsäädännössä (Knowledge Rights 21, 2024; Lazarova, 2024), ja myös useissa muissa maissa asiaa on vähintäänkin valmisteltu.

Suomessa tieteellisten artikkelien rinnakkaistallennusoikeus oli esillä vuoden 2023 tekijänoikeuslain uudistusta koskeneessa valmistelussa. Tätä koskeva rajoitussäännös jätettiin pois lopullisesta hallituksen esityksestä lausuntopalautteen perusteella ja DSM-direktiiviin kuulumattomana asiana. Sivistysvaliokunta katsoi mietinnössään, että rinnakkaistallentamiseen, kuten myös muihin kansallisiin sääntelytarpeisiin, liittyvää tekijänoikeuslainsäädännön valmistelua on kuitenkin jatkettava mahdollisimman pian (Eduskunnan sivistysvaliokunta, 2023).

Niistä kyselyn vastaajista, jotka olivat joskus tehneet kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa, noin joka toinen ilmoitti, että hänelle oli jäänyt oikeus julkaisun tai sen käsikirjoitusversion rinnakkaistallentamiseen hänen viimeksi tekemässään kustannus- tai julkaisusopimuksessa (Kuvio 16).⁷³ Vastaajien keskuudessa on kuitenkin havaittavissa tietämättömyyttä rinnakkaistallentamista koskevista oikeuksista. Liki joka kolmas (30 %) kysymykseen vastanneista ei osannut sanoa, sisälsikö hänen viimeksi tekemänsä kustannus- tai julkaisusopimus oikeuden rinnakkaistallentamiseen. Vastaajista 17 prosenttia osasi kertoa, että tällaista oikeutta ei ollut sisällytetty sopimukseen.

Kuvio 16. Jäikö sinulle viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeus rinnakkaistallentaa julkaisusi tai sen käsikirjoitusversio avoimeen julkaisuarkistoon (esim. korkeakoulun tai tutkimusorganisaation julkaisuarkisto)? (n=204)

Noin kolmannes (34 %) vastaajista kertoi viimeksi tekemänsä julkaisu- tai kustannussopimuksen sisältäneen määrityksen rinnakkaisjulkaisemisen julkaisuviiveelle.⁷⁴ Tätä yleisempää oli, että julkaisuviivettä ei ollut määritetty (41 % vastaajista). On huomionarvoista, että neljännes vastaajista ei osannut vastata kysymykseen.

73 Kysymyksen 21 jatkokysymys: Jäikö sinulle viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeus rinnakkaistallentaa julkaisusi tai sen käsikirjoitusversio avoimeen julkaisuarkistoon (esim. korkeakoulun tai tutkimusorganisaation julkaisuarkisto)?

74 Kysymyksen 21 jatkokysymys: Määritettiinkö sopimuksessa julkaisuviive (embargo), jonka aikana rinnakkaistallentamista ei voida julkaista? (n=109)

Kaiken kaikkiaan vastaajat raportoivat kohdanneensa vain harvoin (16 %) rinnakkaistallentamiseen liittyviä lupaongelmia, joskin epätietoisten osuus oli näidenkin vastausten kohdalla melko suuri (26 %).⁷⁵ Lupaongelmia kohdanneilla oli mahdollisuus raportoida myös avovastauksin siitä, millaisia ongelmia he olivat kohdanneet. Tähän mahdollisuuteen tarttui vain 21 vastaajaa. Vastaukset paljastavat, että yksi syy epätietoisuuden taustalla on tieteellisten kustantajien omista käytännöissä, jotka voivat sisältää ristiriitaista viestintää kirjoittajan suuntaan. Jotkut vastaajat kokivat, että tutkijoihin kohdistuvat odotukset artikkelien rinnakkaistallentamiseen rikkovat heidän taloudellisia oikeuksiaan.

Oklara regler gällande embargo och vilka versioner som får sparas.

Kansainvälisten kustantajien kanssa rinnakkaistallentamisen oikeus on välillä ollut epäselvä. Kirjaston henkilökunta on lopulta ratkonut asiat.

Valitettavasti kaikki kotimaisetkaan tiedekustantajat eivät ymmärrä rinnakkaistallennusoikeuden tärkeyttä ja tekevät siitä hankalaa mm. siten, että eivät kerro tekijän oikeudesta rinnakkaistallentaa. Lupa on joskus hellinnyt erikseen kysymällä, mutta silloinkin nihkeästi.

I find parallel depositing problematic. There is, however, plenty of pressure to use them and give away copyrighted material for free. This violates my, and the publisher's, economic rights.

Myös asiantuntijahaastatteluissa kysyttiin mielipiteitä rinnakkaistallennusoikeuden mahdollistamisesta lainsäädäntöratkaisulla ja sen vaikutuksista tieteellisten julkaisujen saatavuuteen. Haastateltavat, joilta asiasta kysyttiin, olivat pääosin sitä mieltä, että rinnakkaistallennusoikeus voisi olla hyvä ratkaisu tieteellisten artikkelien saatavuuden parantamiseksi. Sen tulisi kuitenkin olla kirjattuna lakiin, ja tutkimusorganisaatioiden tulisi sitoutua tukemaan tutkijoita heidän oikeuksiensa toteutumisessa ja mahdollisissa oikeustaisteluissa. Haastatteluissa tuotiin myös esiin, että tutkimusorganisaatioissa on panostettu avoimien julkaisuarkistojen kehittämiseen ja valmiudet rinnakkaistallentamiseen ovat olemassa.

Rinnakkaistallentamisen tulisi myös toimia rinnakkain muun lisensioinnin ohella, jotta kustantajat saisivat edelleen korvauksia julkaisutoiminnastaan, vaikka artikkelit julkaistaisiin myös avoimesti. Toisaalta voidaan kysyä, mikä merkitys rinnakkaistallentamisen oikeuttavan pykälän tuomisella Suomen lainsäädäntöön olisi kansainvälisille tutkimusryhmille, joiden jäsenet noudattavat eri maiden lainsäädäntöä. Eräässä haastattelussa nostettiin esiin tarve yleiseurooppalaiselle ratkaisulle rinnakkaistallentamisoikeudesta.⁷⁶

75 Kysymyksen 21 jatkokysymys: Oletko kohdannut rinnakkaistallentamiseen liittyviä lupaongelmia? (n=204)

76 Eurooppalaisten tiedekirjastojen verkosto LIBER ehdottaa rinnakkaistallennusoikeutta koskevaa mallilakia edistääkseen yhdenmukaista lähestymistapaa Euroopassa. Ks. libereurope.eu/zeroembargo

Lisäksi rinnakkaistallennusoikeus varmistaisi sen, että tutkimusorganisaatioiden julkaisuarkistot voivat pitää julkaisut ja tieteelliset artikkelit vapaasti saatavilla pitkällä aikavälillä. Tämä on tärkeää, koska julkaistut tutkimusaineistomme tulevat olemaan huomisen kulttuuriperintöä, kuten eräs haastateltavistamme totesi. Tällä hetkellä julkaistut tutkimusartikkelit, joita ei ole tallennettu avoimiin arkistoihin, ovat saatavilla usein vain maksullisesti kustantajan kautta. Tutkijat eivät aina halutessaan saa julkaisujaan saataville tuleville sukupolville, koska tekijänoikeudet kuuluvat kustantajalle. Myös Mansalan (2017) mukaan se, että tutkijat sopisivat kustantajien kanssa rinnakkaistallennusoikeudesta julkaisusopimuksen tekemisen yhteydessä, ei ole laajassa mitassa toiminut. Onkin tyypillistä, että kustantaja määrittelee rinnakkaistallentamisen ehdot, ja ongelmana on, että kustantaja voi muuttaa politiikkaansa.

5. GENERATIIVISEN TEKÖÄLYN HYÖDYNTÄMINEN TUTKIMUSTYÖSSÄ

Tekoälykehitys on tuonut tutkimustyöhön uusia mahdollisuuksia ja haasteita. Tekoäly ja koneoppiminen mahdollistavat aiempaa huomattavasti suurempien tietomäärien analysoinnin ja tarkempien ennusteiden teon. Se voi olla hyödyllinen työkalu tutkimuksen ideoinnissa ja suunnittelussa, tiedonhankinnassa sekä tekstin ja tekstiiviestelmien tuottamisessa. Myös tutkimusviestinnässä voidaan käyttää tekoälypohjaisia kuvia tai muita aineistoja. Parhaassa tapauksessa tämä säästää tutkimuksen resursseja ja vapauttaa tutkijan aikaa muihin tehtäviin. Tekoälykehitys voi vahvistaa myös kansainvälistä tutkimuskeskustelua, kun eri kielillä tehdyt tutkimusjulkaisut ovat käännösteknologian kehityttyä entistä saavutettavampia.

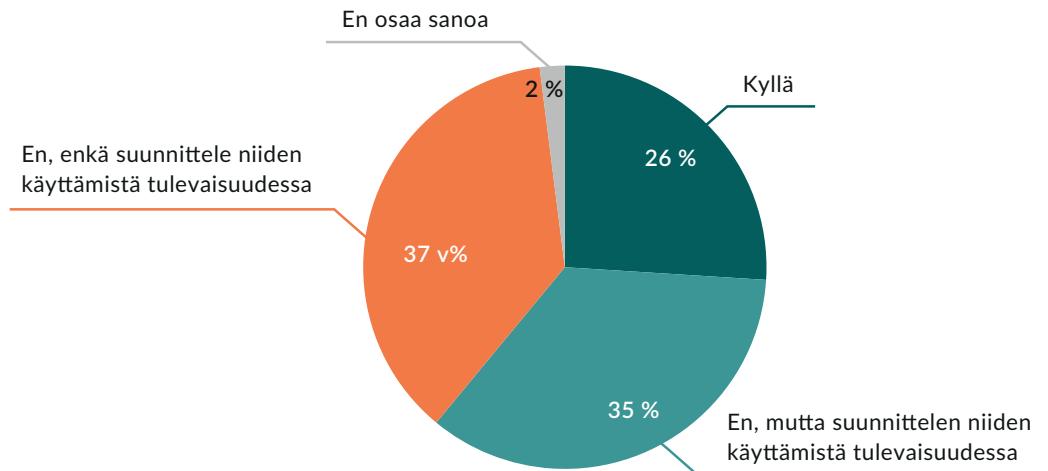
Generatiivinen, uutta sisältöä koulutusaineistonsa avulla tuottava tekoäly voi tehostaa tutkimustyötä, mutta sen tulosten arviointiin ja tulkintaan tarvitaan ihmisasiantuntijaa. Tekoälyn kyvyt lähdeaineistojen luotettavuuden arvioimiseksi ovat rajalliset. Tekoälyn kouluttamiseen käytetyn materiaalin laatu vaikuttaa suoraan sen tuottamien tulosten laatuun, ja tulokset voivat olla vinoutuneita, puutteellisia tai virheellisiä. Tekoälyn käyttö ilman lähdekritiikkiä voi näin ollen heikentää tutkimuksen laatua, ja lähdeaineistojen kriittisen tarkastelun merkitys korostuu tutkimustyössä entistä enemmän. Tutkijan vastuulla on varmistua tutkimustulosten oikeellisuudesta.

Tutkijoille suunnattu kysely sisälsi kysymyksiä tekoälyn käytöstä tutkimustyössä. Noin neljännes vastaajista kertoi käyttäneensä tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyönsä tukena (Kuvio 17).⁷⁷ Kuitenkin tätä laajempaa kiinnostusta tekoälyn hyödyntämiselle on havaittavissa: niistä vastaajista, jotka eivät olleet käyttäneet tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyössään, noin puolet kertoi suunnittelevansa niiden käyttämistä tulevaisuudessa. Toisaalta taas runsas kolmannes (37 %) vastaajista ilmoitti, ettei ole käyttänyt tekoälypohjaisia menetelmiä eikä myöskään suunnittele niiden käyttöä tutkimustyössään tulevaisuudessa. Tämän perusteella kaikki eivät suinkaan ole kiinnostuneita tekoälystä tai sen hyödyntämisestä. Tekoälyn käyttäminen oli vastaajajoukossa jotakuinkin yhtä yleistä kuin koko Suomen väestöllä. Tilastokeskuksen (2024) mukaan 23 prosenttia Suomen 16–89-vuotiaasta väestöstä käytti generatiivista tekoälyä hyödyntäviä palveluita vuonna 2024.⁷⁸

77 Kysymys 17. Oletko käyttänyt tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyösi tukena?

78 Tilasto koskee generatiivista tekoälyä hyödyntävien palvelujen käyttöä viimeisen kolmen kuukauden aikana vuonna 2024.

Kuvio 17. Oletko käyttänyt tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyösi tukena? (n=302)

Tekoälyn luomat teokset eivät lähtökohtaisesti ole tekijänoikeuden alaisia. Suomessa tekijänoikeus voi syntyä vain luonnolliselle henkilölle, ja kansainvälisestikin katsoen tekijänoikeus syntyy pääsääntöisesti ainoastaan ihmistekijälle. Vaikka tekijänoikeuden alaista teosta ei tekoälyn luomisprosessissa syntyisikään, voidaan tekoälyohjelmien käyttöehdoissa määrittää eri lisenssien mukaisia rajoituksia tekoälyn tulosten sallituille käyttötavoille.

Tekoälymallien koulutuksessa hyödynnetään tyypillisesti laajoja teksti-, kuva- ja muita aineistoja, jotka kerätään avoimista verkkolähteistä. Koulutusaineistona käytetään myös tekoälyn käyttäjien tekoälylle syöttämää aineistoa, joka on tekijänoikeudella suojattua. Sitä ei saa luvatta käyttää, ellei siihen sovelleta tämän sallivia avoimia lisenssejä. Joissakin tapauksissa koulutusaineistoja täydennetään lisensoidulla aineistolla erillisten sopimusten perusteella. Jos tekoälyn kehittäjä ei avoimesti kerro, mitä aineistoja kouluttamiseen on käytetty, on olemassa riski tekijänoikeuden loukkauksesta. Luovan työn tekijöiden tahoilta onkin esitetty huolia siitä, että ilman tietoa teosten käytöstä tekoälyn kouluttamiseen tekijät eivät pysty valvomaan oikeuksiaan.

Esimerkiksi Euroopan tutkimusneuvosto on selvittänyt tekoälyn käyttöä ja sen vaikutuksia tieteelliseen prosessiin. Neuvoston apurahan saajille suunnattuun kyselyyn vastanneista osa oli huolissaan tekoälyä koskevista aineettomiin oikeuksiin liittyvistä ongelmista, jotka voivat koskea esimerkiksi tekoälyn koulutusaineiston käyttöoikeuksia tai tekoälyn tuottamien teosten omistusoikeuksia (European Research Council, 2023). Tutkijat voivat kokea epävarmuutta siitä, onko tekoälyohjelman tuloksina syntyvien aineistojen levittäminen ja kopioiminen eri tilanteissa sallittua, tai siitä, rikotaanko aineistoja levitettäessä mahdollisesti tekijänoikeuksia.

Myös tässä raportoitavalla kyselyllä selvitettiin tutkijoiden epävarmuuksia tekoälyn luoman aineiston käytössä. Vastaajilta kysyttiin, kokevatko he tunnistavansa, milloin on tekijänoikeudellisesti

sallittua julkaista tekoälyn avulla tuotettua aineistoa.⁷⁹ Reilu viidennes kertoi kykenevänsä havaitsemaan tilanteet, joissa julkaiseminen on sallittua. Suurin osuus vastaajista (42 %) ei kuitenkaan kokenut, että osaisi tunnistaa nämä tilanteet. Lisäksi merkittävä osuus (36 %) ei osannut vastata kysymykseen.⁸⁰

Ne vastaajat, jotka kokivat tuntevansa tekijänoikeuteen liittyvät oikeutensa ja velvollisuutensa,⁸¹ ilmoittivat selvästi muita useammin tunnistavansa, milloin tekoälyn avulla tuotettu aineisto on sallittua julkaista. Niin ikään alle viiden vuoden tutkijakokemuksen omaavat valitsivat muita useammin kyllä-vaihtoehtoon.

Vastausten perusteella tekoälyn luoman sisällön käyttöön liittyy epävarmuutta tutkijoiden keskuudessa. Vastauksista ei ilmene, kuinka usein epävarmuus oli liittynyt kansainväliseen tutkimukseen tai julkaisemiseen.

Tekoälyohjelmien käyttöehdot ovat kirjavia ja ohjelmissa on eroja muun muassa sen suhteen, käytävätkö ne tekoälylle kehoitteina syötettyä aineistoa tekoälyn koulutuksessa. Tutkijan on tekoälyä käyttäessään varmistuttava siitä, että ei syötä ohjelmalle tekijänoikeuden alaista aineistoa, henkilötietoja tai muuta salassa pidettävää tai arkaluonteista tietoa, joka voisi päätyä tekoälyn koulutusaineistoksi. Tekoälypohjaisten tekstianalyysityökalujen käyttö nousi esiin kyselyn avovastauksissa. Aina ei pidetty täysin selvänä, mitkä tekoälyohjelmat ovat riittävän luotettavia.

Vastausten perusteella tutkijoilla on esiintynyt epävarmuutta siitä, mitä dataa saa kerätä ja käyttää tekoälyn kehittämiseen. Vaikuttaa siltä, että lisää julkista keskustelua sekä selkeitä sääntöjä tarvitaan tekijänoikeudella suojattujen teosten käytöstä tekoälyjen koulutusaineistoissa.

Suuria (tai pienempiä) kielimalleja voi rakentaa myös tutkimusjulkaisujen perusteella, mutta datan kerääminen sekä datan tekijänoikeuksien vaikutukset tällaiseen koneoppimiskäyttöön on vielä keskustelunalainen kysymys, johon toivoisin laajemman tutkimusyhteisön yhteisiä pelisääntöjä.

Generatiivisen tekoälyn nopean kehittymisen vuoksi on vaikeaa ennustaa, millaisia tekoälytyökaluja tulevaisuuden tutkimuksessa tullaan käyttämään ja millaisia uhkia tekoäly tuo tekijänoikeuden haltijoille. Epävarmuus saa eräiden tutkimuksessa haastateltujen mukaan oikeudenhaltijat varovaisiksi. Tieteelliset kustantajat pyrkivät heidän mukaansa monesti sopimusteitse rajoittamaan tekoälyn käyttöä ja esimerkiksi estämään heitä syöttämästä julkaisujaan kolmannen osapuolen tarjoamille tekoälytyökaluille. Tämä voi estää tutkijoita käyttämästä tekoälyä esimerkiksi käännoisten tai tiivistelmien tekoon, edes henkilökohtaiseen käyttöön.

79 Kysymys 18. Tunnistatko, milloin on tekijänoikeudellisesti sallittua julkaista tekoälyn avulla tuotettua aineistoa? (n=302)

80 On mahdollista, että nämä vastaajat kokivat, että he kykenevät tunnistamaan julkaisemisen sallittavuuden joskus mutta eivät aina. Mikäli kysymys toistetaan myöhemmässä kyselyssä, olisi tulosten tulkinnan kannalta hyödyllistä määrittää kyllä-vastausvaihtoehdoiksi "Kyllä, aina" sekä "Kyllä, joskus".

81 Vastaukset kysymykseen 8.

Tekoälyä kehittävät tutkijat kohtaavat haastateltavien mukaan lupaongelmia tekijänoikeudellisen aineiston käytössä tekoälyn kouluttamiseen. Tekstin- ja tiedonlouhintaa koskeva tekijänoikeuslain 13 b § mahdollistaa teoksen kappaleiden valmistamisen vain ei-kaupalliseen tutkimukseen. Tutkijat voivat siten kohdata ongelmia halutessaan kaupallistaa tuotteensa. Haastatteluissa nostettiin esiin myös epäselvyys siitä, kuinka Euroopan unionin tekoälysäädöksessä (EU) 2024/1689 määritellään kaupallinen tarkoitus esimerkiksi yliopistojen ja yritysten välisissä yhteistyöhankkeissa.

Erään haastateltavan mukaan kustantajat eivät periaatteessa vastusta ajatusta materiaalinsa tarjoamisesta tekoälyn käyttöön, mutta he ovat epävarmoja mahdollisista tulevaisuuden käyttötavoista. Julkaisujen käytön mahdollistamiseksi tekoälyn kehittämistä varten ei ole hänen mukaansa olemassa ilmeistä ratkaisua, mutta kustantajien ja tutkimusyhteisön välillä tulisi käydä kansainvälistä keskustelua tekoälyn nykyisistä ja tulevista käyttötavoista. Yhteisymmärrys käyttötavoista, jotka olisivat hyväksyttäviä sekä oikeudenhaltijoille että käyttäjille, voisi auttaa löytämään kaikkia osapuolia hyödyttäviä lisensiointiratkaisuja. Lisäksi eräs haastateltava toi esiin, että tekijänoikeudellisen aineiston käyttö tekoälyn koulutusaineistoissa voitaisiin nähdä oikeudenhaltijoille myös ansaintamahdollisuutena, kunhan oikeudenhaltijat on merkitty aineistoon tekoälyasetuksen mukaisesti. Myöhemmin tekoälytyökalujen kaupalliset käyttäjät voivat olla kiinnostuneita maksamaan alkuperäisessä koulutusmateriaalissa käytettyjen tietokantojen käytöstä luotettavien tulosten varmistamiseksi.

6. HYVÄÄN TIETEELLISEEN KÄYTÄNTÖÖN LIITTYVÄT TEKIJÄNOIKEUDELLISET KYSYMYKSET

Hyvä tieteellinen käytäntö tarkoittaa pelkistettynä tiedeyhteisön yhteisesti hyväksi ja eettiseksi toteamien konventioiden noudattamista. Suomessa opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntija-elimenä toimiva Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)⁸² on laatinut yhteistyössä suomalaisen tiedeyhteisön kanssa hyvän tieteellisen käytännön ohjeen, joka on viimeksi päivitetty vuonna 2023 (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2023). Ohjeessa avoin, yksityiskohtainen, puolueeton ja yksityiskohtia salaamaton raportointi ja viestintä luetaan keskeisiin hyvän tieteellisen käytännön perusperiaatteisiin. Ohjeessa myös suositellaan tieteellisen työn tekemistä ”mahdollisuuksien mukaan avoimen tieteen periaatteita noudattaen”. Näin ollen tieteen avoimuus ja hyvä, eettinen tieteellinen käytäntö kytkeytyvät toisiinsa.

Tutkimusetiikasta huolehtiminen kuuluu ennen kaikkea tiedeyhteisölle itselleen, kuten Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeen laadinta tiedeyhteisön yhteisenä ponnistuksena osoittaa. Toimintatapa vastaa yhteistyössä tuotettujen avoimen tieteen linjauksien ja suositusten laadintaa. Esimerkiksi tieteellisen toiminnan eettistä ennakkoarviointia ohjaavaa lainsäädäntöä ei ole (ks. Nieminen, 2023).

Tutkijoille suunnatussa kyselyssä tutkimusetiikkaa koskevat kysymykset rajoittuivat tekijöiden nimeämiseen, viittauskäytäntöön sekä plagiointiin.

Tekijöiden tunnistaminen

Hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu olennaisesti tekijyyden tunnistaminen. Oikeudellisesta näkökulmasta on tärkeää huomata, että tekijänoikeuslainsäädännön mukainen tekijyys poikkeaa tieteen sisäisten normien ja itsesäätelyn määrittelemästä tekijyydestä (Jukka, 2018, 2023). Tekijänoikeuden näkökulmasta tekijäksi katsotaan henkilö, joka antaa teokselle – kuten tutkimusartikkelille – sen ilmiänsun. Jukka (2023) korostaa, että tekijänoikeuden perusajatuksena on luoda oikeus hyödyntää teosta taloudellisesti ja turvata sen omistus sekä mahdolliset siirtosopimuksiin perustuvat liiketoimintamallit.

Tieteen sisällä tekijyyden ymmärretään rakentuvan osallistumisesta koko tutkimusprosessiin ja vastuusta sen sisällöstä ja eettisestä kestävydestä. Sosiaaliset normit lisäksi vaihtelevat tieteenaloittain, ja joillakin aloilla tekijänoikeudellisten lähtökohtien painoarvo jää pieneksi. Eräs kyselyvastaaja kärjisti, että ”tieteen omat käytännöt ovat usein ristiriidassa tekijänoikeuden kanssa ja

82 Tutkimuseettinen neuvottelukunta ”edistää hyvää tieteellistä käytäntöä, ennaltaehkäisee tiedevilppiä sekä edistää tutkimusetiikkaa koskevaa keskustelua ja tiedotusta”. Neuvottelukunnan toimintaa ohjaa asetus (tenk.fi/fi). Tutkimusaineistojen hallinta sekä tekijyys, julkaiseminen ja viestintä ovat sen toimialueeseen kuuluvia tieteellisen toiminnan osa-alueita (tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk).

(...) ohittavat tekijänoikeuden lähes täysin”. Myös Jukka (2023) toteaa, että tekijyyteen liittyvät ristiriidat käsitellään useimmiten tieteen sisäisinä kysymyksinä.

Jukan (2023) mukaan eri tekijyyksikäsitysten rinnakkaisuus voi synnyttää oikeudellista epävarmuutta. Tämä ilmenee erityisesti tilanteissa, joissa tekijänoikeudellista ja tutkimuseettistä sääntelyä sovelletaan samanaikaisesti. Normijärjestelmien päällekkäisyys voi hämärtää sääntelyn rajoja ja vaikeuttaa ennakoitavuutta tutkijoille.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan kansallinen ohje antaa esimerkkeinä tekijyyden loukkaamisesta puutteellisen tai epäasiallisen viittaamisen aikaisempiin tutkimustuloksiin sekä merkittäväällä panoksella tieteelliseen toimintaan osallistuneen tutkijan nimen jättämisen pois julkaisun tekijä- tai kirjoittajaluettelosta (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2023). Tekijyyden loukkauksista on myös muiden tutkijoiden osuuden vähättely, kuten tietoinen mainitsematta jättäminen julkaisuissa tai vastaavissa, sekä tekijyyden manipulointi muulla tavoin, kuten tutkimuksen tekemiseen osallistumattomien henkilöiden sisällyttäminen tekijäluetteloon tai ns. haamukirjoittajan tekemän työn hyväksyminen omiin nimiin.

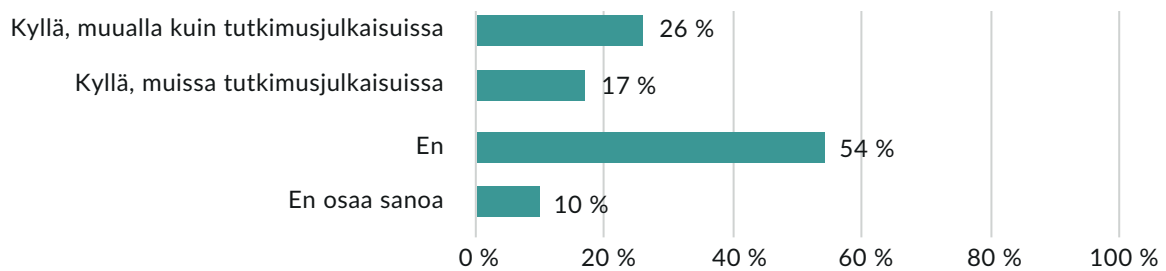
Kyselyn vastaajista reilu neljännes (29 %) oli vähintään kerran kohdannut tilanteen, jossa häntä ei ollut nimetty tutkimusjulkaisussa hyvän tavan mukaisesti.⁸³ Suurin osa, 65 prosenttia, ei ollut kohdannut tällaista tilannetta, ja loput eivät osanneet vastata kysymykseen. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2024) päätyi vuoden 2023 barometrissaan samansuuntaisiin tuloksiin. Liki joka neljäs (23 %) oli kohdannut vähintään kerran ongelman, että heidän nimensä jätetty perusteettomasti pois julkaisun tekijäluettelosta.

Vastaajista 26 prosenttia oli havainnut puutteellista viittaamista omaan tutkimukseensa tutkimusjulkaisuissa ja 17 prosenttia muualla kuin tutkimusjulkaisuissa.⁸⁴ Kuitenkin 54 prosenttia vastaajista ei ollut havainnut puutteellista viittaamista tutkimukseensa. (Kuvio 18.) Tutkimusaloittaisessa tarkastelussa esiin lääke- ja terveystieteiden (15 %) sekä yhteiskuntatieteiden (17 %) tutkijoiden raportoimat selvästi muiden alojen tutkijoita korkeammat lukemat muualla kuin tutkimusjulkaisuissa havaitsemastaan puutteellisesta viittaamisesta. Näiden alojen tutkimustuloksiin saatetaan viitata usein päätöksenteon prosesseissa ja tiedotusvälineissä. Tällöin kyse ei enää ole tutkimusyhteisön sisäisestä asiasta.

83 Kysymys 25. Oletko kohdannut tilanteen, jossa olet ollut tutkimuksen tekijänä mutta sinua ei ole nimetty tutkimusjulkaisussa hyvän tavan mukaisesti?

84 Kysymys 26. Oletko havainnut puutteellista viittaamista tutkimukseesi?

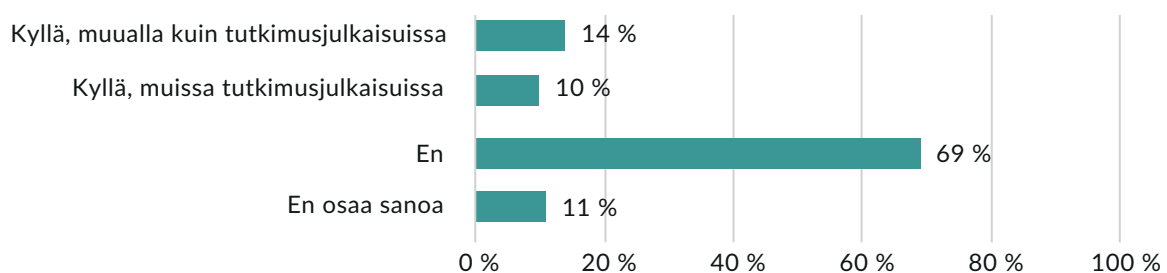
Kuvio 18. Oletko havainnut puutteellista viittaamista tutkimukseesi?
(n=302, valittujen vastausten lukumäärä 325)

Plagiointi

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan barometrissa 62 prosenttia vastaajista ei ollut kohdannut plagiointia. Yhdestä kahteen kertaan siihen oli törmännyt 27 prosenttia ja vähintään kolme kertaa 7 prosenttia vastaajista. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2024, s. 25.) Omassa aineistossamme plagiointiin on törmännyt hieman harvempi. Kyselyvastausten perusteella plagiointi on hieman yleisempää muualla kuin varsinaisissa tutkimusjulkaisuissa (Kuvio 19).⁸⁵ Selkeä enemmistö vastaajista (69 %) ei kuitenkaan ole koskaan kohdannut tätä ongelmaa. Noin joka kymmenes vastaaja ei osannut vastata kysymykseen.

Kuvio 19. Oletko kohdannut tekstisi plagiointia? (n=302, valittujen vastausten lukumäärä 312)

Vastaajilla oli mahdollisuus myös kuvata tilanteita, joihin plagiointi liittyi. Avoimissa vastauksissa plagiointitilanteita täsmensi 39 vastaajaa. He olivat törmänneet plagiointiin ainakin opetuksessa ja oppimateriaaleissa, yleistajuisissa kirjoituksissa ja päivälehtijutuissa. Useat vastaajat olivat kohdanneet omia tekstejään joko sellaisenaan tai kevein muutoksin höystettyinä toimittajien nimissä julkaistuissa kirjoituksissa.

⁸⁵ Kysymys 27. Oletko kohdannut tekstisi plagiointia?

Yleistajuisiin kirjoituksiin ja päivälehtijuttuihin.

*Freelance kirjoittajat lainaavat tai kopioivat kirjoittamiani tekstejä. Jos nimeni mainit-
tisiin tekstin lähteenä, niin asia olisi suurin piirtein OK, mutta kun lukee toisen nimissä
olevaan tekstiä, joka on kuin omaani, niin harmittaa.*

*Olen löytänyt toisesta tutkimusartikkelista oman argumentaationi (sis. käyttämäni
lähteet) kopioituna suoraan. Minuun viitattiin kyllä paperissa, mutta ei tässä kohtaa vaan
muussa yhteydessä.*

Plagioinnin yleisyys on sidottu siihen, miten tekijyys ymmärretään. Tutkimusetiikan barometrissa plagioinnilla ”eli luvattomalla lainaamisella tarkoitetaan toisen tekemän työn tai tutkimusideoi-
den käyttämistä ilman lupaa tai viittausta” (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2024, s. 26). Itse
barometrikyselyssä plagioinnin kuvattiin olevan ”toisen tekijän tuottaman sisällön esittämistä tai
käyttämistä omana ilman viittausta alkuperäisiin lähteisiin tai tekijöihin” (Tutkimuseettinen neu-
vottelukunta, 2024, s. 51).

Tekijänoikeusneuvoston käsittelyssä on viime vuosina ollut tutkimustulosten plagiointia koskeva
tapaus, jossa käsiteltiin tutkimustulosten käyttöä tietokirjassa. Useat tutkijat pyysivät lausuntoa
siitä, oliko kirjassa plagioitu heidän julkaisemiaan tutkimustuloksia. Neuvoston mukaan näin
todella tapahtui ja tutkijoiden moraaliset oikeudet tulivat rikotuksi. Lainaukset olisi neuvoston
mukaan tullut tehdä siten, että lukija erottaa ne muusta tekstistä ja että lähde ja tekijä on mainit-
tu. Tähän ei riitä, että tutkijan teksti mainitaan lähdeluettelossa (Tekijänoikeusneuvosto, 2023).
Härkönen (2023) nosti tekijänoikeusneuvoston käsittelyssä olleesta tapauksesta esiin tietokirjan
kirjoittajan ja kustantajan tavan perustella lainausten merkintätapaa lajityypin traditiolla sekä
sillä, että lähteiden tarkka mainitseminen ei ole populaarissa tietokirjallisuudessa mahdollista.
Härkösen mukaan on yleinen harhaluulo, että ”hyvä tapa tarkoittaisi samaa kuin traditio tai alalle
vakiintunut käytäntö”.

JOHTOPÄÄTÖKSET JA SUOSITUKSET

Tutkimuksessa tarkasteltiin tieteelliseen tutkimukseen liittyviä tekijänoikeudellisia kysymyksiä tutkijoiden kokemusten näkökulmasta. Hankkeessa painottuivat erityisesti tekijänoikeudella suojattujen tutkimusaineistojen tutkimuskäyttöön sekä avoimeen julkaisemiseen liittyvät teemat. Tutkimuksen tavoitteena oli myös identifoida ratkaisuja tieteelliseen tutkimukseen liittyviin tekijänoikeudellisiin ongelmiin.

Tulosten perusteella voidaan arvioida, mitkä tekijänoikeudelliset kysymykset korostuvat suomalaisten tutkijoiden työssä ja kuinka yleisiä ovat tekijänoikeudella suojattujen aineistojen tutkimuskäyttöön, tutkimusjulkaisujen saatavuuteen ja avoimeen julkaisemiseen liittyvät ongelmat. Tutkijat ilmaisivat kyselyvastauksissa kokemuksiaan oikeudellisesta epävarmuudesta sekä tarpeita saada tukea ja tietoa tekijänoikeuskysymysten käsittelyyn. Vastauksissa on havaittavissa jossain määrin vaihtelua eri tieteenalojen ja tutkimusorganisaatioiden välillä, mutta tarkkoja yleistyksiä ei voida esittää, sillä vastaajajoukko on rajallinen eikä edusta koko tutkijakenttää. Kuitenkin asiantuntijahaastattelujen tulokset vahvistavat monia tutkimustuloksia ja antavat syvällisempää tietoa eri tutkimusaiheista.

Tieteen tekeminen on luonteeltaan kansainvälistä, ja tutkijat työskentelevät ja julkaisevat globaalisti. Myös tekijänoikeus on olennaisesti kansainvälinen ilmiö, ja monien siihen liittyvien ongelmien ratkaiseminen edellyttää vähintään Euroopan unionin tason ohjausta. On tärkeää kehittää ongelmien ratkaisemiseksi kansallista lainsäädäntöä ja uusia käytäntöjä, mutta kansalliset toimet eivät yksin riitä muuttamaan tutkijoiden tilannetta.

Tutkimuksessa tunnistettiin useita tekijänoikeusjärjestelmän kehittämistarpeita, jotka koskevat suojattujen aineistojen tutkimuskäyttöä ja tieteellistä julkaisemista. Tässä luvussa esitetään niiden pohjalta suosituksia keinoista, joiden avulla voidaan selkeyttää tutkimukseen liittyviä tekijänoikeudellisia kysymyksiä ja vähentää sisältöjen käyttöön liittyvää oikeudellista epävarmuutta.

Osa tutkijoista kokee tekijänoikeudellisten aineistojen käyttöön liittyvää epävarmuutta

Tutkimusaineistoon voi sisältyä erityyppisiä tekijänoikeudella suojattuja teoksia, joiden käyttöön tarvitaan lupa. Käytön sallittavuuteen liittyvät epäselvyydet voivat vaikeuttaa tutkimuksen toteuttamista monin tavoin. Tutkijat kokevat kyselyn perusteella jossain määrin epävarmuutta siitä, mitä aineistoa on luvallista käyttää tutkimusaineistona. Aina ei ole selvää, onko tutkimusaineisto ylipäänsä tekijänoikeuden suojaamaa tai edellyttääkö aineiston käyttö lupaa. Myös tekijänoikeudellisen aineiston oikeudenhaltijoiden tavoittaminen voi osoittautua hankalaksi.

Aineiston lisenssien hinnat ja käyttöehdot voivat rajoittaa teosten käyttöä esimerkiksi tutkimusjulkaisussa, julkisessa arkistossa tai avoimessa tietokannassa. Tämä voi aiheuttaa haasteita tutki-

muksen avoimuudelle ja toistettavuudelle. Tutkimusprosessi voi myös hidastua käyttöoikeuksien selvittämisen takia. Epävarmuuden takia tietyt aineistot saatetaan jättää kokonaan pois tutkimusaineistosta tai -julkaisusta.

Tutkijan rooli korostuu sen varmistamisessa, että tekijänoikeudet otetaan huomioon aineistoa käsiteltäessä. Kyselyn perusteella tutkijat eivät aina koe saavansa apua tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen ja saatavilla oleva tieto on ajoittain ristiriitaista. Tekijänoikeudellista neuvontaa kaivataan tulosten perusteella ennen kaikkea kuva-aineistojen käyttöön liittyvissä kysymyksissä sekä sitaattioikeutta koskevien tekijänoikeuslain säännösten tulkinnassa. Kansainvälisesti toimitaessa voi epätietoisuutta ilmetä siitä, minkä maan tekijänoikeuslakia sovelletaan eri tilanteissa.

Tulosten perusteella osa tutkijoista kokee, että tutkimustyöhön liittyvää lainsäädäntöä on vaikea hahmottaa. Tekijän- ja lähioikeuksien ohella tutkimusta tehtäessä on huomioitava myös sääntelyä, joka koskee esimerkiksi tietosuojaa, yksityisyyden suojaa ja tekoälyä. Tutkimusaineistojen jakamista vaikeuttaa erityisesti henkilötietojen käsittelyyn liittyvä sääntely ja ongelmat korostuvat kansainvälisessä yhteistyössä. Aineistojen käytettävyyttä ei voida siksi parantaa pelkästään tekijänoikeuslainsäädäntöä selkeyttämällä.

Tekstin- ja tiedonlouhintaa koskeva vuonna 2023 voimaan tullut tekijänoikeuden rajoitussäännös (TekijäL 13 b §) voi aineiston perusteella helpottaa tutkimusaineiston keruuprosesseja, mutta rajoitussäännöksen sovellettavuuteen liittyy epävarmuutta. Tutkijoille ei ole aina selvää, minkälaisen tutkimuksen rajoitussäännös mahdollistaa, kuinka kauan aineistoa voidaan säilyttää, kuka voi käyttää aineistoa tutkimuksen verifiointiin ja koskeeko rajoitussäännös myös analogisen aineiston digitointia. Tieteelliset infrastruktuurit, kuten data-arkistot eivät myöskään kuulu rajoituksen piiriin, koska ne eivät itse harjoita tutkimusta, vaikka niillä onkin tärkeä rooli tutkimusaineistojen välittäjinä. Olisi mielenkiintoista jatkossa tutkia sitä, voitaisiinko tieteellisten infrastruktuurien toimintaa helpottaa sallimalla niille tekijänoikeudella suojatun aineiston tallentaminen ja jakaminen tekstin- ja tiedonlouhintaa varten tieteellisessä tutkimuksessa.

Tekijänoikeudellisia ongelmia tutkimusaineiston säilyttämisessä kohdataan tulosten perusteella kohtalaisen harvoin. Tällöin kyseessä vaikuttavat olevan ennen kaikkea sopimusehtoihin ja sopimusten tulkintaan liittyvät epäselvyydet. Tutkimusorganisaatioilla on ristiriitojen välttämiseksi käytäntöjä, jotka ohjaavat tutkimusaineistojen käyttöoikeuksien siirtymistä työ- ja tutkijasopimuksissa. Osa tutkijoista kuitenkin kokee nämä sopimukset epäoikeudenmukaisiksi, erityisesti silloin, kun sopimuksista ei ole riittävästi neuvoteltu tai ne rajoittavat pääsyä heidän keräämäänsä aineistoon työsuhteen päätyttyä. Tutkimusaineistojen säilyttämisen kannalta yksityisyyteen ja tietosuojaan liittyvät ongelmat ovat yleisempiä kuin tekijänoikeudelliset pulmat.

Tulosten perusteella tutkijan omalla osaamisella on keskeinen merkitys esimerkiksi aineistojen käyttöä koskevien sopimusten tulkinnassa tai sen varmistamisessa, että aineistoa käsitellään tekijänoikeudet huomioiden. Vaikuttaa siltä, että tutkimusorganisaatioista ei aina löydy riittäviä resursseja auttamaan tutkijoita päivittäisessä työssään vastaan tulevien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen. Usein kysymysten ratkaiseminen vaatii lain tulkintaa. Tutkijoiden työtaakkaa ja

oikeudellista epävarmuutta voitaisiin pienentää organisoimalla tekijänoikeudellisten kysymysten ratkaisemiseen valtakunnallinen helpdesk tai lakiasiantuntija-apu. Valtakunnallinen, ei yksittäisiin organisaatioihin sidottu tukitoiminto olisi myös vapaiden tutkijoiden saavutettavissa.

Suositus 1.

Organisoidaan tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen valtakunnallinen helpdesk tai lakiasiantuntija-apu, joka on tasa-arvoisesti kaikkien tutkijoiden saavutettavissa.

Kopiosto tarjoaa tutkimusorganisaatioille lupia tekijänoikeudella suojattujen teosten käyttöön tutkimuksessa. Sen selvittäminen, mahdollistavatko Kopioston tällä hetkellä tarjoamat luvat tekijänoikeuden suojaamien teosten monipuolisen käytön tutkimustoiminnassa, vaatii jatkotutkimusta. Tuloksista ei esimerkiksi selviä, kuinka laajalti tutkijat tuntevat Kopioston Kopiointiluvan. Se mainittiin vain harvoissa avovastauksissa.

Tulosten perusteella tutkimusaineistojen käyttölupiin liittyy jossain määrin epäselvyyksiä ja lupien hankintaan tarvitaan joissain tilanteissa lisää joustavuutta. Nykyinen sopimuslissenssijärjestelmä voi erityisesti uusien käyttöalueiden kohdalla osoittautua kankeaksi. Tästä näkökulmasta jatkotutkimuksessa voitaisiin arvioida yleisen sopimuslissenssin käyttöönoton vaikutuksia Suomessa sellaisten käytötapausten ratkaisemiseen, joita varten ei ole olemassa tekijänoikeuden rajoitusta tai sektorikohtaista lissenssiä. Arvioinnissa tulisi huomioida myös DSM-direktiivin 12 artiklan asettamat tiukat ehdot sopimuslissenssijärjestelmälle.

Tutkimusjulkaisujen saatavuuteen liittyvät ongelmat ovat yleisiä

Ongelmat tutkimusjulkaisujen saatavuudessa ovat tulosten perusteella yleisiä: kyselyyn vastanneista tutkijoista kaksi kolmesta kertoi kohdanneensa viimeisten viiden vuoden aikana ongelmia tutkimusjulkaisujen saatavuudessa. Julkaisuja ei aina ole saatavilla kirjastojen kautta, ja jos tutkimusorganisaatio ei mahdollista pääsyä julkaisuun, eikä maksutonta rinnakkaistallennettua versiota ole saatavilla, voivat maksumuurit ja julkaisujen korkea hinta voivat estää julkaisun käytön. Yksittäiselle tutkijalle maksut voivat olla kohtuuttoman suuria. Lisäksi tieteellisen kustantajan määrittelemät julkaisuviiveet voivat olla tulosten avoimen saatavuuden kannalta pitkiä.

Digitalisaatio on siirtänyt tieteelliset julkaisut viimeisten vuosikymmenten aikana pitkälti verkkoon. Samalla suuntaus on ollut kohti tutkimustulosten avointa julkaisemista: vuonna 2024 kolme neljäsosaa (77 %) uusista suomalaisista julkaisuista oli avoimesti saatavilla (Tiedejatutkimus.fi, n.d.-a). Uudet julkaisut ovat kuitenkin vain pieni osuus kaikista tieteellisistä julkaisuista. Eri-

tyyppiset julkiset toimet avoimen julkaisemisen lisäämiseksi ovat olleet erittäin tehokkaita, mutta on epätodennäköistä, että ne johtaisivat tilanteeseen, jossa kaikki tieteelliset julkaisut olisivat täysin avoimia. Kaupalliset kustantajat ovat sen sijaan siirtyneet yhä enemmän kohti hybridijulkaisemista.

Tässä tutkimuksessa esiin nousseet ongelmat tieteellisten julkaisujen saatavuudessa saattavat johtua kirjastojen budjettien rajallisuudesta, joka vaikuttaa hankintojen määriin, sekä siitä, että itsenäisillä tutkijoilla, jotka eivät ole sidoksissa tieteellisiin laitoksiin ja niiden kirjastoihin, ei ole pääsyä julkaisuaineistoihin. Saatavuusongelmat voivat myös liittyä vanhempien tai Suomen ulkopuolisten julkaisujen vaikeaan saavutettavuuteen.

Yksi esiin nostettu ongelma on, että tieteellinen julkaiseminen ei saisi olla niin riippuvaista suurista kustantajista kuin se tällä hetkellä on. Tieteellisten julkaisujen hinnat nähdään yleisesti korkeina ja monet tutkijat pitävät tulosten perusteella kestäättömänä vallitsevaa tieteellisen kustantamisen mallia, jossa markkinat keskittyvät muutamille suurille kaupallisille toimijoille. Julkaisujen hinnoittelu ei ole läpinäkyvää, ja monet tutkijat toivovat kansainvälisiä ratkaisuja markkinoiden keskittymiselle.

Tiedekustantajien perimiä kirjoittajamaksuja pidetään tutkijoiden keskuudessa kohtuuttomina

Tutkimustulosten avoin saatavuus lisää tutkimuksen hyödynnettävyyttä ja vaikuttavuutta. Avoin tiedejulkaiseminen on lisääntynyt viime vuosina, ja tutkimusrahoittajat vaativat sitä yhä useammin. Yhtä aikaa tieteellisten kustantajien julkaisumaksut ovat kasvaneet.

Tulosten perusteella rahoittajat vaativat usein tutkimukselta avointa saatavuutta: kyselyn vastaajista noin kaksi kolmesta kertoi rahoittajien vaatineen joskus avointa julkaisemista, ja noin kolmannes aineistojen saattamista avoimesti saataville. Tutkijat voivat kokea, että heitä rahoittajien tai muilta tahoilta veloitetaan käyttämään tiettyjä lisenssejä tai että he eivät saa vapaasti valita avoimesti lisensoitujen julkaisujensa käyttöehtoja. Voidaankin kysyä, onko tutkijoilla tosiasiallinen vapaus halutessaan rajoittaa julkaisunsa muokkaamista tai kaupallista käyttöä tai tulisiko tutkijoiden asemaa vahvistaa lainsäädännöllä siten, että tutkijaa ei voisi syyttää omien, kustantajalle luovuttamiensa tekijänoikeuksien loukkauksesta. Julkisia avoimen tieteen linjauksia tai tavoitteita tehtäessä tulee julkisen tahon myös huolehtia siitä, että avoimen julkaisemisen sekä tutkimusaineistojen avoimuuden mahdollistava rahoitus turvataan.

Vaikuttaa siltä, että tutkijan ja tiedekustantajan välisissä kustannus- tai julkaisusopimuksissa määritellään kohtalaisen usein oikeudet julkaisun jatkokäyttöön. Kuitenkin miltei kolmannes kyselyyn vastanneista ei osannut sanoa, oliko jatkokäytön oikeuksia määritetty sopimuksessa. Yli kolmannes vastaajista koki julkaisusopimusten ehdot vähintään jossain määrin epäselkeinä.

Tulosten perusteella tutkijat pitävät tiedekustantajien perimiä kirjoittajamaksuja yleisesti kohtuuttomina. Lisäksi tutkijat pitävät heiltä kustantajalle julkaisusopimuksella siirrettävien oikeuksien laajuutta usein kohtuuttoman laajana. Niin ikään yksittäisen tutkijan neuvotteluasema suhteessa kustannusalan suuriin toimijoihin on tyypillisesti heikko.

Rinnakkaistallentamisen ehtoihin liittyy ajoittain epäselvyyttä

Vaikka avoin julkaiseminen on jo varsin kehittynyttä Suomessa, tieteellisten julkaisujen saatavuudessa on yhä ongelmia. Lakiin kirjattu rinnakkaistallennusoikeus (green open access) voisi parantaa julkaisujen saatavuutta sekä turvata tieteellisten julkaisujen pitkäaikaissäilytyksen.

Tutkijan rinnakkaistallennusoikeus on jo useassa muussa maassa käyttöön otettu keino sen varmistamiseksi, että tutkimusorganisaatiot voivat pitää julkaisut ja tieteelliset artikkelit vapaasti saatavilla pitkällä aikavälillä. Suomessa tieteellisten artikkelien rinnakkaistallennusoikeus oli esillä vuoden 2023 tekijänoikeuslain uudistusta koskeneessa valmistelussa, mutta se jätettiin lopullisen hallituksen esityksen ulkopuolelle.

Lainsäädännöllinen ratkaisu rinnakkaistallentamisen mahdollistamiseksi voisi tutkijan näkökulmasta selkeyttää tutkimustulosten avointa julkaisemista. Seuraavat seikat olisi tutkimuksen havaintojen perusteella kuitenkin huomioitava lainsäädäntöä kehitettäessä:

- Julkaisujen pitkäaikaistallentamisen mahdollistavaan infrastruktuuriin tulisi investoida riittävästi. Infrastruktuurin tulisi olla kaikkien tutkijoiden saatavilla riippumatta organisaatiotaustasta.
- Tutkijoilla tulisi olla tosiasiallinen mahdollisuus rinnakkaistallentamiseen. Tämä saattaisi edellyttää, että tieteelliset organisaatiot sitoutuvat tukemaan tutkijoita oikeudessa tai muilla tarvittavilla tavoilla. Vaihtoehtoisesti rinnakkaistallennusoikeus voisi olla ensisijainen kustantajan kanssa tehtyihin sopimuksiin nähden, eli klausuulit, jotka kieltävät rinnakkaistallennuksen, eivät olisi täytäntöönpanokelpoisia.
- Rinnakkaistallennusoikeus ei toisaalta saisi kohtuuttomasti loukata kaupallisten kustantajien taloudellisia intressejä. Esimerkiksi embargojakson määrittämistä voitaisiin harkita. Lisäksi rinnakkaistallennuksessa voitaisiin edellyttää viittaamista alkuperäiseen julkaisuun.
- Mahdollisen uuden säännöksen soveltamisala, kuten se, sovelletaanko sitä vain julkisesti rahoitettuun tutkimukseen⁸⁶ tai taannehtivasti jo julkaistuihin artikkeleihin, tulisi määritellä tarkasti. Lisäksi olisi määriteltävä, mitä artikkelin versiota oikeus koskee.

86 Useimmissa maissa oikeus koskee tutkimusta, jota on rahoitettu vähintään 50-prosenttisesti julkisilla varoilla. Ks. esim. Tsakonas ym., 2023.

Tutkijan näkökulmasta voi kuitenkin herätä kysymyksiä siitä, vaikeuttaisiko lainmuutos artikkelien julkaisemista tieteellisissä julkaisuissa. Suurten kaupallisten kustantajien neuvotteluasema suhteessa tutkijoihin on erittäin vahva, ja tutkimusartikkelin saaminen arvostettuihin tieteellisiin julkaisuihin on usein työlästä ja epävarmaa. Kustantaja voi suhtautua kielteisesti artikkelin rinnakkaistallentamiseen, ja tutkijan näkökulmasta voi olla houkuttelevaa vältellä antamasta kustantajalle syitä olla julkaisematta artikkelia.

Suomalaisten tutkijoiden tutkimusartikkelien rinnakkaistallentaminen ei kuitenkaan poista tarvetta hankkia jatkossakin käyttöoikeuksia tieteellisiin julkaisuihin. Julkaisujen hankintamaksuihin ei siten rinnakkaistallentamisella ole odotettavissa suurta vaikutusta.

Noin puolet kyselyn vastaajista ilmoitti, että hänelle oli jäänyt oikeus julkaisun tai sen käsikirjotusversion rinnakkaistallentamiseen viimeksi tekemässään kustannus- tai julkaisusopimuksessa. Rinnakkaistallentamiseen liittyviä lupaongelmia oli kohdannut noin kuudesosa vastaajista. Epäselvyydet koskivat usein tieteellisten kustantajien ristiriitaiseksi koettua viestintää.

Tulosten perusteella tarvitaan jatkotutkimusta rinnakkaistallennusoikeuden lisäämisestä Suomen lainsäädäntöön. Mikäli lainsäädännöllistä ratkaisua kehitetään, on varmistettava, että myös korkeakoulujen ja tutkimusinstituutioiden ulkopuolella toimivat tutkijat voivat hyödyntää rinnakkaistallennusoikeutta ja saada siihen tarvittavaa tukea.

Suositus 2.

Selvitetään mahdollisuuksia toteuttaa rinnakkaistallentamisoikeutta koskeva tekijänoikeuslain muutos.

Tässä tutkimuksessa ei arvioitu rinnakkaistallentamisoikeuden vaikutuksia tieteen avoimuuteen, tutkijoihin, tutkimusorganisaatioihin tai tieteellisiin kustantajiin. Jatkossa voitaisiin selvittää esimerkiksi kokemuksia lainsäädännön muutosten vaikutuksista muissa maissa.

Tekijänoikeuskoulutus ja käytännön tuki toimivat vastalääkkeinä ongelmille

Tulosten perusteella tutkijat kokevat melko usein tuntevansa tekijänoikeuteen liittyvät oikeutensa ja velvollisuutensa. Koetut ongelmat vaikuttavat liittyvän ennen kaikkea oikeuksien siirtoon. Yli kolmannes vastaajista koki vähintään jossain määrin epäselväksi, milloin heidän tekijänoikeutensa siirtyivät sopimusten perusteella työnantajalle, rahoittajalle tai muulle yhteistyötaholle. Kansain-

välisen kustantajien kanssa tehtävistä julkaisusopimuksista toivottiin lisää koulutusta ja neuvontaa. Hieman yli neljännes kyselyn vastaajista koki, että heille ei ole tarjolla riittävästi tukea ja tietoa tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen.

Tulosten perusteella tutkijoille on varmistettava ajantasainen koulutus tutkimustyöhön liittyvistä tekijänoikeudellisista kysymyksistä sekä tuki käytännön tekijänoikeudellisten kysymysten ratkaisemisessa. Tutkimusorganisaatiot järjestävät tällä hetkellä vaihtelevassa määrin tekijänoikeuskoulutusta henkilöstölleen ja osana tohtoriopintoja. Pelkästään tutkimuskysymyksiin keskittyville webinaareille voisi tutkimuksen tulosten perusteella olla tarvetta.

Ongelmia ja riitatilanteita voitaisiin välttää sillä, että tutkimukseen liittyvät tekijänoikeudelliset kysymykset, liittyivätpä ne tutkijoiden itsensä tuottamiin aineistoihin tai ulkopuolisten tuottamien aineistojen käyttöön, selvitettäisiin mahdollisimman hyvin etukäteen. Kyselyvastauksissa esimerkiksi ehdotettiin, että jokaisen laajan tai pitkäkestoisen tutkimushankkeen alkuun sisällytettäisiin räätälöity ohjaustilaisuus, jossa asiantunteva tukihenkilö tai -tiimi käy tutkijan kanssa läpi keskeiset aineistohallintaan, tekijänoikeuksiin ja muuhun hyvään tieteelliseen käytäntöön liittyvät kysymykset. Vaikka tutkimusinstituutioissa on koulutusta tarjolla, tutkijat eivät aina hakeudu ohjaukseen oikeaan aikaan, jos he eivät vielä tunnista, mitä kaikkea tulisi ottaa huomioon. Tutkimusprosessin eri vaiheissa nousee esiin erilaisia kysymyksiä, jotka on tärkeää osata ennakoida.

Kyselyssä ilmeni vaihtelua tutkimusorganisaatioiden tekijänoikeuskäytännöissä. Osa kyselyyn vastanneista tutkijoista koki, että heidän instituutionsa ohjeistus oli paikoin liiankin varovaista suhteessa voimassa olevaan lainsäädäntöön ja muiden organisaatioiden omaksumiin tulkintoihin. Tämä voi vaikuttaa tutkimusaineistojen, -menetelmien ja -kohteiden valintaan. Yhteisten kansallisten linjausten ja käytäntöjen kehittäminen vähentäisi oikeudellista epävarmuutta ja tukisi tasalaatuisten ohjeiden muodostumista eri tutkimusorganisaatioissa. Tutkijoille tulisi niin ikään olla tarjolla ajantasaista tutkimusorganisaation tai neutraalin toimijan tarjoamaa tekijänoikeuskoulutusta.

Suositus 3.

Varmistetaan tutkijoille ajantasainen koulutus tutkimustyöhön liittyvistä tekijänoikeudellisista kysymyksistä.

Suositus 4.

Kehitetään kansallisesti koordinoituja periaatteita ja ohjeistuksia tutkimuksen tekijänoikeuskysymyksiin.

Tekoälyn hyödyntäminen kiinnostaa tutkijoita mutta aiheuttaa kysymyksiä

Generatiivinen tekoäly voi toimia tutkimuksen työkaluna niin ideoinnissa, tiedonhankinnassa, analyysissa, tekstin tuottamisessa kuin monien rutiininomaisten tehtävien hoitamisessa. Noin neljännes kyselyn vastaajista kertoi käyttäneensä tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyönsä tukena, mutta aineistosta on havaittavissa tätäkin laajempaa kiinnostusta tekoälyn hyödyntämiselle.

Vastausten perusteella tutkijoiden keskuudessa esiintyy epävarmuutta siitä, mitä dataa saa kerätä ja käyttää tekoälyn kehittämiseen. Myös tekoälyn luoman sisällön käyttöön liittyy epävarmuutta: miltei puolet kyselyn vastaajista ei kokenut osaavansa tunnistaa, milloin on tekijänoikeudellisesti sallittua julkaista tekoälyn avulla tuotettua aineistoa.

Tekoälykehityksen myötä tutkimustulosten tehtailu ja huijaukset sekä tekstien plagiointi helpottuvat, mikä voi myös johtaa väärän tiedon leviämiseen. Luotettavalla tutkimustiedolla on tulevaisuudessa tärkeä merkitys myös tekoälyn koulutusaineistona. On tärkeää tunnustaa tieteen merkitys luotettavan tiedon suodattajana tekoälyn tuottamien aineistomassojen lisätessä kaikkien saatavilla olevaa informaatiota.

Tieteellisen tutkimuksen tuloksena syntyvät, ennen kaikkea avoimesti julkaistut artikkelit, monografiat ja raportit voivat tarjota aineistoa tekoälyjen kouluttamiseen. Tässä valossa olisi hyödyllistä panostaa avoimeen julkaisemiseen ja julkaisujen koneluettavuuteen. Toisaalta tieteellisten julkaisujen tekijät eivät välttämättä ole halukkaita tarjoamaan teoksiaan avoimesti saataville, jos se tarkoittaa, että niitä voidaan käyttää myös kaupalliseen tekoälyn kouluttamiseen ilman korvausta.

Tekoälytyökalut kehittyvät tällä hetkellä erittäin nopeasti, ja niiden tulevaisuutta on vaikea ennustaa. Nykyisen epävarmuuden vuoksi oikeudenhaltijat saattavat ryhtyä toimiin, jotka estävät tiedeyhteisöä hyötymästä tekoälykehityksestä; esimerkiksi tieteelliset kustantajat pyrkivät usein rajoittamaan tekoälyn käyttöä lisenssisopimuksissaan tieteellisten kirjastojen kanssa.

On panostettava tutkijoiden osaamiseen ja koulutukseen, jotta generatiivisia tekoälyjä osataan käyttää vastuullisesti ja innovatiivisesti. Tekoälyn eettinen käyttö vaatii tutkijoilta uudenlaista osaamista tekoälyn rajoitteista, tulosten luotettavuuden tulkinnasta sekä siitä, miten tutkimuksen toisinnettavuus voidaan varmistaa.

Tarvitaan sekä organisaatiokohtaisia että yleisempiä ohjeistuksia generatiivisen tekoälyn hyödyntämiseen ja vastuulliseen käyttöön. On huomioitavaa, että Suomessa on myös paljon vapaita tutkijoita, jotka eivät saa tukea erilaisten kysymysten ratkaisemiseen omasta organisaatiostaan. Jos ohjeistukset ja koulutukset jäävät tutkimusorganisaatioiden vastuulle, on riskinä, että vain suuremmat organisaatiot pystyvät tarjoamaan tarvittavaa tukea.

Suositus 5.

Panostetaan tutkijoiden osaamiseen ja koulutukseen, jotta generatiivisia tekoälyjä osataan käyttää vastuullisesti ja innovatiivisesti.

Puutteet tekijöiden nimeämisessä ja viittauskäytännöissä eivät ole harvinaisia

Tutkijat törmäävät tulosten perusteella jossain määrin tekijöiden nimeämiseen, viittauskäytännöön sekä plagiointiin liittyviin ongelmiin. Kyselyn vastaajista neljännes oli havainnut puutteellista viittaamista omaan tutkimukseensa muissa tutkimusjulkaisuissa ja noin kuudennes muualla kuin tutkimusjulkaisuissa. Reilu neljännes oli vähintään joskus kohdannut tilanteen, jossa häntä ei ollut nimetty tutkimusjulkaisussa hyvän tavan mukaisesti.

Kokemukset plagioinnista ovat hieman harvinaisempia: plagiointia muissa tutkimusjulkaisuissa oli havainnut joka kymmenes kyselyn vastaajista, ja muualla, kuten oppimateriaaleissa, yleistajuisissa kirjoituksissa, ja päivälehtijutuissa 14 prosenttia vastaajista.

Kyselyvastauksissa nousi esiin tarve tekijänoikeusloukkausten ilmoituskanaville. Vastaajat toivoivat nykyistä enemmän kanavia, joiden kautta voisi nimettömänä ilmiantaa tekijänoikeusrikkomuksia, samoin kuin tieteen etiikan loukkauksia. Jatkossa voitaisiin selvittää sitä, tietävätkö tutkijat jo olemassa olevista hyvän tieteellisen käytännön loukkausten ilmoituskanavista, sekä sitä, mitä ongelmia niiden käytössä on.

Tieteellisen ja tekijänoikeudellisen tekijyyden määritelmät eroavat toisistaan

Tutkimuksen eettisten sääntöjen ja tekijänoikeuslakien noudattaminen on osa hyvää tieteellistä käytäntöä. Vaikka niillä on merkittäviä normatiivisia ja käsitteellisiä eroja, ne limittyvät käytännön tutkimustyössä usein toisiinsa.

Tieteellinen tekijyys ei tarkoita aina samaa asiaa kuin tekijänoikeudellinen tekijyys. Tutkimusetiikan näkökulmasta saattaa yllättää, että tekijänoikeus ei suojaa ideoita eikä useinkaan tutkimusaineistoja. Eri tieteenalojen käytännöt vaihtelevat siinä, mainitaanko esimerkiksi tieteellisessä julkaisussa koko tutkimusryhmä artikkelin tai tutkimusraportin varsinaisten kirjoittajien sijaan. Tekijänoikeudellisessa mielessä vain julkaisun kirjoittajille syntyy tekijänoikeus teokseen. Julkaisujen tekijänoikeuksista puhuttaessa olisikin tärkeää hahmottaa se, keiden oikeuksista lopulta

puhutaan. Kyselystä ilmeni, etteivät tutkijat aina hahmota eroa tekijänoikeudellisen ja tieteen sosiaalisten normien mukaisen tekijyyden välillä. Tämä voi johtaa ristiriitoihin ja epäselvyyksiin oikeuksien ja vastuiden jakautumisessa.

Tutkimuseettinen ja oikeudellinen (tekijänoikeudellinen) tekijyys eroavat toisistaan myös valvonta- ja toimeenpanokeinojensa osalta. Tekijänoikeuden rikkomista koskevat vaateet on vietävä tekijänoikeusneuvoston tai tuomioistuimen käsiteltäviksi, kun taas tutkimusetiikan rikkomuksia käsitellään tieteen sisäisissä prosesseissa. Koska tekijänoikeudelliset prosessit ovat monimutkaisia ja akateemisessa tutkimuksessa tekijänoikeuksista on tutkijalle odotettavissa usein vain vähän taloudellista hyötyä, rikkomusten vieminen oikeuteen ei monesti ole tutkijalle realistinen vaihtoehto. Haastatteluissa kävi ilmi, että eettisissä toimikunnissa käsiteltävät rikkomukset koskevatkin usein juuri tekijänoikeutta. Toisaalta tutkijat saattavat haluta saada tekijyytensä tunnustetuksi nimenomaan oikeudellisessa merkityksessä, koska se koetaan vahvempana. Oikeudellinen käsittely voi lisäksi herättää laajempaa huomiota julkisessa keskustelussa, kuten luvussa 6 mainitun tutkimustulosten plagiointia koskevan tapauksen käsittely tekijänoikeusneuvostossa osoitti.

Lopuksi

Tulosten perusteella tekijänoikeuteen liittyvät ongelmat tutkimustyössä eivät ole harvinaisia, mutta eivät yleisiääkään. Usein haasteet liittyvät tiedon ja tuen saatavuuteen, jotta tutkija voisi ymmärtää ja tulkita tekijänoikeussäännöksiä sekä hallinnoida oikeuksiaan tutkimuksen suunnittelu- ja toteutusvaiheissa sekä tuloksia julkaistaessa. Näitä ongelmia voitaisiin lievittää edellä ehdotetuilla toimilla tekijänoikeuskoulutuksen ja -neuvonnan saatavuuden ja koordinoinnin lisäämiseksi. Tieteellisten julkaisujen saatavuutta voitaisiin mahdollisesti parantaa säätämällä lailla oikeus julkaisujen rinnakkaistallentamiseen, mutta tällaisen säännöksen soveltamisala tulisi määritellä tarkasti.

Tutkimuksessa keskityttiin tutkijan näkökulmaan. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi esimerkiksi rinnakkaistallentamisoikeutta koskevista kysymyksistä tulisi huomioida myös tieteellisten julkaisijoiden näkökulma ja kannustimet.

Ehdotetut ratkaisut eivät yksin riitä poistamaan kaikkia tutkimusaineistojen käyttöön ja julkaisemiseen liittyviä ongelmia, mutta ne voivat toimia askeleina kohti nykyistä selkeämpää ymmärrystä tutkijan oikeuksista ja velvollisuuksista sekä niiden taustalla vaikuttavista säännöksistä ja tutkimusyhteisön normeista.

LÄHTEET

Haastattelut

- 23.11.2023 Kirsi Salmela, lakiasiaintohtaja, Kopiosto
- 12.12.2023 Ilmari Jauhiainen ja Hanna Lahdenperä, Avoimen tieteen ja tutkimuksen kansallisen koordinaation sihteeristö/Tieteellisten seurain valtuuskunta
- 19.12.2023 Pirjo Kontkanen, lakimies, Helsingin yliopisto
- 12.1.2024 Maria Reh binder, tekijänoikeusasiamies, Taideyliopistojen tekijänoikeuspalvelu (Aalto-yliopisto & Taideyliopisto)
- 12.12.2024 Arja Kuula-Luumi, johtava asiantuntija, Tietopalvelu ja aineiston käsittely, Tietoarkisto (sähköpostitse)
- 20.12.2024 Krister Lindén, tutkimusjohtaja, Helsingin yliopisto; johtaja, Kielipankki; kansallinen koordinaattori, FIN-CLARIN; puheenjohtaja, CLARIN ERIC
- 20.12.2024 Arja Tuuliniemi, palvelupäällikkö, Kansalliskirjasto
- 8.1.2025 Soile Manninen, tietoasiantuntija, Helsingin yliopiston kirjasto
- 24.1.2025 Veera Keski-Säntti, juristi, ja Miia Ijäs-Idrobo, erityisasiantuntija, Tieteentekijöiden Liitto (sähköpostitse)

Kirjalliset lähteet

Aalto-yliopiston oppimiskeskus. (2025, 18. maaliskuuta). [ImagOA - Avoin tiede ja kuvien käyttö](#).

Aalto-yliopiston, Helsingin yliopiston, IPR University Centerin, Taideyliopiston ja Kopiosto ry:n edustajat. (2014, helmikuu). [Tekijänoikeus ja tutkimus – selvitys tutkijoiden näkemyksistä \(IPR Series B:5\)](#).

Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio. (2024). [Oppimisen ja oppimateriaalien sekä tutkimusjulkaisujen avoimuus: Korkeakoulu- ja tutkimusyhteisön kansallinen linjaus ja toimenpideohjelma 2021–2025 – Opinnäytetöiden avoimuuden osalinjaus \(Vastuullisen tieteen julkaisusarja 7:2024\)](#). Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio, Alaterä, A., Koikkalainen, R., Kokko, M., Laitila, K., Liikala, M., Lindgren, E., Merimaa, M., Pyykönen, E., Rosti, T., Sankari, A., Suonpää, S., Syrjämäki, S., Thylin-Klaus, J., & Tiitinen, K. (2020). [Tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden suositukset tutkimusorganisaatioille](#) (Vastuullisen tieteen julkaisusarja 12:2020). Tieteellisten seurain valtuuskunta & Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta.

Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaatio, Aaltonen, M., Edgren-Henrichson, N., Jaakkola, M., Kaakinen, L., Kaiponen, P., Korhonen, K., Kulkki, K., Laakso, M., Lamberg, J., Lattu, A., Nygren, P., Syrjämäki, S., Varkemaa, J., & Vilen, T. (2021). [Tutkimusjulkaisujen avoimen saatavuuden suositus tutkimusrahoittajille](#) (Vastuullisen tieteen julkaisusarja 1/2021). Tieteellisten seurain valtuuskunta & Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta.

Avoimen tieteen koordinaatio, & Tieteellisten seurain valtuuskunta. (2019). [Tutkimusjulkaisujen avoin saatavuus – Tutkimusyhteisön kansallinen linjaus ja toimenpideohjelma 2020–2025 \(1\): Lehti- ja konferenssiartikkeleiden avoimen saatavuuden osalinjaus](#) (2. painos; Vastuullisen tieteen julkaisusarja 1:2019). Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Avoimen tieteen koordinaatio, & Tieteellisten seurain valtuuskunta. (2020). [Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus 2020–2025](#) (2. painos; Vastuullisen tieteen julkaisusarja 1:2020). Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Avoimen tieteen koordinaatio, & Tieteellisten seurain valtuuskunta. (2023). [Tutkimusaineistojen ja menetelmien avoimuus: Korkeakoulu- ja tutkimusyhteisön kansallinen linjaus ja toimenpideohjelma 2021–2025: Osalinjaukset 1 \(Tutkimusdatan avoin saatavuus\) ja 2 \(Tutkimusmenetelmien ja -infrastruktuurien avoin saatavuus\)](#) (Vastuullisen tieteen julkaisusarja 2:2023). Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Avoimen tieteen koordinaatio, & Tieteellisten seurain valtuuskunta. (2025). [Avoimen tieteen ja tutkimuksen julistus 2025–2030 \(Vastuullisen tieteen julkaisusarja 4:2025\)](#). Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Avoin tiede. (2022). [Ehdotukset uusiksi täydentäviksi rahoitusmalleiksi kotimaisille tieteellisille kausi- ja julkaisuille välittömän avoimuuden mahdollistamiseksi: Avoimen tieteen ja tutkimuksen kansallisen ohjausryhmän asettaman työryhmän loppuraportti](#).

Becerril, A., Bjørnshauge, L., Bosman, J., Frantsvåg, J. E., Kramer, B., Langlais, P.-C., Mounier, P., Proudman, V., Redhead, C., & Torny, D. (2021). [The OA Diamond Journals Study. Exploring collaborative community-driven publishing models for Open Access. Part 2: Recommendations](#).

Clarivate. (2023). [Open Access. Web of Science Help](#). Haettu 7.4.2025

Eduskunnan sivistysvaliokunta. (2023, 20. huhtikuuta). [Sivistysvaliokunnan mietintö SiVM 22/2022 vp – HE 43/2022 vp – HE 313/2022 vp](#).

Euroopan komissio. (2020, 30. syyskuuta). [Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle – Uusi eurooppalainen tutkimusalue tutkimusta ja innovointia varten](#). COM(2020) 628 final.

Euroopan komissio. (2023, 1. maaliskuuta). [*Komission suositus, annettu 1.3.2023, aineettoman omaisuuden hallinnointia koskevista käytännösäännöistä tietämyksen hyödyntämiseksi eurooppalaisella tutkimusalueella*](#). C(2023) 1321 final.

Euroopan parlamentti ja Euroopan unionin neuvosto. (2019). [*Direktiivi \(EU\) 2019/790 tekijänoikeudesta ja lähioikeuksista digitaalisilla sisämarkkinoilla ja direktiivien 96/9/EY ja 2001/29/EY muuttamisesta*](#). Euroopan unionin virallinen lehti, L 130, 92–125.

Euroopan parlamentti ja Euroopan unionin neuvosto. (2021). [*Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus \(EU\) 2021/695, annettu 28 päivänä huhtikuuta 2021, tutkimuksen ja innovoinnin puiteohjelman "Horisontti Eurooppa" perustamisesta, sen osallistumista ja tulosten levittämistä koskevien sääntöjen vahvistamisesta sekä asetusten \(EU\) N:o 1290/2013 ja \(EU\) N:o 1291/2013 kumoamisesta*](#). Euroopan unionin virallinen lehti, L 170, 1–68.

Euroopan parlamentti ja Euroopan unionin neuvosto. (2024). [*Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus \(EU\) 2024/1689, annettu 13 päivänä kesäkuuta 2024, tekoälyä koskevista yhdenmukaistetuista säännöistä ja asetusten \(EY\) N:o 300/2008, \(EU\) N:o 167/2013, \(EU\) N:o 168/2013, \(EU\) 2018/858, \(EU\) 2018/1139 ja \(EU\) 2019/2144 sekä direktiivien 2014/90/EU, \(EU\) 2016/797 ja \(EU\) 2020/1828 muuttamisesta \(tekoälysäädös\)*](#). Euroopan unionin virallinen lehti, L 212, 1–108.

European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. (2015). [*European charter for access to research infrastructures: Principles and guidelines for access and related services*](#). Publications Office of the European Union.

European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, & EOSC Executive Board. (2020). [*Six recommendations for implementation of FAIR practice by the FAIR in practice task force of the European Open Science Cloud FAIR working group*](#). Publications Office of the European Union.

European Research Council. (2023). [*Foresight: Use and impact of artificial intelligence in the scientific process*](#). Publications Office of the European Union.

Guibault, L. (2020). [*Extended collective licensing as rights clearance mechanism for online music streaming services in Canada*](#). Canadian Journal of Law and Technology, 18(2), 213–232.

Härkönen, H. (2023, 27. joulukuuta). [*Tekijän oikeudesta tulla nimetyksi teoksensa yhteydessä*](#). IPRinfo, 6/2023.

Jukka, L. (2018). [*Miksi tieteen käsitys tekijästä eroaa tekijänoikeuslain tekijästä?*](#) Vastuullinen tiede. Tieteellisten seurain valtuuskunta.

Jukka, L. (2023). [*Tieteellisen artikkelin ja tutkimusaineiston tekijäys: Tutkimus oikeudellisen sääntelyn ja sosiaalisten normien eroista \(väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto\)*](#). Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, 306.

- Julkaisufoorumi. (2024, 23. lokakuuta). [Harmaan alueen lehtiä arvioidaan tasoluokkaan 0.](#)
- Knowledge Rights 21. (2024). [KR21 position statement on secondary publishing rights: Legislation for a secondary publishing right in Europe.](#) Knowledge Rights 21.
- Kopiosto. (2022, 29. marraskuuta). [Digitoidun lehtiaineiston tutkimuskäyttö jatkuu vuosina 2023–2027.](#)
- Kopiosto. (2025a, 7. huhtikuuta). [Julkaisujen ja teosten kopiointi.](#)
- Kopiosto. (2025b, 7. huhtikuuta). [Valtuutusten tukena sopimuslisenssi.](#)
- Kuschel, L., & Dolling, J. (2022). [Access to research data and EU copyright law.](#) JIPITEC, 13(3).
- Laki orpoteosten käyttämisestä 764/2013. (2013). [Suomen säädöskokoelma.](#)
- Lazarova, A. (2024, 9. helmikuuta). [Introducing a zero-embargo secondary publication right in Bulgaria.](#) Kluwer Copyright Blog.
- Linna, A.-K., Holopainen, M., Ikonen, A., & Ylönen, I. (2020). [Kotimaiset tieteelliset julkaisusarjat ja avoimuus.](#) Informaatiotutkimus, 39(4), 4–32.
- Mansala, M.-L. (2017). [Selvitys lainsäädännön muutostarpeista rinnakkaistallentamisen edistämiseksi \(Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:15\).](#) Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Muikku, J., Kautio, T., Lienes, J., & Kortelainen, J. (2018). [ESCIA pilot study: The use of copyrighted material for the purposes of non-commercial scientific research](#) (Cuporen verkkojulkaisu, No. 50; Publications / Finnish Copyright Institute, No. 34). Cupore.
- Nieminen, L. (2023). *Tutkimusetiikka: miksi se on niin vaikea asia?* Acatiimi, 2023(1), 22–27.
- Opetushallinnon tilastopalvelu Vipunen. (n.d.). [Tutkimus- ja kehittämistoiminta.](#) Haettu 16.5.2025
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (n.d.). [Sopimuslisenssijärjestöt ja niiden hyväksyminen.](#) Haettu 7.4.2025
- Salokannel, M. (2013). [Tekijänoikeus ja tutkimuksen raaka-aineet: Uuden teknologian haasteet tekijänoikeudellisesti suojatun materiaalin tutkimuskäytölle.](#) Koneen Säätiö.
- Science Europe. (2021). [Practical guide to the international alignment of research data management – extended edition.](#)
- Simperl, E., & O'Hara, K. (2020). [Open data and privacy. European Data Portal.](#) Publications Office of the European Union.

STM. (n.d.). [Permissions guidelines](#). Haettu 8.4.2025

Suomen Akatemia. (n.d.). [Tieteellisten julkaisujen avoin saatavuus](#). Haettu 7.4.2025

Suomen Akatemia. (2023). [Tieteen tila -tilastot 2023: Tutkimuksen rahoitus, henkilöstö ja julkaisutoiminta \[PDF\]](#).

Suomen Akatemia. (2024). [Tieteen tila -tilastot 2024: Tutkimuksen rahoitus, henkilöstö ja julkaisutoiminta](#).

Tekijänoikeuslaki 404/1961. (1961). [Suomen säädöskokoelma](#).

Tekijänoikeusneuvosto. (2023, 24. lokakuuta). [Lausunto 2023:8: Teoksien lainaaminen toisessa teoksessa](#).

Tennant, J. P., Waldner, F., Jacques, D. C., Masuzzo, P., Collister, L. B. & Hartgerink, C. H. J. (2016). [The academic, economic and societal impacts of Open Access: An evidence-based review \(version 3; peer review: 4 approved, 1 approved with reservations\)](#). F1000Research, 5, 632.

Tiedejatutkimus.fi. (n.d.-a). [Avoimen tieteen ja tutkimuksen seuranta. Julkaisut](#). Haettu 23.5.2025

Tiedejatutkimus.fi. (n.d.-b). [Avoimen tieteen ja tutkimuksen seuranta. Kustannukset](#). Haettu 7.4.2025

Tieteellisten seurain valtuuskunta. (2023, 21. elokuuta). [Ehdotus avointen kotimaisten tiedelehtien rahoitukseksi](#).

Tilastokeskus. (n.d.). [StatFin/Tutkimus- ja kehittämistoiminta. 1ax – Julkisen sektorin t&k-henkilöstö ja t&k-työvuodet tehtävän mukaan sektoreittain, 2004–2023](#). Haettu 24.10.2024

Tilastokeskus. (2010). [Tieteenalaluokitus 2010](#).

Tilastokeskus. (2024, 4. joulukuuta). [Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö 31.12.2024 \(Katsaus\)](#). Haettu 7.4.2025

Toikkanen, T. (2025). [Tekijänoikeus USAssa, osa 2: Fair use](#). Opettajan tekijänoikeus.

Tsakonas, G., Zoutsou, K., & Perivolari, M. (2023). [Secondary publishing rights in Europe: Status, challenges & opportunities](#). Zenodo.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2019). [Tieteellisten julkaisujen tekijyydestä sopiminen](#) (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu, 6/2019).

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2023). [*Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa: Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje 2023*](#) (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja, 2/2023).

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2024). [*Tutkimusetiikkaa koronan aikaan: Tutkimusetiikan barometri 2023*](#) (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 1/2024).

Valtioneuvosto. (2022). [*Valtioneuvoston periaatepäätös kansallisesta aineettomien oikeuksien strategiasta*](#) (Valtioneuvoston julkaisuja 2022:78).

Valtioneuvosto. (2024). [*Valtion tutkimus- ja kehittämisrahoituksen käytön monivuotinen suunnitelma*](#) (Valtioneuvoston julkaisuja 2024:31). Valtioneuvoston kanslia.

Wise, A., & Estelle, L. (2019). [*Society publishers accelerating open access and Plan S: Final project report*](#). Wellcome Trust.

LIITTEET

Liite 1. Kysely tutkijoille

Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore kartoittaa kyselyn avulla Suomessa toimivien tutkijoiden kokemuksia tieteelliseen tutkimukseen liittyvistä tekijänoikeudellisista haasteista. Kysymykset käsittelevät tutkijoiden tekijänoikeustietämystä, tutkimuksessa käytettävää tekijänoikeudellista aineistoa, tekoälyn hyödyntämistä tutkimustyössä, tutkimusjulkaisujen saatavuutta ja avointa julkaisemista sekä tutkimuseettisiä ongelmia. Tekijänoikeus on luovan työn tekijälle automaattisesti syntyvä yksinoikeus päättää teoksensa käytöstä. Kysely ei koske muita aineettomia oikeuksia, kuten patenttioikeutta.

Kyselyyn voivat vastata kaikki tieteellistä tai taiteellista tutkimusta Suomessa tekevät henkilöt riippumatta siitä, työskentelevätkö he kokoaikaisesti tai osa-aikaisesti. Vastaajat voivat tehdä tutkimusta työsuhteessa, toimeksiannosta, apurahalla tai itsenäisenä tutkijana.

Kyselyyn vastaaminen on vapaaehtoista. Kysely on osa Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporen [tieteellisen tutkimuksen tekijänoikeuskysymyksiä käsittelevää tutkimusta](#). Tutkimuksen rahoittaja on opetus- ja kulttuuriministeriö.

Vastaaminen tapahtuu anonymisti ja tulokset raportoidaan siten, että yksittäistä vastaajaa ei voida tunnistaa. Tutkimuksen tulokset julkaistaan avoimesti Cuporen verkkojulkaisuna. Aineistoa voidaan hyödyntää myöhemmin Cuporen muissa hankkeissa tai julkaisuissa. Aineisto voidaan tutkimushankkeen päätyttyä siirtää [Tietoarkistoon](#).

Kyselyyn vastaamiseen on hyvä varata noin 20–30 minuuttia. Kyselyn voi tarvittaessa tallentaa ja jatkaa vastaamista myöhemmin. Kyselyn lopussa vastaajalla on mahdollisuus esittää kommentteja käsitellyistä teemoista tai kertoa omista kokemuksistaan.

Vastaathan kyselyyn viimeistään 27.3.2024. Kiitämme etukäteen osallistumisestasi!

Kyselylinkin voit vapaasti välittää myös muille tieteellistä tutkimusta Suomessa tekeville tahoille.

Lisätietoa kyselystä: projektipäällikkö Tiina Kautio, tiina.kautio[a]cupore.fi, +358 50 430 0658 (pl. 7.–20.2.), erikoistutkija, dos. Sakarias Sokka, sakarias.sokka[a]cupore.fi, +358 50 387 2728 ja erikoistutkija, dos. Sari Karttunen, sari.karttunen[a]cupore.fi, +358 50 327 1414.

Kyselyä koskeva tietosuojailmoitus on saatavilla [täältä](#). Tutkimuksen rekisterinpitäjä on Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore. Henkilötietojesi käsittely on tarpeen yleisen edun mukaisen tieteellisen tutkimuksen toteuttamiseksi tietosuojalain 4 § 3-kohdan perusteella. Kyselyssä henkilötiedoiksi luetaan vastaajan organisaatiota, työsuhdetta ja tieteenalaa koskevat tiedot sekä avoimet vastaukset. Henkilötietoja saavat käsitellä ainoastaan tietosuojaselosteeseen ja mahdolliseen tutkimuslupaan nimetyt henkilöt. Kun tietojen käsittelyperuste on tieteellinen tutkimus (tietosuojalain 4 § 3-kohta), tutkittavalla on oikeus saada pääsy tietoihin, oikeus oikaista tietoja, oikeus rajoittaa tietojen käsittelyä ja oikeus vastustaa henkilötietojen käsittelyä.

Kuva: Muhamad Chabib alwi, iStock

*Pakolliset kysymykset on merkitty tähdellä **

Taustatiedot

1. Tutkimusorganisaatio *

Mikäli toimit useammassa organisaatiossa, valitse yksi, parhaiten tutkimustasi kuvaava vaihtoehto.

☐ **Yliopisto tai yliopiston yhteydessä toimiva tutkimusorganisaatio**

Valitse yliopisto listasta (Vapaaehtoinen)

- ☐ Aalto-yliopisto
- ☐ Helsingin yliopisto
- ☐ Itä-Suomen yliopisto
- ☐ Jyväskylän yliopisto
- ☐ Lapin yliopisto
- ☐ Lappeenrannan–Lahden teknillinen yliopisto LUT
- ☐ Oulun yliopisto
- ☐ Svenska handelshögskolan
- ☐ Taideyliopisto
- ☐ Tampereen yliopisto
- ☐ Turun yliopisto
- ☐ Vaasan yliopisto
- ☐ Åbo Akademi
- ☐ Maanpuolustuskorkeakoulu
- ☐ Muu, mikä?

☐ **Ammattikorkeakoulu tai ammattikorkeakoulun yhteydessä toimiva tutkimusorganisaatio**

Valitse ammattikorkeakoulu listasta (Vapaaehtoinen)

- ☐ Centria ammattikorkeakoulu
- ☐ Diakonia-ammattikorkeakoulu
- ☐ Haaga-Helia ammattikorkeakoulu
- ☐ Humanistinen ammattikorkeakoulu
- ☐ Hämeen ammattikorkeakoulu
- ☐ Höskolan på Åland
- ☐ Jyväskylän ammattikorkeakoulu
- ☐ Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu
- ☐ Kajaanin ammattikorkeakoulu
- ☐ Karelia ammattikorkeakoulu
- ☐ LAB-ammattikorkeakoulu
- ☐ Lapin ammattikorkeakoulu
- ☐ Laurea ammattikorkeakoulu
- ☐ Metropolia ammattikorkeakoulu
- ☐ Oulun ammattikorkeakoulu
- ☐ Poliisiammattikorkeakoulu
- ☐ Satakunnan ammattikorkeakoulu
- ☐ Savonia-ammattikorkeakoulu
- ☐ Seinäjoen ammattikorkeakoulu
- ☐ Tampereen ammattikorkeakoulu
- ☐ Turun ammattikorkeakoulu
- ☐ Vaasan ammattikorkeakoulu
- ☐ Yrkeshögskolan Novia
- ☐ Yrkeshögskolan Arcada
- ☐ Muu, mikä?.....

☐ **Tutkimuslaitos**

Valitse tutkimuslaitos listasta (Vapaaehtoinen)

- ☐ Geologian tutkimuskeskus GTK
- ☐ Ilmatieteen laitos
- ☐ Luonnonvarakeskus (Luke)
- ☐ Maanmittauslaitos MML
- ☐ Ruokavirasto
- ☐ Suomen ympäristökeskus SYKE
- ☐ Säteilyturvakeskus STUK
- ☐ Teknologian tutkimuskeskus VTT
- ☐ Terveystieteiden tutkimuskeskus THL
- ☐ Työterveyslaitos TTL
- ☐ Ulkopoliittinen instituutti

- ☐ Valtion taloudellinen tutkimuskeskus VATT
- ☐ Muu, mikä?.....
- ☐ Muu tutkimusorganisaatio tai -yhteisö, mikä?.....
- ☐ **Muu tutkimusorganisaatio tai -yhteisö, mikä?.....**
- ☐ **Muu organisaatio tai -yhteisö, mikä?.....**
- ☐ **Toimin itsenäisenä tutkijana**

2. Tieteenala(t) *

Valitse yksi tai useampi tutkimustasi kuvaava vaihtoehto.

Merkitse lisäksi parhaiten tutkimustasi kuvaava vaihtoehto.

- ☐ Arkkitehtuuri
- ☐ Avaruustieteet ja tähtitiede
- ☐ Biotieteet
- ☐ Eläinlääketiede
- ☐ Farmasia
- ☐ Filosofia
- ☐ Fysiikka
- ☐ Hammaslääketieteet
- ☐ Historia ja arkeologia
- ☐ Hoitotiede
- ☐ Kansantaloustiede
- ☐ Kasvatustieteet
- ☐ Kemia
- ☐ Kielitieteet
- ☐ Kirjallisuuden tutkimus
- ☐ Kone- ja valmistustekniikka
- ☐ Kotieläintiede, maitotaloustiede
- ☐ Kuvataide ja muotoilu
- ☐ Liiketaloustiede
- ☐ Liikuntatiede
- ☐ Lääketieteet
- ☐ Lääketieteen bioteknologia
- ☐ Lääketieteen tekniikka
- ☐ Maantiede ja ympäristötieteet
- ☐ Maatalouden bioteknologia
- ☐ Maataloustiede ja metsätiede
- ☐ Matematiikka
- ☐ Materiaalitekniikka
- ☐ Media- ja viestintätieteet
- ☐ Nanoteknologia
- ☐ Oikeustiede

- ☐ Psykologia
- ☐ Rakennus- ja yhdyskuntatekniikka
- ☐ Sosiaalitieteet
- ☐ Sähkö-, automaatio- ja tietoliikennetekniikka, elektroniikka
- ☐ Taiteiden tutkimus
- ☐ Teatteri, tanssi, musiikki, muut esittävät taiteet
- ☐ Teknillinen kemia, kemian prosessitekniikka
- ☐ Teollinen bioteknologia
- ☐ Teologia
- ☐ Terveystieteet
- ☐ Tietojenkäsittely ja informaatiotieteet
- ☐ Tilastotiede
- ☐ Valtio-oppi, hallintotiede
- ☐ Yhteiskuntamaantiede, talousmaantiede
- ☐ Ympäristön bioteknologia
- ☐ Ympäristötekniikka
- ☐ Muu tekniikka
- ☐ Muut humanistiset tieteet
- ☐ Muut luonnontieteet
- ☐ Muut maataloustieteet
- ☐ Muut yhteiskuntatieteet
- ☐ Muu, mikä?

3. Kokemus tutkimustyöstä *

- ☐ Alle viisi vuotta
- ☐ Vähintään viisi vuotta

4. Mitkä seuraavista vaihtoehtoista kuvaavat tämänhetkistä tilannettasi? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

Teen tutkimustyötä

- ☐ Vakituksessa työ- tai virkasuhteessa
- ☐ Määräaikaisessa työsuhteessa
- ☐ Apurahalla
- ☐ Muu vaihtoehto, mikä?

5. Mitkä seuraavista tahoista ovat viimeisten viiden vuoden aikana rahoittaneet tutkimustyötäsi? *

Kysymys ei koske kulujen kattamiseen tarkoitettuja apurahoja, kuten matka-avustuksia. Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Julkinen sektori (valtio, kunta, hyvinvointialue)
- ☐ Yksityiset säätiöt ja rahastot
- ☐ Kansainväliset organisaatiot, kuten EU ja YK:n järjestöt
- ☐ Elinkeinoelämä / teollisuus
- ☐ Tutkija itse
- ☐ Muu, mikä?.....

6. Mikä osuus viimeisten viiden vuoden aikana tekemästasi tutkimuksesta on toteutettu kaupallisessa tarkoituksessa? *

Kaupallisessa tarkoituksessa toteutettu tutkimus viittaa tässä voittoa tavoittelevaan tutkimustoimintaan, joka usein liittyy yrityksen tuotekehitykseen tai palveluliiketoimintaan. Tutkimuksen määrittelyä ei-kaupalliseksi ei estä tutkimustulosten julkaiseminen kaupallisissa kustannuskanavissa tai tutkimushankkeen puitteissa tapahtuva yhteistyö kaupallisten toimijoiden kanssa (esim. yliopiston sopimustutkimus).

- ☐ 0 %
- ☐ alle 50 %
- ☐ vähintään 50 % mutta alle 100 %
- ☐ 100 %

7. Oletko ottanut käyttöösi pysyviä digitaalisia tunnisteita itsesi tai julkaisemasi aineiston yksilöimiseksi? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kyllä, tutkija- tai tekijätunnisteen (esim. Orcid tai ISNI)
- ☐ Kyllä, tutkimusaineiston tunnisteen (esim. DOI tai URN)
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Tutkijoiden tekijänoikeustietämys

Tekijänoikeus syntyy automaattisesti kirjallisen tai taiteellisen teoksen tekijälle. Tekijä voi sen nojalla määrätä teostensa käytöstä, eli siitä, milloin teoksesta voidaan valmistaa kappaleita tai milloin teos välitetään yleisölle tai esitetään julkisesti.

8. Mitä mieltä olet seuraavista väittämistä: *

	Täysin eri mieltä	Jossain määrin eri mieltä	Ei samaa eikä eri mieltä	Jossain määrin samaa mieltä	Täysin samaa mieltä	En osaa sanoa
	1	2	3	4	5	
Tunnen tekijänoikeuteen liittyvät oikeuteni ja velvollisuuteni tutkijana.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Minulle on tarjolla riittävästi tukea ja tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Minulle on tarjolla riittävästi tekijänoikeuteen liittyvää koulutusta.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Minulle on selvää, kenelle syntyy tekijänoikeus tutkimuksessani syntyviin teoksiin	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Minulle on selvää, milloin tekijänoikeuteni siirtyvät työnantajalle, rahoittajalle tai muulle yhteistyötaholle työsopimuksen tai muun sopimuksen perusteella.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

9. Mistä saat tukea ja tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Oma tutkimusorganisaatio
- ☐ Yhteistyökumppani
- ☐ Kollegat
- ☐ Internet
- ☐ Muu taho tai lähde, mikä?
- ☐ En saa tukea ja tietoa tutkimukseen liittyvien tekijänoikeudellisten kysymysten selvittämiseen.

Tutkimuksessa käytettävä tekijänoikeudellinen aineisto

10. Onko tutkimuksesi viimeisten viiden vuoden aikana kohdistunut seuraavan tyyppisiin muiden tekemiin tekijänoikeudellisiin aineistoihin? *

Kysymys koskee aineistoja, jotka ovat tutkimuksen kohteina sellaisenaan tai osana suuria tutkittavia datamassoja. Kysymys ei koske lähteenä käytettävää aiempaa tutkimuskirjallisuutta.

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kirjallinen teos (esim. lehtiartikkeli tai kirja)
- ☐ Muu tekstisisältö (esim. tekstit verkkosivuilla)
- ☐ Valokuva
- ☐ Muu kuva (esim. piirros tai karttakuva)
- ☐ Musiikki (esim. äänite tai nuotti)
- ☐ Audiovisuaalinen sisältö (elokuva, tv-ohjelma tai video)
- ☐ Digitaalinen peli
- ☐ Tietokoneohjelma
- ☐ Muu tekijänoikeudellinen aineisto, mikä?
- ☐ En ole tutkinut edellä lueteltuja tutkimusaineistoja viimeisten viiden vuoden aikana.

11. Oletko joskus hankkinut käyttöoikeudet tekijänoikeudellisen tutkimusaineiston kopioimiseen, tallentamiseen tai edelleen jakamiseen suoraan oikeudenhaltijoilta? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kyllä
- ☐ En, aineiston käyttö oli jo sallittua
- ☐ En, aineistolle oli jo hankittu käyttöluvat puolestani
- ☐ En, aineistoa koski Creative Commons -lisenssi tai muu avoin lisenssi
- ☐ En, aineiston tekijänoikeudellinen suoja-aika oli päättynyt
- ☐ En, muu syy, mikä?
- ☐ En osaa sanoa
- ☐ Kysymys ei koske minua.

12. Oletko kokenut epävarmuutta seuraavista asioista: *

	Kyllä	Ei	En osaa sanoa	Kysymys ei koske minua
Saako muiden tekemää aineistoa käyttää tutkimusaineistona	☐	☐	☐	☐
Onko tutkimusaineisto tekijänoikeuden alaista	☐	☐	☐	☐
Pitääkö tutkimusaineiston käyttöön hankkia lupa	☐	☐	☐	☐
Kuka on tutkimusaineiston oikeudenhaltija	☐	☐	☐	☐

Jos vastaus ”Kyllä”: Millä tavoin epävarmuus vaikutti tutkimukseesi? (Vapaaehtoinen)

.....

.....

13. Oletko kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun? *

- ☐ Kyllä, usein
- ☐ Kyllä, joskus tai harvoin
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Minkälaisen aineistojen osalta olet kokenut epävarmuutta siitä, saako tekijänoikeudellista aineistoa tai sen osia sisällyttää tutkimusjulkaisuun?

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kirjallinen teos (esim. lehtiartikkeli tai kirja)
- ☐ Muu tekstisisältö (esim. tekstit verkkosivuilla)
- ☐ Valokuva
- ☐ Muu kuva (esim. piirros tai karttakuva)
- ☐ Musiikki (esim. äänite tai nuotti)
- ☐ Audiovisuaalinen sisältö (elokuva, tv-ohjelma tai video)
- ☐ Digitaalinen peli
- ☐ Tietokoneohjelma
- ☐ Muu tekijänoikeudellinen aineisto, mikä?

14. Oletko kohdannut tutkimusaineiston säilyttämiseen liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia? *

- ☐ Kyllä, usein
- ☐ Kyllä, joskus tai harvoin
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät tutkimusaineistojen säilyttämiseen:

15. Käytetäänkö tutkimuksessasi tekstin- ja tiedonlouhinnan menetelmiä? *

Tekstin- ja tiedonlouhinnassa pyritään laskennallisen analyysin avulla löytämään oleellista tietoa suurista digitaalisista teksti- ja tietomassoista.

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”:

Oletko kohdannut tekstin- ja tiedonlouhintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia tutkimuksessasi? *

- ☐ Kyllä, viimeisen vuoden aikana
- ☐ Kyllä, aiemmin kuin viimeisen vuoden aikana
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Voit tässä halutessasi kuvailla tarkemmin kohtaamiasi tekstin- ja tiedon louhintaan liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia

.....

Keväällä 2023 voimaan tullut tekijänoikeuden rajoitussäännös ([Tekijänoikeuslain 13 b §](#)) mahdollistaa teoskappaleiden valmistamisen tieteellisessä tutkimuksessa tapahtuvaa tekstin- ja tiedonlouhinta varten tutkimusorganisaatioissa sekä niiden säilyttämisen tutkimusta ja tutkimustulosten todentamista varten.

Miten arvioit lain muutoksen vaikuttavan tutkimukseesi? (Vapaaehtoinen)

.....

16. Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät tekijänoikeudella suojattujen aineistojen käyttöön tieteellisessä tutkimuksessa:

.....

Tekoälyn hyödyntäminen tutkimustyössä

17. Oletko käyttänyt tekoälypohjaisia menetelmiä tutkimustyösi tukena? *

- ☐ Kyllä
- ☐ En, mutta suunnittelen niiden käyttämistä tulevaisuudessa
- ☐ En, enkä suunnittele niiden käyttämistä tulevaisuudessa
- ☐ En osaa sanoa

18. Tunnistatko, milloin on tekijänoikeudellisesti sallittua julkaista tekoälyn avulla tuotettua aineistoa? *

- ☐ Kyllä
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

Tutkimusjulkaisujen saatavuus ja avoin julkaiseminen

19. Kuinka usein olet viimeisten viiden vuoden aikana kohdannut ongelmia tutkimusjulkaisujen saatavuudessa (esim. ongelmat artikkelin tai muun julkaisun saamisessa tutkimuskäyttöön)? *

- ☐ Yhden kerran
- ☐ Useita kertoja
- ☐ En ole kohdannut ongelmia

Jos vastaus "Kyllä": Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin ongelmista, jotka liittyvät tutkimusjulkaisujen saatavuuteen:

20. Ovatko tutkimuksesi rahoittajat koskaan vaatineet rahoittamaltaan tutkimukselta avointa saatavuutta? *

- ☐ Kyllä, sekä tutkimusjulkaisujen että tutkimusaineistojen avointa saatavuutta
- ☐ Kyllä, tutkimusjulkaisujen avointa saatavuutta
- ☐ Kyllä, tutkimusaineistojen avointa saatavuutta
- ☐ Eivät
- ☐ En osaa sanoa

21. Oletko joskus tehnyt kustannus- tai julkaisusopimuksen tiedekustantajan kanssa? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kyllä, kaupallisen tiedekustantajan kanssa (esim. Elsevier, Springer, Wiley)
- ☐ Kyllä, ei-kaupallisen tiedekustantajan kanssa (esim. yliopiston oma julkaisusarja, tieteellisen yhdistyksen julkaisema aikakauskirja)
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”:

Määritettiinkö viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeutesi julkaisun jatkokäyttöön (esimerkiksi käyttöön muussa tieteellisessä toiminnassa ja jakamiseen tieteelliselle yhteisölle)? *

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Jäikö sinulle viimeksi tekemässäsi kustannus- tai julkaisusopimuksessa oikeus rinnakkaistallentaa julkaisusi tai sen käsikirjoitusversio avoimeen julkaisuarkistoon (esim. korkea koulun tai tutkimusorganisaation julkaisuarkisto)? *

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Määritettiinkö sopimuksessa julkaisuviive (embargo), jonka aikana rinnakkais tallennetta ei voida julkaista? *

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Oletko kohdannut rinnakkaistallentamiseen liittyviä lupaongelmia? *

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Voit tässä vielä halutessasi kertoa kohtaamistasi rinnakkais tallentamiseen liittyvistä lupaongelmista:

.....

22. Mitä mieltä olet seuraavista tiedejulkaisemista koskevista väittämistä? *

(5=Täysin samaa mieltä; 1=Täysin eri mieltä; 0=eos)

	Täysin eri mieltä	Jossain määrin eri mieltä	Ei samaa eikä eri mieltä	Jossain määrin samaa mieltä	Täysin samaa mieltä	En osaa sanoa	Kysymys ei koske minua
	1	2	3	4	5		
Julkaisusopimusten ehdot ovat minulle selkeitä.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kaupallisten tiedekustantajien kirjoittajilta perimät maksut ovat kohtuullisia.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kirjoittajan on siirrettävä kaupalliselle tiedekustantajalle kohtuuttoman laajat oikeudet sopiessaan artikkelinsa julkaisemisesta.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tutkimustulosten tulisi aina olla avoimesti ja maksutta saatavilla.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tiedekustantajien asettamat rinnakkaistallentamisen julkaisuviiveet (embargot) ovat kohtuullisia.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

23. Onko tutkimuksesi tulosten avoimesta julkaisemisesta joskus maksettu julkaisu- tai kirjoittajamaksu (APC/BPC) tiedekustantajalle? *

- ☐ Kyllä
☐ Ei
☐ En osaa sanoa

Jos vastaus ”Kyllä”: Mitkä seuraavista tahoista ovat maksaneet tutkimuksesi avoimesta julkaisemisesta aiheutuvan julkaisu- tai kirjoittajamaksun tiedekustantajalle? *

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Tutkimusrahoittaja
☐ Oma tai yhteistyökumppanin tutkimusorganisaatio
☐ Oma tai yhteistyökumppanin tutkimushanke
☐ Tutkija(t) itse henkilökohtaisista varoista
☐ Muu taho, mikä?

24. **Voit tässä halutessasi kertoa tarkemmin kohtaamistasi ongelmista, jotka liittyvät avoimeen julkaisemiseen:**.....

Tutkimuseettiset ongelmat

Tekijänoikeuslain mukaan julkistetusta teoksesta voidaan hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Tutkimuksen lähteet on mainittava siinä laajuudessa ja sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Tekijällä on oikeus tulla nimetyksi teoksensa tekijänä.

25. **Oletko kohdannut tilanteen, jossa olet ollut tutkimuksen tekijänä mutta sinua ei ole nimetty tutkimusjulkaisussa hyvän tavan mukaisesti? ***

- ☐ Kyllä, yhden kerran
- ☐ Kyllä, useita kertoja
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

26. **Oletko havainnut puutteellista viittaamista tutkimukseesi? ***

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kyllä, muissa tutkimusjulkaisuissa
- ☐ Kyllä, muualla kuin tutkimusjulkaisuissa
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

27. **Oletko kohdannut tekstisi plagiointia? ***

Plagioinnilla tarkoitetaan toisen työn jäljentämistä ja esittämistä omanaan.

Valitse yksi tai useampi vaihtoehto.

- ☐ Kyllä, muissa tutkimusjulkaisuissa
- ☐ Kyllä, muualla kuin tutkimusjulkaisuissa
- ☐ En
- ☐ En osaa sanoa

Jos vastaus "Kyllä": Minkälaisiin tilanteisiin plagiointi on liittynyt? (Vapaaehtoinen)

.....

Vapaamuotoiset kommentit

28. Millä ratkaisulla voitaisiin parantaa kyselyssä esiin tuomiasi ongelmia?
(Vapaaehtoinen)

.....

.....

.....

.....

29. Voit tässä vielä halutessasi kertoa kyselyn teemoja koskevista kokemuksistasi ja
näkemyksistäsi:

.....

.....

.....

.....